

létünk

50

ÚJRAOLVASÓ

ETO: 32+008+81+82

létünk

társadalom • tudomány • kultúra
society • science • culture

LI. évfolyam, 2021/1

Year LI, issue 2021/1

FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet
Published by the Forum Publishing Company

Felelős kiadó:
Virág Gábor

Főszerkesztő:
Mészáros Zoltán

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

Fedőlapterv:
Csernik Előd

TARTALOM

Létünk 50 újraolvasó	7
A folyóirat szerkesztőségei	8
GYÖRE Kornél	Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi megoszlása különös tekintettel a tartomány magyar népességére 11
LŐRINC Péter	A bánáti város szociográfiája az egykorú irodalom tükrében a századforduló idején 25
SZEKERES László	A régészeti kutatás áttekintése Bácskában 1945-ig 45
STURC Béla	A természet védelem kérdései Vajdaságban 57
TÓTH Lajos	A magyar nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatása 70
HÓDI Sándor	A család mai helyzete és problémái 85
KOVÁCS Teréz	A tanyák társadalmi folyamatai egy bácskai községben 101
BORI Imre	A Híd József Attila-képe 117
TÓKE István	Nagygazdák és cselédek a zentai népi anekdoták tükrében 126
KASZA Bálint	A színjátszás múltja és jelene a Szabadkai Népszínházban 146
Milan BAJIĆ	Néhány jelentősebb demográfiai változás Vajdaságban a második világháború után 153
JUHÁSZ Géza	A vajdasági nemzetek és nemzetiségek irodalmának kölcsönös fordítása és kiadása 1970-től 1975-ig 170

A *Létünk* folyóirat 2021-ben ünnepelte alapításának ötvenedik évfordulóját. Az első lapszám 1971. december 1-jei dátummal jelent meg dr. Rehák László főszerkesztősége alatt. Jelezve a folyóirat ideológiai elköteleződését, mottóul Karl Marx *A politikai gazdaság bírálata*hoz című könyvének előszavából választottak egy mondatot, mely szerint: „Nem az emberek tudata az, amely létünket, hanem megfordítva, társadalmi létünk az, amely tudatunkat meghatározza.”

A mottó a nyolcvanas évek végéig nem változik, s a szövegek túlnyomó része is a jugoszláv típusú szocialista öngazgatás ideológiáját propagálta elsősorban. A folyóirat alapítójaként Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya, kiadójaként a Forum Lapkiadó Vállalat szerepelt, a szerkesztősége pedig Szabadkán székel, évfolyamonként kezdetben 6, a későbbiekben 4 szám jelent meg.

A szerkesztők az ötven év alatt cserélődtek, az első két évtizedben a főszerkesztő személye változatlan egészen 1990-ig, amikor is a 4–5. szám már dr. Várady Tibor neve alatt jelenik meg. 2000-től Fehér Kálmán, 2004-től dr. Németh Ferenc, 2007-től dr. Bence Erika, 2017-től pedig dr. Mészáros Zoltán a folyóirat főszerkesztője.

Az ötvenéves jubileum lehetőséget teremt arra, hogy végigtekintsünk a lap történetén, s kiadónk úgy döntött, hogy ebből az alkalomból válogatásszámokat teszünk közzé azokból a szövegekből, amelyek egyfajta metszetét mutatják annak, milyen témák iránt mutatott érzékenységet és kapott lehetőséget a folyóirat szerkesztősége.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a hetvenes–nyolcvanas évek tudományos publikációiban találunk-e arra vonatkozó előrejelzéseket, a korszakot uraló testvériség–egység és szocialista öngazgatás olykor már-már utópisztikus propagandaszövegeiben vannak-e nyomai annak, hogy a különböző nemzetek kvázi békés együttélése pillanatok alatt délibábbá válik, s Jugoszlávia a kilencvenes években az ideológiai csatározások, majd etnikai tisztogatások terepévé süllyed.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a mai internetes világban már minden (így ezek a tanulmányok is) könnyen elérhető, mégis hiszünk benne, hogy válogatásunkkal rávilágíthatunk arra, milyen irányai mutatkoztak a függetlenebb (ha ilyenről egyáltalán beszélhetünk) gondolkodásnak a titói szocializmus éveitől. A válogatás szempontjai között szerepelt az is, hogy olyan tanulmányokat közöljünk újra, amelyek elsősorban a vajdasági magyarság léthelyzetével foglalkoztak, s mára vonatkozóan is vonhatunk le belőlük tanulságokat.

A kiadó

A folyóirat szerkesztőségei

1971/1

Szerkesztőbizottság

Ágoston Mihály

Josip Buljovčić

Fehér Kálmán

Dr. Györe Kornél *(főszerkesztő helyettes)*

Dr. Matkovics József

Dr. Rehák László *(fő- és felelős szerkesztő)*

Sáfrány Imre

Sági András

Dr. Tóth Lajos

Dr. Várady Tibor

Vass Ádám *(a szerkesztő bizottság titkára)*

1990 4/5

Árokszállási Borza Gyöngyi *szerkesztő*

Dr. Gabric-Molnár Irén

Dr. Hódi Sándor

Dr. Jung Károly

Mgr. Losoncz Álpár

Dr. Rehák László

Dr. Szórád György

Dr. Várady Tibor *fő- és felelős szerkesztő*

2000/1-2

Fő- és felelős szerkesztő:

Fehér Kálmán

A lapszámok szerkesztői

Nagy Abonyi Ágnes, Buzás Márta, Beszédes Valéria, Bordás Győző, Manić

Dušanka, Orosz János, Csehák Kálmán, Papp Árpád

2004/1

Fő- és felelős szerkesztő:

Németh Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai:

Fábri Miklós

Fehér Kálmán

Ódri Ágnes

Ózer Ágnes

Papp Árpád

2007/4

Fő- és felelős szerkesztő:

Bence Erika

A szerkesztőbizottság tagjai:

Fábri Miklós

Fehér Kálmán

Kartag-Ódri Ágnes

Ózer Ágnes

Papp Árpád

2017/1

Fő- és felelős szerkesztő:

Mészáros Zoltán

A szerkesztőbizottság tagjai:

Ágyas Réka (szociológia)

Aladžić, Viktorija (építészet)

Balázs Lajos (néprajz, didaktika)

Bertók Ilona Rózsa (filozófia)

Carteny, Andrea (történelem)

Czékus Géza (biológia)

Di Francesco, Amedeo (magyar irodalom)

Draganió, Anica (építészet)

Dudás Attila (jog)

Fazekasné Dr. Torna Katalin (archivisztika)

Györe Zoltán (történelem)

Ivanović, Josip (neveléstudományok)

Karikó Sándor (filozófia, társadalomelmélet)

Korhecz Tamás (jog)

Lázár Zsolt (szociológia, kultúrantropológia)

Losoncz Márk (filozófia)

Major Gyöngyi (közgazdaságtan)

Merlicco, Giordano (történelem)

Námesztovszki Zsolt (informatika)

Pavlović, Slavica (pedagógia)

Pósa Mihály (kémia)

Ramadanski, Draginja (orosz irodalom)

Silling Léda (néprajz)

Szalma József (jog)

Szilágyi Mária (építészet)

Szőke Anna (néprajz)

Török Péter (archivisztika)

Györe Kornél

VAJDASÁG NÉPEINEK ÉS NEMZETISÉGEINEK TERÜLETI MEGOSZLÁSA KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TARTOMÁNY MAGYAR NÉPESSÉGÉRE

A népesedési problémák, mint nagy horderejű tömegjelenségek, ma világszerte az érdeklődés homlokterében állanak. A születések és halálozások, a természetes és tényleges szaporodás, az átlagos életkor alakulása, a népesség területi megoszlása és a népsűrűség, a társadalmi foglalkozási átrétegződés, a nemzetiségi hovatartozás, a népesség összetétele életkor, nem, foglalkozás szerint olyan alapvető népesedési jelenségek, amelyek társadalmi életünk különböző vonatkozásaiban, a gazdasági tevékenységek mindegyikében, a területfejlesztési tervezésben, a szükségletek előrelátásában, a politikai és igazgatási szervek mindennapos gyakorlatában szinte döntő fontosságú tényezőként szerepelnek. Ez a felismerés teszi indokolttá az alábbi népességföldrajzi vizsgáldást is.

A számos népesedési jelenség közül a jelen esetben egy kerül vizsgálat alá — Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek földrajzi (területi) megoszlása. Az elemzés és a területi megoszlás kimutatása — számos gyakorlati ok miatt — igazgatási területegységenként, tehát községi szinten történik, habár tudjuk, hogy a kommunahatárok csak részben egyeznek meg az egyes népek és nemzetiségek által összefüggően lakott területek határaival. A finom, aprólékos részletekbe hatoló etnikai határok megvonásához nagyon részletes, a települések, helyi közösségek, tanyacsoportok szintjén történő elemzések egész sora szükséges, melyek alapján a területi megoszlást a községi határoktól függetlenül lehetne kimutatni és megszerkeszteni Vajdaság ezideig még nem létező néprajzi térképét. Jugoszlávia igen részletes nemzetiségi atlasza előkészületben van. Ugyanis a Szövetségi Statisztikai Hivatal gondos előkészítése alapján a JKSZ megfelelő szerve megvitatta a vállalkozás tervezetét, azt igenlően véleményezte és a maga részéről pártfogolta. A jelentős kiadvány, amely részletessége miatt sok munkát és időt igényel, csak évek múlva hagyja majd el a nyomdát. Ezért érthető, hogy ilyen természetű elemzéseket e sorok írójának nem állt módjában végezni.

A területi megoszlás problematikáját kétféle úton közelíthetjük meg. Mérlegelhetjük az egyes népek és nemzetiségek abszolút számát az adott területegységekben. Az abszolút értékekből nagyság-

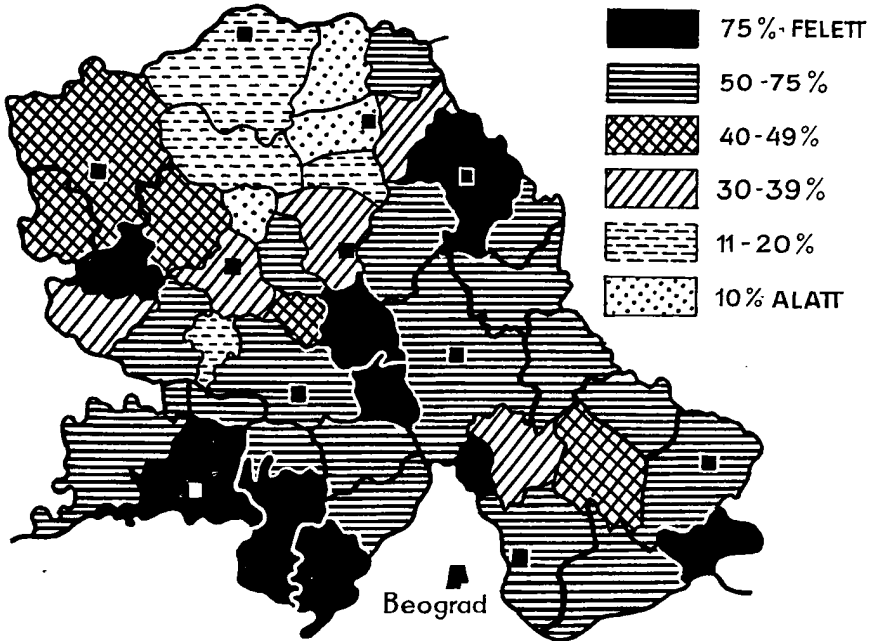
csoportokat szerkeszthetünk, melyek meghatározott jelkulcs segítségével térképre vihetők. Ebben az esetben a hol és a mennyi kérdését válaszoljuk meg, tehát a területi és a mennyiségi elem domborodik ki. Elméletben a vizsgált nép vagy nemzetiség abszolút száma megegyezhet az illető terület egység összlakosságának számával. Vajdaságban azonban gyakorlatilag ilyen eset nem fordul elő. Nálunk szintiszta szerb, horvát, magyar, szlovák stb. népességű község nincs, vagyis bármelyik vizsgált nép vagy nemzetiség bármelyik község összlakosságának csak bizonyos hányada lehet. Az összlakosság és a vizsgált nép vagy nemzetiség száma közötti mennyiségi viszony, arány legegyszerűbben százalékban fejezhető ki és szintén térképezhető. Ilyen módon az illető nép vagy nemzetiség volumene szemléltethető az egyes terület egységek össznépességében. Vizsgálódásainkat mindkét szempont figyelembevételével végezzük.

A népi-nemzetiségi összkép talán Jugoszlávia egyetlen vidékén sem annyira tarka, változatos és bonyolult, mint Vajdaságban. Nép-pek, nyelvek, vallások, szokások, mentalitások olyan erős mértékben keveredtek itt területileg össze, hogy a népi, nyelvi határok sok helyen szinte elmosódnak. Történelmi múltunk utolsó ötszáz éve alatt a különböző irányból érkező betelepedési hullámok 21 népet, nemzetiséget, etnikai csoportot sodortak erre a tájra. A szocialista kiépítés során bekövetkezett mélyreható gazdasági átalakulások a munka-erő újabb hatalmas méretű területi átcsoportosítását eredményezték helyi, táji és országos méretekben. Ennek a mozgásfolyamatnak pillanatnyi időbeli keresztmetszetét és térbeli vetületét tükrözi az 1971 elején felvett helyzetkép.

Mielőtt az egyes népek és nemzetiségek területi elhelyezkedését felvázolnánk, lássuk előbb, hogyan fest tartományunk néprajzi képe. Az alábbi és minden következő statisztikai adatot, melyek a további számítások alapjául szolgáltak, a Tartományi Statisztikai Intézet kiadványából merítettem (SAP Vojvodina — Pokrajinski zavod za statistiku: Popis stanovništva i stanova 1971, Prehodni rezultati o nacionalnom sastavu stanovništva 31. marta 1971. god. Statistički bilten br. 7, Novi Sad, jula 1971). Az alábbi táblázatban csak azok a népek és nemzetiségek szerepelnek, melyek Vajdaság össznépességének legalább egy százalékát teszik. Ezek együttvéve tartományunk lakos-

Népek nemzetiségek	Népességszám		Index 1961 – 100	Szerkezet %-ban	
	1961	1971		1961	1971
Szerb	1 017 717	1 091 209	107,2	54,86	55,96
Magyar	442 561	423 412	95,7	23,86	21,71
Horvát	145 341	137 561	94,6	7,84	7,06
Szlovák	73 830	72 380	98,0	3,98	3,71
Román	57 259	52 972	92,5	3,09	2,72
Crnogorai	34 782	37 038	106,5	1,88	1,90
Ruszin	—	20 219	—	—	1,04

1. táblázat. Vajdaság népességének 1971. évi népi és nemzetiségi összetétele

1. ábra. A szerbek százalékos aránya tartományunk községeiben

ságának 94%-át képezik. A táblázatból kimaradt néhány ezer főt számláló macedón, albán, bosnyák, cseh, német, orosz, ukrán, szlovén stb. csoportok területi elhelyezkedésével nem foglalkozunk.

A táblázat adatai érthetőek és beszédesesek. A szerbek és a crnagoraiak száma növekedett, a többieké 2—7,5 százalékkal csökkent. Az első esetben a tényleges szaporodás két forrásból, a természetes szaporodásból és a vándorlási különbözethől táplálkozott, míg a második esetben csak a rendkívül alacsony természetes szaporulat volt az alapja. A népességszám csökkenésének számos oka lehet, többek között a nyilvántartásba nem vett kivándorlás, elköltözés az ország munkaerőt igénylő vidékeire, más etnikai közegbe való felszívódás. A népességszám ilyen természetű alakulása Vajdaság népi összetételének szerkezetében is eltolódásokat okozott. A szerbek és a crnagoraiak aránya növekedett, a többieké kisebb-nagyobb mértékben csökkent, legerősebben a magyaroké (2,15%). A ruszinok számának és százalékos részesedésüknek alakulása azért nem követhető úgy mint a többiekénél, mert az 1961. évi népszámlálás alkalmával az ukránokkal és a kisoroszokkal együtt szerepeltek a kimutatásban.

Az egy millió főt meghaladó szerbek Vajdaság kistájaiban a következőképpen oszlanak meg. Bánátban él a szerbek 39,9, Bácskában 39,5 és Szerémségben 20,6 százaléka. Százalékos arányuk a kistájak össznépségében ettől lényegesen eltérő képet mutat — Szerémségben az összlakosság 75,3%-a, Bánátban 65,4%-a, Bácskában pedig 43,7 százaléka szerb. Területi elhelyezkedésükre bizonyos fokú tömörség jellemző, összefüggően laknak meg nagy területeket, szór-

ványosan más nemzetiségű lakosság beékelődésével. Különösen vonatkozik ez Szerémiségre és kisebb mértékben Közép-Bánátra. Abszolút számukat véve alapul, területi megoszlásuk az egyes községekben a következő képet mutatja. Kilenc községben — ahol számuk meghaladja a 40 000 főt — él a vajdasági szerbek több mint fele. Legtömegesebben Újvidék (136 814), Zrenjanin (91 165), Pancsova (74 245), Sremska Mitrovica (65 216), Kikinda (52 202) és Zombor (48 766) községben laknak. További nyolc községben 20—30 000-es, 15 községben 10—20 ezres csoportokban élnek, 12 községben pedig számuk nem éri el a 10 ezret.

A százalékos arányt feltüntető térkép azt mutatja, hogy három község — Kishegyes, Zenta és Kanizsa — kivételével a szerbek száma mindenütt nagyobb 10 százaléknál. Az összlakosság viszonylag kis részét képezik még Szabadka, Bácsstopolya, Ada és Petrőc községekben. Bácska 20 községe közül számuk mindössze hat községben haladja meg az 50 százalékot. Viszont Szerémiség minden községében az összlakosság több mint felét képezik, sőt háromban arányuk a 75 százalékot is túllépi. Bácska túlnyomóan szerb községei Titel, Zsablya és Hódság. Bánátban Kikinda, Opovo és Fehértemplom községek össznépességének több mint háromnegyede szerb, Kovačica, Alibunár és Csóka területén viszont számuk nem éri el az összlakosság felét. A szerbek több mint egynegyede Vajdaság 20 ezer lakosnál nagyobb népességű városaiban él. Legtöbben Újvidéken (89 531), Zrenjaninban (42 725), Pancsován (42 466), Kikindán (27 507), Versecen (26 062), Zomborban (23 336) és Sremska Mitrovicán (21 750) laknak.

A jugoszláviai magyarság három etnikai területe Vajdaság, Baranya Kelet-Szlavóniával és a szlovéniai Muravidék. Szórványosan kisebb csoportokban az ország más részeiben is élnek. A magyarság zöme Vajdaságban él. Tartományunk kistájaiban számuk nagyon egyenlőtlenül oszlik meg. A vajdasági magyarok 73,8 százaléka Bácskában, 24,3%-a Bánátban, 1,9 százaléka pedig Szerémiségben lakik. Vajdaság 44 községének mindegyikében található több-kevesebb magyar. Számuk csak Petrőc, Zsablya, Opovo, Alibunár, Fehértemplom, Beočin, Pećinci, Šid, Stara Pazova községek területén nem éri el az ezret.

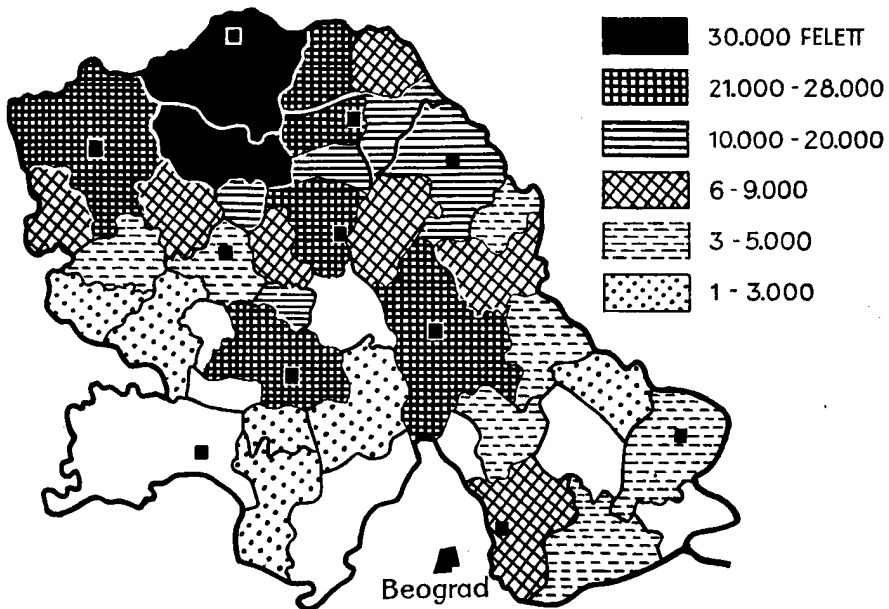
A népesség abszolút számát feltüntető térképen a kerületi koncentráció alapján négy, egymástól éles határral el nem választható etnikai körzet különíthető el.

Az északvajdasági etnikai körzetben lakik a vajdasági magyarok 66 és fél százaléka. Két bánáti (Törökkanizsa, Csóka) és a következő bácskai községek sorolhatók ide: Szabadka, Bácsstopolya, Kanizsa, Zenta, Ada és Becse a Tisza mentén, továbbá Szenttamás, Kishegyes, Kúla, Zombor és Apatin a löszhátságon és a Duna mentén. Legszámosabbak a szabadkai (72 928), a bácsstopolyai (31 481), kanizsai (29 869), zentai (26 881), becsei (27 759) és az adai (17 823) kommunában, de Kishegyes területén is mintegy 10 ezer él. Ez a hét község képezi a vajdasági magyarok földrajzi magját. Ezen a mintegy 3000 km² nagyságú területen lakik a vajdasági magyaroknak több mint fele. Az említett 13 község gazdasági életében az agrártermelés és a hozzá kapcsolódó feldolgozó ipar vezet. A terület legrangosabb vá-

rosi központja a kitűnő forgalmi helyzetű, országos jelentőségű iparral rendelkező Szabadka, Észak-Vajdaság legerősebb vonzáscentruma. A város gravitációs területe lényegében megegyezik azzal az imént kijelölt területtel, melyen a magyarok kétharmada él. A vonzásterület peremén már a szomszédos erős vonzáscentrumok — Újvidék, Zrenjanin és Kikinda — hatása egyre kifejezettebbé válik. A vonzásterületen belül a kereskedelmi hálózat, a kisipar, a gyártóipar fejlettsége és művelődési intézményei révén Zombor, Kúla, Becse, Bácsstopolya, Ada, Zenta játszik jelentős szerepet. A fő központi hely, Szabadka, mellett ezek a városok mint alacsonyabb rangú, kisebb hatósugarú vonzáscentrumok fungálnak. Szabadka környezetével gazdasági, társadalmi, közlekedési és egészségügyi funkciói révén épített ki szoros kapcsolatokat, azonban legerősebb hatást művelődési szerepkörével fejt ki.

A középbánáti etnikai körzet hat községében él a magyarság 13,9 százaléka. Legtöbb a zrenjanini (21 925) és a kikindai (13 098) kommuna területén lakik, de Törökbecse (8 212) és Begaszentgyörgy (7998) községekben is számottevőek. A magyarcsernyei és a szécsányi kommunában számuk nem éri el az ötezret (4272 illetve 3461). Itt a gyorsan fejlődő, mozgalmas életű Zrenjanin a legnagyobb hatósugarú vonzásközpont. Mellette még Kikinda funkciói gyakorolnak erősebb hatást Közép-Bánát népességére.

Dél-Bácska kilenc községében él a magyarság 11,6 százaléka — legtöbb az újvidéki (28 381) és a temerini (10 323) kommunában. A többi hat községben — Verbász kivételével (4594) — 1000—3000 fős

2. ábra. A magyar népesség községenkénti megoszlása

kisebb csoportokban élnek. Legerősebb városközpont a vajdasági városhierarchia élén álló Újvidék. A két erős bácskai vonzáscentrum határterületén az iparos Verbász szerepe növekedőben van.

Dél-Bánát nyolc községében lakik a további 6,1 százalék. Pancsova (7228), Kovin (4863), Versec (4788) és Kovačica (4765) községekben található jelentős magyar csoportok. Legfejlettebb vonzás-központ Pancsova, Versec pedig kisebb hatósugarú centrum.

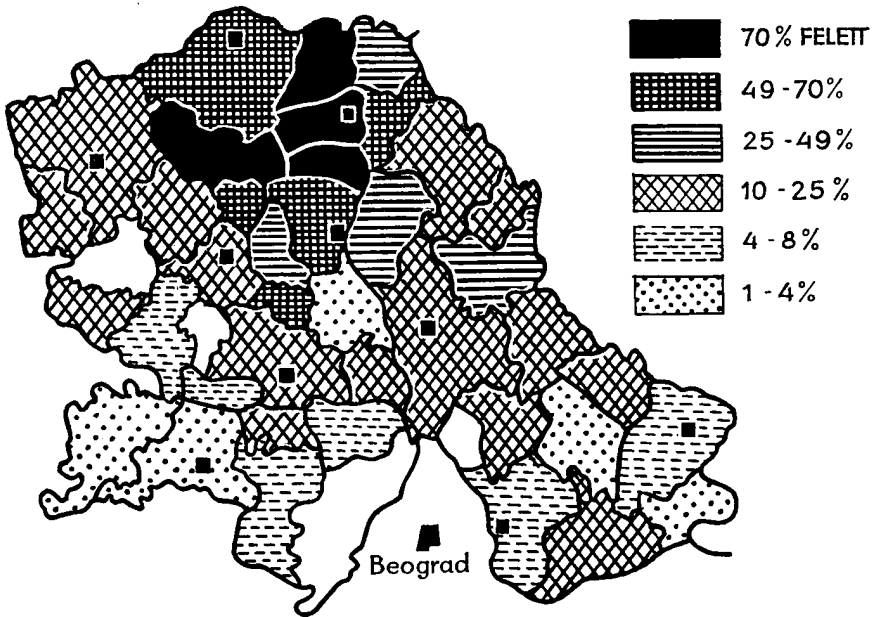
Szerémségben Sremska Mitrovica, Újvidék vonzásköréhez tartozó nyolc község apró- és kistelepülésben él szóróványosan a magyarság 1,9 százaléka, legtöbb Ruma (2519) és Indija (1688) területén.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a magyarság 92 százaléka, Bácska, Észak- és Közép-Bánát 28 községében, a maradék 8 százalék pedig Szerémség és Dél-Bánát 16 községében él. Városaink térbeli rendjéhez és a közlekedési hálózathoz viszonyítva a magyarság területi elhelyezkedése kedvezőnek mondható. Ugyanis a fenti négy tömörülési körzet mindegyikében van egy funkciókban gazdag erős vonzáscentrum és számos alacsonyabb rangú központi hely. Ez azt jelenti, hogy a közép- és felsőoktatási intézmények, továbbá más kulturális és kiszolgáló létesítmények telepítése esetében ezt a tényt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Másrészt a vonzásközpontokban sugarasan összefutó közlekedési vonalak megkönnyítik a centrumok megközelítését és az odatelepült mindenféle rendeltetésű létesítmény szolgáltatásainak igénybevételét, valamint a beingázás lehetőségeit is növelik.

Vajdaság községeit a népességszám alapján négy csoportba sorolhatjuk. Tizennégy törpeközség népességszáma nem éri el a 20 ezret. Ezekben lakik a magyarság 13,5 százaléka. Van továbbá 20, 20–50 ezer lakosú kisközség, a magyarság 44,7 százalékaival. Hat közepes nagyságú kommuna népességszáma 50–100 ezer között mozog. Itt található a magyarok 11%-a. Végül a négy nagy községben, melyek népességszáma meghaladja a 100 ezer főt, lakik még 30,8%. Mármint, ha a kommunák összlakosságának erősen ingadozó értékeihez viszonyítjuk a magyarság vagy bármely más nép vagy nemzetiség abszolút számának ugyancsak változó értékeit, az a helyzet áll elő, hogy a magas népességszámú községekben a tekintélyesebb számú magyar vagy más csoportok is az összlakosságnak viszonylag csak kisebb hányadát képezik, viszont az alacsonyabb népességű községekben a kisebb csoportoknak is lehet nagyobb volumene. Ezért az egyes csoportok „fajsúlyának” a lemerésénél inkább ajánlatos az egyes népcsoportok abszolút számának figyelembevétele.

A magyarság községenkénti százalékos arányát feltűntető térkép az előzővel bizonyos fokig egyezést mutat, de a fenti okok miatt eltérések is észlelhetők. Két községben a magyar lakosság száma meghaladja a 30 ezret. A kisebb népességű Bácsotolya 72,4 százaléka magyar, viszont a nagy szabadkai községben, habár Vajdaság kommunái közül itt él a legtöbb magyar, csak az össznépesség felét (49,7%) teszik. Továbbá hat községben számuk meghaladja a 20 ezret. A három kis népességű községben többségben vannak (Kanizsa 88,4%, Zenta 85,6%, Becse 62,3%), azonban a másik három népesebb községben az összlakosság egynegyedét sem éri el (Zombor

23%, Újvidék 13,3%, Zrenjanin 16,9%). Tízezernél többen öt községben élnek. Négy kisebbben százalékarányuk magas (Ada 79%, Kis-hegyes 63,9%, Csóka 61%, Temerin 52,5%), a nagy kikinai kommunában viszont csak 19%. Hét községben a magyarok száma 6—9 ezer között van. Négyben részesedésük meghaladja a 25%-ot (Törökkanizsa, Törökbecse, Begaszentgyörgy, Szenttamás), kettőben pedig a 10%-ot, viszont a nagy lélekszámú pancsovai kommunában élő 7228 magyar az összlakosságnak csak 6,5 százalékát teszi. Ismét hét községben 3—5000-es csoportok élnek. Ötben számuk eléri a 10%-ot, Versecen és Hódságon pedig nem. Összegezeként megállapíthatjuk a következőket:

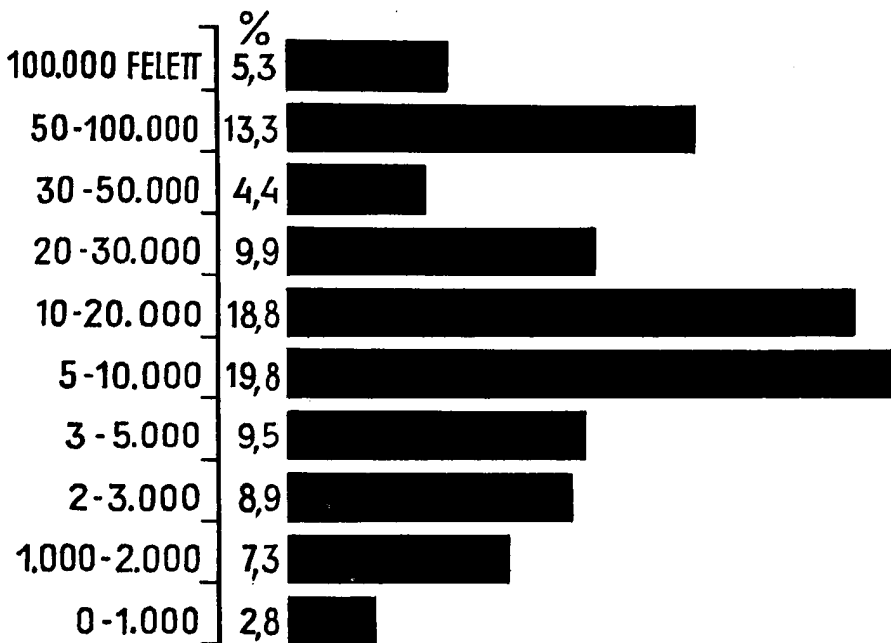
3. ábra. A magyarok százalékos részesedése a vajdasági községek össznépességében

- 9 községben a magyarság százalékaránya eléri vagy meghaladja az 50 százalékot;
- összesen 28 községben számuk meghaladja a 10%-ot;
- 6 községben, noha az abszolút számok igen jelentősek, az összlakosságnak mindössze 4—9 százalékát képezik;
- 10 községben a magyarság aránya 4 százaléknál kevesebb.

A községenkénti területi megoszlás felvázolása után vizsgáljuk meg milyen nagyságrendű és gazdasági jellegű településekben él a vajdasági magyarság. Mint ismeretes a települések nemcsak lakóhely-együttesek és a termelés színhelyei, hanem ezen túlmenően a lakosság számára nagyon sokféle szolgáltatást is nyújtanak. Általában az ellátás minősége szoros összefüggésben van a települések nagyságával — minél nagyobb a település, annál differenciáltabb

igényeket kielégítő közcélú intézményekkel és létesítményekkel rendelkezik. Az apró-, kis- és középfalvak zömében a mindennapi szükségletek — az élelem beszerzése, az alapfokú iskolázás és egészségügyi szolgáltatás, a minimális szórakozás — helyben kielégíthetők. A nagyfalvak, kis- és középvárosok már egyes középfokú, főleg oktatási és kereskedelmi szolgáltatásokat is biztosíthatnak, azonkívül legtöbbjük mint kommunaszékhely igazgatási szerepkörrel is rendelkezik. Vajdaság 30 ezer főnél nagyobb népességű közép- és nagyvárosaiban nagy hatósugarú, közép- és magasszintű kulturális, egészségügyi, oktatási, kereskedelmi, pénzügyi és társadalmi-politikai funkciók összpontosulnak. Ezenkívül jelentős ipari és forgalmi gócek, továbbá magas szintű tudományos és kulturális tevékenység színterei. Nem lehet számunkra közömbös a népességnek települési nagyságkategóriák szerinti megoszlása sem.

A vajdasági települések több mint fele (58,5%) ötezer lakosnál kevesebbet számlál. A településszerkezetre tehát az apró-, kis- és középfalvak jellemzők. Bácska az 5000 főnél nagyobb települések magas számával tűnik ki, és emlékeztetésként megjegyezzük, hogy itt él a vajdasági magyarság majdnem háromnegyed része. Általában Bácska települései inkább a magasabb nagyságrendű csoportokba tartoznak, míg Bánátban és Szerémségben az alacsonyabb kategóriák felé való eltolódás észlelhető. Ennek pedig logikus következménye, hogy a magyarság nagyobb része a magasabb nagyságcsoporthoz tartozó településeken él. Ezt bizonyítja az alábbi diagram is.

4. ábra. A magyar népesség százalékos megoszlása a települések nagyságcsoporthoz tartozók szerint

A diagram részletező adatait, a nagyságkategóriák szerinti megoszlás jellemző vonásainak kellő kiemelése miatt, ajánlatos összevonva értékelni.

Vajdaság — főleg Szerémség és Bánát — apró- és kisfalvaiban él a magyarság 2,8%-a, kereken mintegy 12 000 fő. Ilyen települések a bácskai löszhátságon Obornjača, Valkaisor, Törökfalu, Moholgunaras, Völgyes, Kishomok, Bagremovo, Zobnatica; Bánátban Oroszlámos, Majdány, Rábé, Káptalan, Udvarszállás, Lukácsfalva, Fehértelep, Verbica, Sumarak, Bikács. E települések zöme a tanyaközpontok befalvasításával vagy a tőkés nagybirtokok majorjainak átformálódása útján keletkezett. A főútvonalaktól és a nagyobb városi központoktól távolabb eső, egyoldalúan fejlett agrárfalvak ezek, ahol még a mindennapi szükségletek is alig elégíthetők ki.

A némileg jobb ellátottságú 1—3000 fős kis- és középfalvakban él a további 16,2%. Ilyen, majdnem színmagyar települések a bácskai löszhátságon Kevi, Felsőhegy, Zentagunaras, Tóthfalu, Orom, Oromhegyes, Ludaspuszta, Kispiac, Telecska; a Tisza mentén Martonos, Adorján; a délbácskai folyami teraszon Szilágy, Gombos, Doroszló; Kikinda vonzáskörzetében Jázova, Szaján, Tóba, Magyarcsernye; Közép- és Dél-Bánátban Szentmihály, Tamásfalva, Alsóitabé, Űrményháza. Magyar többségűek még Bácskában Bajsa, Kelebia, Miloševo, Rákóczifalu, Budisava, Bánátban Törzsudvarnok és Sándoregyháza.

A magyarság majdnem fele — 48,1%-a — a 3000 főt meghaladó de 20 ezer lakosnál kisebb nagyfalvakban és kisvárosokban lakik. Ilyen települések a 3—5000-es nagyságcsoportban Bácskertes, Feketehegy, Tornyos, Bácsszőlős, Pacsér, Nemesmilitics, Padé, Kisorosz, Torda, Székelykeve. Az 5—10 000-es nagyságcsoportban magyarul lakta települések Palics, Csantavér, Bezdán, Kishegyes, Horgos, Moravica, Péterréve, Mohol, Bácsföldvár, Debelyacsa, Törökkanizsa, Csóka. A 10 000—20 000-es kategóriában zömmel magyar lakosságú települések Kanizsa, Ada, Bácsstopolya, Temerin, Muzsla, de számuk Szenttamáson (5914), Kúlán (4454) és Bajmokon (4330) is jelentős. Az említett települések legnagyobb részének közlekedésföldrajzi helyzete kedvező, mert a nagy vonáscentrumok viszonylag könnyen megközelíthetők. Főleg helyi nyersanyagokat feldolgozó kis és közép nagyságú iparüzemekkel rendelkeznek. Az alsófokú ellátás mindegyikben biztosítva van, sőt a nagyobbakban már középszintű oktatási, kereskedelmi, egészségügyi, pénzügyi létesítmények is működnek, azonkívül legtöbbször kommunaszékhely. Nem egy közülük, mint helyi központ, kisebb vonzásterületet alakított ki magának.

Vajdaság legfejlettebb, legnagyobb népességszámú, magas szintű központi funkciókkal rendelkező közép- és nagyvárosaiban él a magyarság 33 százaléka. Bácska országos jelentőségű és regionális központjaiban a magyar lakosság száma így alakul: Szabadka 43 277, Újvidék 22 698, Zenta 20 598, Becse 15 720, Zombor 7201. Bánát városaiban számuk már jóval kevesebb így Zrenjaninban 10 051, Kikindán 7668, Versecen 3143, Pancsován pedig Hertelenddel együtt 5759 magyar lakik.

Szerémség településeiben néhány száz fős csoportokban szórva nyosan élnek magyarok. A 3000-nél kevesebb lakosú falvakban Maradék (979), Šatrinci (463) és Nikinci (637). A 3—5000-es nagyság-csoportba tartozó Hrtkovci (725), Ürög (633), Erdővég (214), Vrdnik (205), az 5000 főt meghaladó települések közül Beočin (454), Indija (336) és Lačarak (260) területén élnek számosabban. Sremska Mitrovicán, Szerémség legnagyobb városában 885 magyar lakik.

A települések szerinti megoszlás kapcsán azt is meg kell vizsgálnunk milyen nagyságú csoportokban él együtt kompaktan a magyarság. A tömörülés, vagy ellenkező irányból tekintve a szóródás mértékét az alábbi táblázat szemlélteti. A három nagyságkategória határértékeinek megállapítása az anyanyelvű oktatás megvalósításának törvényszabta lehetőségei alapján történt.

Nagyságcsoport	A magyar népesség száma	%	Települések száma	Átlagosan egy településben
0—120	5 930	1,4	238	25
121—2200	83 339	19,8	137	608
2200-on felül	334 143	78,8	53	6305

2. táblázat. A magyar népesség nagyságcsoportok szerinti megoszlása

Vajdaság 451 települése közül 428-nak van magyar lakosa. Ha összehasonlítjuk a népesség abszolút számát a magyarlakta települések számával, látszólag jelentős szóródás mutatkozik, mert átlagosan egy településre alig több mint ezer lakos jut. A valóságos helyzet azonban egészen más. Az elkallódásnak legjobban kitett első csoportban mindössze 5930 lakos van. Az adatokból látható, hogy a szóródás ebben a kategóriában valóban nagy, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy 164 településben 10 vagy annál kevesebb család él. Azonban az anyanyelv használata pótoktatás keretében vagy gyűjtőtagozatok szervezésével még ilyen körülmények között is megoldható. A második csoportban már jóval kevesebb számú településében többszáz főt számláló csoportokban laknak, és végül a magyar népesség majdnem négyötöde alig több mint félszáz településben él több-ezres nagy tömegekben. Az ilyen megoszlás mind az anyanyelvű al-só- és középfokú oktatás, mind a népek és nemzetiségek egyenjogúságára vonatkozó elvek gyakorlati alkalmazása szempontjából kedvezőnek mondható.

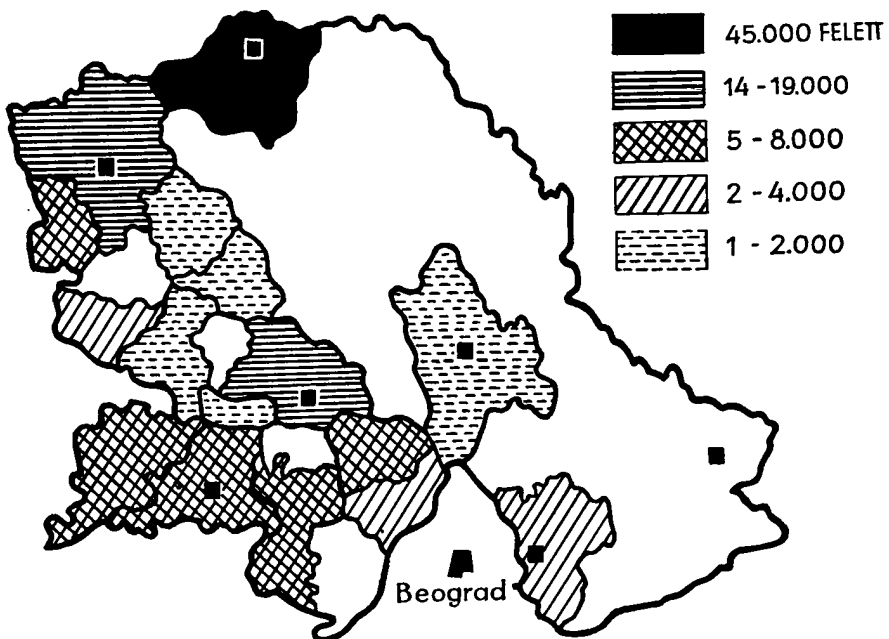
Nagy vonalakban áttekintettük a vajdasági magyarok területi elhelyezkedését. A jugoszláviai magyarság teljes számáról és területi megoszlásáról azonban csak akkor vázolható fel helyzetkép, ha a többi köztársaságok statisztikai intézetei is megjelentetik a nemzeti-ségi összetételre vonatkozó adatokat.

A vajdasági horvátok zöme Bácskában települt (71,7%). Észak-Bácskában és a bácskai Duna mentén — Szabadka, Zombor, Apatin, Bács, B. Palánka, Újvidék vonalán — mutatkozik a legerősebb tömörülés. Ezen a területen 91 894 horvát él, vagyis a vajdasági horvát-ság 66,8 százaléka. Legszámosabbak a szabadkai (46 181 — 31,5%), a zombori (18 924 — 19,3%), az apatini (6572 — 19,2%), a bácsi

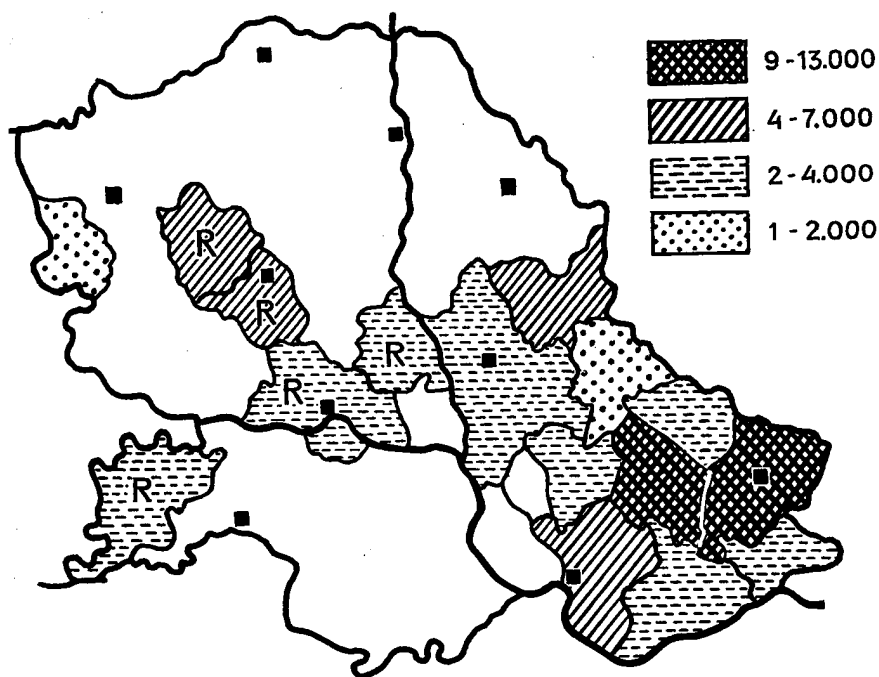
(3662 — 18,9%) és az újvidéki kommuna területén. Közép- és Kelet-Bácska községeiben az összlakosság 1—3 százalékát képezik. Őt, főleg magyarok lakta községben pedig számuk még az egy százalékot sem éri el. A horvátok másik, az előbbinél jóval gyengébb sűrűsödési területe Szerémség nyugati, középső és északkeleti része. Legtöbben Síd (7778 — 20,4%), Indija (6025 — 14,9%), Sr. Mitrovica (5711 — 7,3%), Ruma (5486 — 10,5%), és St. Pazova (3661 — 8,4%) községekben találhatók. Szerémségben a vajdasági horvátok 22,6%-a él. Bánátban a horvátok szóróványosan laknak (5,7%). Három községben számuk 1—2% között mozog, további tizenegyben pedig számuk az egy százalékot sem éri el. Legtöbb horvát Pancsova község területén él (2673), legmagasabb százalékarányuk pedig Opovon van (6,9).

Ha települési szinten nézzük a horvátok területi megoszlását, igen érdekes képet kapunk. A vajdasági horvátok 50,2%-a kilenc településben él, melyekben népességszámuk meghaladja a 3000 főt. Ezek közül négy közép- és nagyváros (Szabadka, Újvidék, Zombor, Sr. Mitrovica), négy falusi település (Tavankut, Szond, Bajmok, Monostorszeg), egy pedig Vajdaság legkifejezettebb városglomerációjához tartozik (Pétervárad). Legtöbb a horvát Szabadkán (27 046), Zomborban (9367) és Újvidéken (6966). A falusi települések élén 5670 horvát lakossal Tavankut áll.

A szlovákok területi elhelyezkedésére bizonyos mértékű tömörség jellemző. Fő etnikai területük a délbácskai és északszerémségi Dunamellék, kiágazásokkal délen Síd, északon Hódság felé. A jel-

5. ábra. A vajdasági horvátok területi elhelyezkedése

7. ábra. A románok és a ruszinok (R) Vajdaságban

ségekben a lakosság 11—16%-a, a három Duna menti községben (Fehértemplom, Kovin, Pancsova) pedig 6—9%-a román. Zrenjanin és Szécsány községben mindössze 5000 román él, további hat községben pedig számuk jelentéktelen. Bácska négy Duna menti községében (Zombor, Apatin, Bács, Újvidék) van a bánátnál jóval gyengébb tömörülés. Apatin község lakosságának 4,1%-a román. Bácska további 15 községében kis csoportokban elszórtan élnek. Bácskában a románok 6,3%-a települt le. Szerémség minden községében előfordul néhány román család. Jelentős román központok Tárnok, Uzdin, Lokve, Révaújfalu, Vladimirovac és Écska — valamennyi közepes nagyságú, alapfokú ellátást biztosító agrártelepülés.

A crnogoraiak csaknem fele (18 087) Verbász, Kishegyes, Kúla, Újvidék község területén lakik. Százalékos részesedésük Verbász (27,8) és Kishegyes (24,2) területén a legmagasabb. Számuk a szabadkai, hódási és zombori kommunában 500—1000 körül mozog, kisebb számban elszórtan még 13 községben laknak. Bánátban Pancsova község területén honosak nagyobb számban (1318). Legtöbben Verbázon, Lovćenacón, Szivácon és Újvidéken élnek.

A ruszinok három körzetben összpontosulnak. Legerősebb góc Kúla (6789) és Verbász (4746) község területe. Itt él a ruszinok 57%-a. Jóval gyengébb tömörülés mutatkozik a zsabylai és az újvidéki kommunában (21,7%). A harmadik körzet Šid és Sr. Mitrovica területe (15%). Százalékarányuk Kúla (14%) és Verbász (10,9%) községben a legmagasabb. A legnagyobb ruszin település Bácskeresz-

túr (5619) és Kucora (2787). Kétszeres főt megközelítő csoportokban Verbászon, Újvidéken, Đurđevón található. Ezen az öt településen él a ruszinok kétharmada.

Az előző fejtegetésekben rámutattunk Vajdaság számban legnagyobb népei és nemzetiségei földrajzi elhelyezkedésének jellemző, lényeges vonásaira. A lakosság területi megoszlását kimutató népszéköldrajzi vizsgálatok kutatáseredményei lényegében a statisztikai adatok elemzéséből leszűrt ténymegállapítások és helyzetfelmérések. A feltárt tények — a népesséköldrajz hatáskörén túlmenő — számos gyakorlati értékű, a demografus, közigazdász, politikus, közéleti munkás számára egyaránt hasznos következtetés levonására alkalmasak.

A fent vázolt népességi-területi megoszlás alapvonásaiban a török uralom letűnése utáni telepítések és a két világháborút követő újabb népmozgalmak során alakult ki. A mai népi-területi súlypontokat is e telepítési hullámok formálták, növelték és töltötték fel ismételten. Az erős népmozgalmak közötti időszakokban gazdasági okok mozgatta változó ütemű, méretű és irányú belső mozgások történtek, mégpedig a népi súlypontokból való szétáramlás formájában. Ezek a vándorlások a kompakt népi szigetek fellazulását, a népesség elvegyülését eredményezték, miáltal Vajdaság néprajzi képe egyre bonyolultabbá vált. A belső migrációs folyamatok napjainkban is rendkívül erősek. Sajnos a rendelkezésemre álló adatok nem tették lehetővé annak kimutatását, hogy az egyes népek és nemzetiségek milyen mértékben vesznek részt ezekben a helyi és táji jellegű mozgásokban és ennek következtében hogyan alakul, változik területi elhelyezkedésük.

Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi elhelyezkedését egyenként, környezetük etnikai valóságától elvonatkoztatva, mutattam ki. A valódi helyzet azonban, amint tudjuk, rendkívül összetett. A települések, helyi közösségek és kommunák népességszerkezeti vizsgálata kétségtelenül igen hasznos közérdekű munka, azonban ez már a jelen írás célkitűzésein túlmenő feladat.

REZIME

K. GYÖRE: TERITORIJALNI RAZMEŠTAJ NARODA I NARODNOSTI VOJVODINE S NAROČITIM OBZIROM NA MAĐARSKO STANOVNIŠTVO POKRAJINE

Autor razmatra teritorijalni razmeštaj naroda i narodnosti Vojvodine na nivou opštine s naročitim obzirom na mađarsko stanovništvo.

Problematici teritorijalnog razmeštaja može se prići na dva načina. Prisustvo nekog naroda ili narodnosti u datim teritorijalnim jedinicama može se iskazati apsolutnim brojem, koji teorijski može da se poklapa sa ukupnim brojem stanovništva posmatrane teritorije. U Vojvodini ova mogućnost praktično otpada, jer u pokrajini ne postoje nacionalno čiste komune. Apsolutni broj ma kojeg naroda ili narodnosti predstavlja samo izvestan — veći i manji — procenat ukupnog stanovništva. U opštinskim granicama može se apsolutni broj kao i procentualno učešće kartografski prikazati. Takve karte otkrivaju bitne odlike prostornog rasporeda pojedinih naroda i narodnosti.

Vojvođanski mađari prostorno se koncentrišu u četiri glavna etnička reiona. U 13 opština Severne Vojvodine živi 66,5% vojvođanskih mađara. Ostali su nastanjeni u Srednjem Banatu, Južnoj Bačkoj i Južnom Banatu, a izvestan broj i u Sremu. U odnosu na položaj razvijenijih gradskih centara kao i na saobraćajnu mrežu, takav teritorijalni raspored može se oceniti kao povoljan, jer se u svakom etničkom rejonu nalazi po jedan veliki grad sa brojnim ekonomskim i društvenim funkcijama (Subotica, Zrenjanin, Novi Sad, Pančevo), a i više centralnih mesta nižega ranga. Prilikom određivanja lokacije takvih obrazovnih, kulturnih i naučnih institucija čije je delovanje na neki način povezano sa mađarskim življem, ili čije usluge mađarski živalj treba da koristi, ova činjenica mora se uzeti u obzir. Analiza po naseljima pokazuje da mađari žive kompaktno, većinom u selima i gradovima srednje veličine. Znatno je broj onih koji žive u najrazvijenijim gradskim centrima pokrajine. Visoki stepen prostorne koncentracije stvara dobre uslove za realizaciju raznih ustavnih i zakonskih prava nacionalnosti u Vojvodini.

SUMMARY

K. GYÖRE: THE PEOPLE'S REGIONAL NATIONALITY DISTRIBUTION IN VOJVODINA, WITH A SPECIAL REFERENCE TO HUNGARIANS

The author analyses the location of people according to nationalities on a community level, with a special reference to Hungarian population.

There are two possible approaches to the problem. The presence of a people according to different nationalities can be expressed by an absolute number that can equal the whole number of the population of a certain analysed territory in Vojvodina, this approach is excluded, because there are no nationally pure communities.

The second approach is that the percentage is expressed from the total number of the population. This can be shown on a nationality chart in absolute numbers as well as in percentage.

The Hungarians are concentrated in four ethnic regions of Vojvodina. 66,5% are settled in 13 communities in the North and South of Backa, others in the Middle and South of Banat, and a certain number in Srem. Considering the traffic network this is supposed as favourable because in each ethnic region big towns are situated, like Novi Sad, Subotica, Zrenjanin, Pancevo with numerous economic and social facilities.

It is of vital importance to take the above mentioned facts into account especially by organizing cultural and scientific institutions that are closely connected with the life of the Hungarian population. The concentration of Hungarians in the most developed cities of the Autonomous Province is a guarantee that their civil and constitutional rights will be carried through.

Lőrinc Péter

A BÁNÁTI VÁROS SZOCIOGRÁFIÁJA AZ EGYKORÚ IRODALOM TÜKRÉBEN A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN

Előző tanulmányomban, amely az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének 1971-es Tanulmányainak 3. kötetében jelenik meg, a bánáti falu (1880—1941-es) szociográfiájával foglalkoztam, míg most a város akkori társadalmi keresztmetszetéről kívánok írni, bár ezzel, — s ezt már előljáróban is meg kell állapítanom — társadalomtudományi íróink sokkal kevesebbet foglalkoztak. Ennek természetesen megvolt a maga jó oldala is. Régi vajdasági sajátosság ugyanis, hogy a falu városias, mert alig akadt olyan falu ezen a tájon, amelynek ne lett volna valamilyen manufaktúrális ipara vagy gyáripara, egy-két kis vidéki bankja, nyomdája és hírlapja, a város viszont falusias volt — mezőváros, gyárváros, amelyben a földbirtok még fontos szerepet játszott. Így a várost tárgyalva, kénytelen leszek magam is érinteni az agrárviszonyok kérdéseit, s ha ezekbe mégsem mélyedek el különösebben, ennek oka csupán az lesz, hogy az előző, már említett tanulmányomban tárgyaltam az agrárproblémákat.

Mégis, érdekes, hogy például Jeszenszky Ignác Kikindával, Szentiványi Ferenc Nagybecskerekkel, Braun Róbert Lippával kapcsolatban stb. mennyire fontosnak tartja az agrárstruktúra felvázolását is. Ezért, ha a legrövidebben is foglalkozom vele, kénytelen vagyok ezzel kezdeni jelen tanulmányomat is, hiszen városaink gazdasági és politikai életének alapja jórészt a mezőgazdasági termelés volt (városi birtokok, földadók stb.), és a városi virilisták között is számos birtokos akadt, nemcsak kereskedő, gyáros, bankár és értelmiségi. Ezek az utóbbiak is igyekeztek — még mindig felfelé nézve a birtokosokra — szert tenni birtokra, ugyanakkor a birtokosok — nemcsak jó ösztönükre és szimatjukra bízta magukat, hanem jól meglátták a jelent és a jövőbe ívelő fejlődés irányát is — azon voltak, hogy maguk is bekapcsolódjanak a város gazdasági életébe, egyes gyárak (manufaktúrák), bankok, helyi érdekű vasutak (HÉV) stb. részvényeseivé váltak és a városi vagy országos politikában is — a közös pártokban egybeolvadva, minden külön „agrárius” és „merkantilista” érdek ellenére — együtt haladjanak az „ingó tőke” uraival.

Jeszenszkyt az 1897-es földmunkás-megmozdulás meg a kikindai gazdasági-szociális helyzet egyként indította útnak.

(A Kiáltó Szó megjelenési éve ugyanúgy 1897, mint Farkas Géza első könyvének, A Fényűzésnek, vagy Jaša Tomić könyveinek — Zemljoradnička sirotinja és Pametno nazarenstvo, I. Mind a hárman, persze, bánáti írók.) Jeszenszky útja egyfajta sajátos — evangélikus formájú — keresztényszocialista út volt, amelybe belefutott valami „gaponi” rendőrszocialista ösvény is, mert írónk igaz meggyőződéssel hitte, hogy a társadalmi rendszerben nincs olyan hiba, amelyen a rendszeren belül is már ne lehetne javítani: bizonyos eredmények, juttatások segítségével leszerelve a földmunkásság harcát és egyúttal folytatva is az 1848/49-ben be nem fejezett polgári forradalmat. Mindkét kiindulási pont rákényszerítette arra, hogy — a városon belül is — foglalkozzék az agrárstruktúrával, az agrárkérdéssel, s ezért a bankra is úgy tekintett — kora ezt így is szabta még meg —, mint a mezőgazdasági kölcsönök juttatójára, mint a birtokosokat kiszípoló intézményre. 1848-ban is egy kiváltságos kisebbség uralkodott a jogfosztott tömegen „más kiadású kiváltságos osztály alakul”, és újra kevesek kezében összpontosul a birtok. Míg 1848-ban 6% nemes, 3,8% iparos és kereskedő, viszont 80% jobbágy és 10% zsellér akadt, ma Kikindán 4,16% értelmiségi, 22% polgár és 44,39% birtokos mellett 28% a napszámos.¹ Míg a nagybirtokosok az összes birtokosok 1,5%-át, a középbirtokosok pedig 9,5%-át teszik, a kisbirtokosok 89%-ban szerepelnek a föld urai között. A birtok maga viszont így oszlik meg:

birtok-kategória		a birtok	a birtokosok száma	a holdak száma
1—30	holdig	42%-a	2285	16,162
30—100	„	25%-a	197	9,770
100—1338	„	32%-a	44	12,202

Tehát 44 ember kezén a birtok 32%-a, azaz 12 202 hold van, míg 2285 birtokos kezén csupán 16 162 hold. Tisztább képet kapunk a birtokmegoszlásról, ha a részletekkel is megismerkedünk:

1—3	holdas birtok	789 birtokos	1578 hold
3—7	„	724	3624
7—15	„	448	4480
15—30	„	324	6480
30—50	„	134	5360
50—100	„	63	4410
100—200	„	23	3160
200—500	„	18	5486
500—1000	„	1	880
1000—1500	„	2	2676

Tehát 1513 1—7 holdas törpebirtokos kezén 5202 hold föld van, viszont 3500—1500 holdas birtokos kezén 3556 hold! Pedig, amint látjuk,

a kikindai koronaterületen tulajdonképpen latifundiumok nem is voltak, a latifundiumok az egykori „provinciális” jobbágyvidéken terültek el (Becserek—Versec), míg Kikindán (Pancsován, Fehértemplomon) inkább volt farmeri-polgári, mint ősi porosz-junker fajtájú a nagybirtok, viszont ez is nagy jövedelmet biztosított a tulajdonosnak, míg a kis- és törpebirtok a megélhetést, a mindennapi kenyeret se tudta biztosítani. Íme a kikindai gazdák jövedelmének kimutatása Jeszenszky szerint:

A tízholdas gazda évi befektetései, terhei kitesznek	301,60 forintot
„ „ bevételei	425 „
így tehát tiszta jövedelme kb.	124 „ évente.

A tízholdas gazda nem tart cselédet, napszámost. Így tekintve, hogy maga műveli meg a földjét, az évi 124 forint „jövedelme” tulajdonképpen a munkájának bére (családja bérével együtt), de profitja és földjáradéka is egyúttal. A további birtok-felaprózódás azután proletársorsba taszítja őt is teljesen. Meggyorsítja ezt a proletarizálódási folyamatot a városi banktőke stb. is, hiszen az ilyen jövedelmű tulajdonos (A tanító évi fizetése kb. 300 forint volt, a munkás, ha 300 napon át dolgozhatott, megkereshetett évi 150 forintot. L.P.) gyakran szorult bankkölcsönre. Kétszáz forint kölcsön esetén Kikindán — Jeszenszky szerint — 33,20 forintot tett ki a kamat és a bankköltség, vagyis a 7%-ot jövedelmező földet 13—17%-kal terhelték meg. Ezért a paraszt először kénytelen eladni jószágát, újabb kölcsön esetén pedig kicsiny földjét is. Kikindán a 10 község 132 000 holdját majd 27 millió (26 707 576) forint jelzálogkölcsön terheli, de az összeg erősen emelkedő irányzatot mutat, hiszen 1893-ban még csak 17, 1896-ban pedig majdnem 22 millió Ft-ra rúgott. Mindez főleg a kisbirtokost és a törpe birtokost terheli, ezek 60%-a ezért már egybe is olvad a proletariátussal. A bankigazgató évi jövedelme 20 000—40 000 Ft, míg a miniszteri fizetés 12 000 Ft. A bérlet drága, megdrágítja az a tény is, hogy a főbérlet (nagybérlet) olcsón bérlő a földet, de felparcellázva drágán adja tovább „albérletbe” a kisembereknek.²

A munkás helyzete ennél is rosszabb. 1500 családdal folytatott ankétjának eredményét a következőkben ismerteti.³

A munkások többsége évi 88 napon van foglalkoztatva, de komoly keresetet csak a nyári 22 munkanap biztosít neki. Az elsőrendű munkásnak (ez a munkások 22%-a) évi keresete (242 napon át dolgozik átlag 77 krajcáros napszámért) 185 forint, a másodrendű (a munkások 48%-a) már csupán évi 141 Ft-ot (146 napon át 90 krajcárjával), míg a harmadrendű (30% — 88 napon át 1,40 Ft napszámért) megkeres évente 129 Ft-ot. Viszont az egy évi háztartási kiadás kitesz 196 Ft-ot. Így kénytelen gyermekét is munkába állítani, holott már a felnőtt férfi napszáma maga is felöleli a család munkáját, hiszen ha nem volna családtag pl. a marokverő — a napszámosnak ezt külön kellene fizetnie a maga béréből, s ez kb. 25 forint!

Szentiványi szerint Becsereken is a lakosság tekintélyes része foglalkozik még őstermeléssel. 1870-ben 19 666, 1900-ban 26 407 volt a lakosság száma a városban,⁴ az őstermelők pedig 1900-ban ebből kitettek 3418-at, míg az iparosok (2543), a kereskedők (760), a közlekedésben dolgozók (366), a hivatalnokok (845). Összesen tehát 4514 főre rúgtak, ami

annyit jelent, hogy az őstermelők a legnagyobb torontáli városban is az összlakosságnak 43%-át tették.

A földmegoszlást viszont így ismerteti a szerző:

Állami birtok a városban	1345 hold,	azaz 5,86% volt
egyházi „ „ „	535 „	2,33 „
városi „ „ „	708 „	3,09 „
magánkézben levő birtok	20 306 „	88,72% „

A további számításba számos hiba csúszott, így az itt vázolt agrár-szerkezetből csupán annyit fogadhatunk el, hogy 100 holdon felüli (közép és nagy) birtok volt a városban 15, míg a 0—5 holdas törpebirtok 67,76%-ot tett ki.⁵

Lippán a 7427 főleg román és német lakos közül 2220 volt őstermelő, de még nem igen vált teljesen városi ipari munkássá az 1081 napszamos, míg az iparosság száma (a munkássággal együtt) 2112-öt tett ki, közöttük az önálló mesterek 393-an voltak. Kereskedelemmel és közlekedéssel 721-en foglalkoztak, értelmiségi volt 430, házi cseléd pedig 251, amely számhoz azután még 607 ismeretlen foglalkozású (?) járult.⁶ A 15 808 holdas városi határból 5115 holdat műveltek meg csupán, az erdőség kitett 6078, a rét 1086, a legelő pedig 1504 holdat. A kincstár 7001, a község 2227, az egyház 143 hold fölött rendelkezett, a 2220 őstermelő magánbirtokosnak viszont 6437 hold jutott. Ennek megoszlását Braun Róbert ugyanúgy homályban hagyja, mint Szentiványi a becskerekai adatokat, tekintve, hogy itt is igen sok a hiba, ami érthetetlenül teszi a birtok-szerkezetet.⁷ Amennyire lehetett (zárójelbe téve a magam javításait) igyekszem érthetővé tenni az adatokat, legalábbis megkérdőjelezve a magam adatait, s a hibákat.

Egy hektár föld (fent holdban beszélt) ára 1200 K — megterem rajta 12 q búza. A fát a kincstár árverés útján adja el jóelőre. Tekintve, hogy az árak emelkedőben vannak, — az árkülönbözet a vevő hasznává válik.

Birtokkategória	Birtok száma	Területe holdban	Együtt
0—(1?)	80(0) (?)	519	
1—5	46(0) (?)	814	1260(?) 1333
5—(1)0(?)	189	033	(1038?)
10—(2)0(?)	135	685	
(2)0—30(?)	4(40?)	1049	
40(?)30?—40	3(?)13(?)	440	
50(40)—50(?)	0(2?)	88	
60(50)—60(?)	3	156	
(6)0—100	3(?) (1?)	61(?)	

Egyes (nagy?) bérlők sok földet bérelnek. Ezek kivitelre dolgoznak, s így az állam és a lakosság kárára nagy nyereségre tesznek szert. Ezért 1897 óta⁸ az állam az évi vágásterület egy részét holdanként is bérbe adja a helyi szegénységnek azzal, hogy az 5 évenként ültessen tölgyet az őszi vetés közé. Tekintve, hogy a határ fele az államé — valóban emelheti is a kincstár a szegénység jólétét. A legelő még elegendő, habár már nem soká, mert a legelők felosztása azt kérdéssé teszi, és egyúttal megnöveli a vagyoni különbséget is. A jelenlegi községi szántó eredetileg szintén kincstári birtok volt, de a filoxéra idején amortizációs kölcsönök útján kis parcellákban olcsón kiosztották azt a helybeli szegénységnek. A németiség a környék (magyar, román, szerb) falvainak földjét is megszerzi, így a román falvak határa felerészben már az övé, habár a föld ára emelkedik. Az erdőhasználatból is kiszorul a román szegénység, amibe az nem tud belenyugodni, mert még egyre él benne az egykori közös erdőhasználat tudata és emléke. Mindenki szipolyozza s ő mindenkiben ellenséget lát: a bankban, jegyzőben, csendőrben, hatóságban és kereskedőben egyaránt. A kincstárban is, hiszen az a földet telepeseknek adja el — őt magát nyelve és vallása miatt — hiszi — kiforagatva földjéből⁹. Az adók, pótagadók hatása hasonló.¹⁰

A városi őstermelő proletariátus sorsa, mint Lippa helyzete is mutatja, nem csupán a városi magán- vagy községi-kincstári birtoktól függ, hanem függvénye az egyúttal a bankok és kereskedők, iparosok valamint a hatóságok vele szemben tanúsított magatartásának is. Ezért egyelőre itt maradhatunk még Braun Lippájában, akinek mint ottani tanárnak és szociográfusnak (A bánáti és magyarországi szociográfiának egyik elindítója éppen Braun volt, aki egyúttal Jászínál is haladóbb polgári radikális politikus), aki a szegénységhez húzott, volt elegendő alkalma hozzá, hogy tanulmányozza a helyi viszonyokat és nagy megértésében objektív tudományossággal vegye tudomásul a lakosság csoportokra szakadozását a nemzetiségi és osztályhelyzet szülte különbségek szerint,¹¹ amelyeknek azonban számos és érintkezési pontja: így a román a legelesettebb és legelnyomottabb, legkizsákmányoltabb, s ezért Braun szerint szociális sorsát is nemzeti-vallási különállásának tulajdonítja, és mint román, gyűlöli pl. a német polgárt és a magyar államot. Ehhez, persze, hozzájárul, hogy a román (szerb, szlovák, ruszin) proletár valóban kétszeres elnyomás alatt áll — úgy is, mint proletár, s éppen ezért szabadulási törekvései is kettősek. A saját nemzeti államában a szocializmust kívánja kivívni, ha ebben az időben (1917—19-ig) ennek nincs is mindenki a tudatában.

A lippaiaknak a Lipovana (bank) nyújtja leginkább a kölcsönt, „csekély” 10—12% kamatért, és tekintettel arra, hogy a kereskedők is állandóan emelik a liszt, a zsír stb. árát — a nép gyermekeinek télire sem tud ruhát venni, így azok nem járhatnak iskolába, akárcsak más fróink szerint Bánát más városaiban sem! Ezért a népnek senkihez sincs bizalma, mert vele csak akkor állnak szóba, ha hasznát látják. Ezért csak a hozzá hasonló értheti meg, hogy miért tartja meg pl. a rengeteg (131) bőjtnapot, hiszen különben sem futna húsrá, zsírra, jobb ételre, hacsak nem aratáskor! Télen koplal, hogy több jusson a kis (7000 lakosú) városka négy bankjának. (A lippai takarékpénztár 220 000 koronával,

a Takaré- és Hitelintézet 80 000 koronával, Lipovana 160 000 koronával, az Ipari és Gazdasági Hitelszövetkezet mint az OKH tagja 7%-ra nyújt kölcsönt, míg a Lipovana 14%-ot számít költségek, kamat és egyéb címen.) Két hírlap is megjelenik a városkában: a Lippai Újság és a Radna-Lippa, azaz két magyar lap. Hogy ezt jobban megértsük, közöljük a 7427 lakos nemzetiség szerinti megoszlását: magyar 1662, román 3191, német pedig 2468, a 110 szerb és más nemzetiség mellett.¹²

Temesvárt leszámítva, Bánátban nem akadt jelentősebb ipari város ebben az időben, habár Becskereknek, Pancsovának, Versecnek régóta volt már ekkor némi ipara. Tájékoztatásul hadd írjon ki Thirringh hatalmas művéből a legfontosabb adatokat, habár célom nem annyira a városok szociográfiai ismertetése, mint inkább a bánáti szociográfusokkal és szociológusokkal való ismerkedés, azaz a bánáti városok szociográfiájának a bemutatása a bánáti szociográfusok megvilágításában.

Thirringh szerint¹³ a 11 524 lakosú Fehértemplom (Bela Crkva, Biserica Alba, Ungarische Weisskirchen) területén is jelentős a föld- és szőlőművelés (6730 és 8000 hold), de ugyanolyan jelentőséggel bír a Néra mellett felsorakozó számos malom, a vágóhíd és a későbbi fűrésztelep is.¹⁴ Nagybecskerekéből (26 006 lakosából) 1905-ben kivált az ettől fogva önálló Muzsla (1888 óta 400 magyar telepes család és 4000 hold föld, amelyhez később az államtól kapott 6795 hold járult.) Van 2 szőnyeggyára, villanytelepe, 5 téglagyára, 2 gépgyára, 4 malma, 1 cipőgyára, több vasútvonala, kikötője, de tervbe vették vágóhíd, jéggyár stb. létesítését is. Thirringh itt még nem említi az éppen megindult cukorgyári termelést és a később létesített olajgyárat.

Nagykikinda (26 795 lakos — 28 648 hektár) ismert vasúti gócpont, fejlett malomiparral és téglagyárral; a vágóhidat még csak most vették tervbe.¹⁵ Pancsován (20 909 lakos — 11 291 hektár) jelentős vám, só, pénzügyi és erdőügyi hivatal, valamint a folyamammérnökség, no meg a gabonakereskedelem, a téli kikötő stb. Nem említi selyemfonóját, gázgyárat, fa- és textiliparát, sörgyárat, valamint a búzakereskedelmet.¹⁶ Versecen (27 370 lakos- 19 677 hektár) ismert a fém-, fa-, és textilipar, valamint a búza- és borkereskedelem.

Az iparral foglalkozók statisztikáját így ismerteti Thirringh:¹⁷

	Iparos	Iparos nő	Önálló	Önálló nő	Munkás	Tanonc
Versec	2478	445	866	282	1135	498
Pancsova	1831	518	607	208	1033	357
Fehértemplom	1177	316	417	167	521	311
Becskerek	2047	496	744	298	989	374
Kikinda	1716	281	570	157	849	340

Az összes kereskedők és az eltartott családtagok egymáshoz való viszonyulását másik táblázatában így módon ismerteti Thirringh:¹⁸

	Mezőgazdaság		Ipar, kereskedelem, közlekedés		Munkás, napszámos, cseléd stb.	
	kereső—eltartott		kereső—eltartott		kereső—eltartott	
Versec	4470	5785	4595	4980	2148	1647
Pancsova	1601	2328	4048	5357	2464	2429
Fehértemplom	1088	1490	2291	2512	1176	1011
Becskerek	3418	4581	4533	6416	3482	3393
Kikinda	3867	6751	3096	4727	2575	3366

Az ipari nagyvállalatoknak és munkásoknak a száma¹⁹

	Nagyvállalat	Munkások	Kisebb vállalattal együtt
Versec	4	146	13
Pancsova	2	51	
	1	146	10
Fehértemplom	0	0	1
Becskerek	4	129	
	1	97	25
Kikinda	3	102	
	1	202	17

A korhoz viszonyítva a valóban elég nagy iparvállalatok mellett jelentős szerepet játszott ezekben a városokban a banktőke is:²⁰

Versec	6 bank	19 893 634 K mérleggel	
Pancsova	4 „	15 005 239 K	„
Fehértemplom	4 „	8 995 335 K	„
Becskerek	6 „	22 240 726 K	„
Kikinda	3 „	8 427 413 K	„

Ehhez járultak hozzá a hitelszövetkezetek csekély tőkéjükkel:²¹

Versec	3 szövetkezet	8 599 K
Pancsova	3 „	387 348 K
Fehértemplom	1 „	108 060 K
Becskerek	4 „	548 389 K
Kikinda	6 „	90 968 K

Fejlődési időszakunk elején, a nyolcvanas—kilencvenes években, bánáti íróink nem sok jóval kecsegtetnek: a nép elszegényedett — írja 1881-es alispáni jelentésében Tallián Béla is²² —, kénytelen eladni jószágát, magát az igavonót is. Nagy a közmunka- (robot) tartozás. A műhelyipar hanyatlak. Az iparos csak úgy tud megélni, ha földet is művel — mellékfoglalkozásként. Nem sok haszna lehetett a női háziipari kiállításnak, mikor gőzgép, gőzkazán alig akad megyeszerte; új gőzkazán pl. csak 19 van. Számuk jelenleg 258, de nem annyira az iparban, mint inkább hajókon alkalmazzák, esetleg a földművelésben (uradalmi cséplőgép). Itt-ott akad egy-egy gőzmalom, gőzfűrés és 81 hajómalomban levő gőzkazán. Más szóval: sajnos nem arról van szó, hogy a belső fejlődés, a hazai bánáti gyáripár hozta volna magával a házi- és műhelyipar hanyatlását, a kisiparosok elproletarizálódását, hanem a külföldi gyáripár fejlődése és versenye a behozatal útján, és minthogy a gyáripár külföldről látja el Bánátot ipari termékekkel — a proletársorsba jutott iparosok (és földművesek) nem helyezkedhetnek el a vajdasági (nemlétező) nagyiparban, hanem jómaguk is kénytelenek a külföldi gyáraknak eladni felszabadult munkaerejüket: azaz kivándorolni!

A következő évi jelentés mintha arról számolna be, hogy a fejlődés vonala újra felfelé ível. A közlekedés fejlesztése időszerűvé válik, főleg a vasutak egyre gyorsabb ütemben épülnek és foglalkoztatják a felszabaduló olcsó munkaerő egy részét. Ez feltétlenül kihat a nagyobb egyéni és ipari fogyasztókra, ami meggyorsítja az ipari fejlődést. Miután engedélyezték a Kikinda—Becsckerek-i HÉV építését, az 1880 november 29-i megyei közgyűlés határozata szerint a megye is betársul ebbe a vállalkozásba 100 000 Ft készpénzzel és 51 000 Ft értékű közmunkával. Így kapcsolódik össze Bánátban is a középkor (robot) az újkorral, a vasútépítéssel, hogy a város a nyújtott tőkéért, természetesen megfelelő értékben, maga is a HÉV részvényese lesz azzal, hogy az alispán (aki természetesen egyúttal nagybirtokos is) a részvénytársaság mindenkorú igazgatója „leend”. Ez újra rámutat a birtok-tőke-hatalom hármasszövetségére a megyében, tehát arra is, hogy nem a birtok (talán még erősen feudális) uralmáról van szó, mert a birtok már egyesül a tőkével, s mint ilyen, marad a (polgári) hatalom birtokosa, ha azután még ki is tart egyes (feudális) csökevények mellett, így pl. az ingyen közmunka mellett. Hogy érezhetőbbé válják a tőkés rendszerre való áttérés, hozzá kell tennünk, hogy a határozat szerint a megye erre a célra 80 000 Ft bankkölcsönt vesz fel, de saját megyei alapjaiból is pénzeli a munkálatoakat. A felvirágzásra s a ciklikus válság felfelé ívelő vonulatára mutat az, hogy 1882-ben sikerült (bizonyára a vasútépítés céljára) kétévi közmunkára kényszeríteni egy év alatt is a megye elmaradt, közmunkával tartozó lakosságát. Részvényese lett a vasútnak Becsckerek városa is 30 000 forinttal, de a számos érdekelt község is (Becse 20 000, Frányova (Vranjevo) 20 000, Melence 40 000 (!), Karlova 30 000, Kumane 20 000 forinttal), habár később Melenci—Kumane—Karlovo — a torontáli vi-harsarok —, azaz a „vörös szöglet” egy része „a vállalt kötelezettség teljesítését megtagadta, s a részvénytársaság a bírói útra lépend”, bizonyára azért, mert felülről, rendeletileg szabták ki rája a vállalandó kötelezettséget. Ezért a földkisajátítás is lassú ütemű, késedelmes, habár

élénk az érdeklődés (bizonyára a tőke és a birtok köreiben — L.P.) a Becskerek—Pancsova és Becse—Szabadka HÉV vonalak iránt is.

A bankok, pénzüzetek növekvő szerepére mutat a jelentés egy másik része is.²⁴ Az 1881-es inség, árvíz és vetőmagsegély 350 000 forintot tett ki, amelyre a Pesti Hazai Első Takarékpénztár adott ugyanakkora kölcsönt. Ebből az összegből 103 falunak adtak összesen 334 000 Ft segélyt. Gyűjtöttek is erre a célra, de az erszények alig-alig nyíltak ki: Tallián Jenő 18 forintot, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság és gróf Karátsonyi Jenő 10—10 forintot jegyeztek stb. A legnagyobb jötevőként így hát nem a birtok vagy a távoli tőke, hanem néhány megyei bank mutatkozott. Segítséget jelentett egy hangverseny jövedelme is. (Br. Lipthay 10 Ft-ot stb., gróf Nákó János, majd a Zsombolyai Takarékpénztár, a Torontáli Takarékpénztár és Hitelbank, a Becskereki Takarékpénztár és Előleg Egylet 100—100 Ft-ot jegyeztek, míg a hangverseny 364 Ft-ot eredményezett.) Hogy milyen jelentős szerepet játszottak a megye társadalmi életében a pénzüzetek, mutatja az egyletekről szóló kimutatás is. A megyében 1882-ben 115 egylet volt. Ezek között 81 jótékony, 49 kulturális és 16 iparoségylet. Viszont — jelenti Tallián — 1881-ben 169 egylet volt. Persze, akkor közéjük számították a pénzüzeteket, az 54 (esetleg 23?) bankot is. Az árvászéki alap — nem számítva a 26 községi-városi alapot — kitett maga is betétformában kb. 35 000 Ft-ot, állami kötvényekben 42 000 és magánkötvényekben 517 615 forintot.²⁵ De természetesen számos más alap is létezett, amelynek rendelkezésre álló eszközei jelentettek annyit, mint egy-egy középbank eszköze, tőkéje, mert sokszor funkcióik is azonosak, hasonlóak voltak. Így egyes megyei szabályrendeletekben szó van az árvízkárosultak alapjáról, a betegápolási, Hertelendy-Deák- és Eötvös-alapról stb.²⁶ Ugyanitt a jegyzői nyugdíjalapról pl. így intézkedik a megyei törvény: az alap tőkéjét gyümölcsöztetés végett értékpapírokba, vagy szilárd hitelintézetekbe kell befektetni, vagy jelzálogkölcsönt kell juttatni belőle kizárólag torontáli birtoknak legalább 6%-os kamattal.²⁷ Hasonlóan intézkedik a gyámügyi szabályrendelet is.²⁸ Kár, hogy Paulovic egész Vajdaságra (BBB és Szerémség) kitér, és adataiból nem választhatjuk külön a csupán Bánátra vonatkozóakat.

Szerinte 1913-ban a vajdasági bankok összesített mérlege így alakult

	arany-dinárban
készpénz- és bankkövetelés	10 246 276.—
váltók	290 876 437.—
zálogkölcsönök	136 300 424.—
folyószámla	30 418 785.—
ipari-keresk. vállalatok	1 666 952.—
ingatlanok	11 613 321.—
egyéb aktíva	10 960 966.—
	(492 083 161)

A passzív beszédes tételei a következők:

Befizetett tőke	58 105 977.—
tartalékalapok	24 851 814.—
betétek, depozitok	250 275 717.—
reeszkompt	81 347 594.—
különféle (?)	98 490 274.—
nyereség	9 482 882.—
	(522 604 258.— (?))

Természetesen 1) ezek a számok már a korszak utolsó békeévééről szólnak, 2) nem veszik tekintetbe sem a karlócai kongresszus „fond-jait”, sem a megyék és városi-falusi községek alapjait.³⁰

Úgyszintén késői adatokkal szolgál Szentiványi Ferenc is³¹ azzal a különbséggel, hogy visszatér a századforduló éveire is. Így fontosnak tartja megemlíteni és számokkal bizonyítani azt a tételt, hogy a város ez időben már fejlődőben van, így hát magához vonzza már a falvak-tanyák emberfeleslegének egy részét (a többi kivándorol). Míg tehát vidék lakossága pl. 1890—1900 között csupán 2,26—2,44%-al emelkedik (járás, megye), Becskereken ez az emelkedés már 16,3%, ha 1870—1890 között sokkal jelentéktelenebb volt is még ez a szaporulat.

	város	járás	megye
1869	19 666	48 521	528 697
1890	21 934	51 298	526 100 (csökkenés, kivándorlás)

A kivándorlás javarészt Amerikába, vagy a legvárosiasabb, legiparibb bányai városba — Temesvárra irányult. Mégis 1890—1900 között, főleg pedig a XX. század elején már Becskerek gyáripára is fejlődő. Kisipara volt ez időben a városnak:

	1890	1900
önálló iparos	849	1042
segédszemélyzet	1080	1501

Ez annyit jelent, hogy 1890-ben 100 önálló iparosra 122 munkás, 1900-ban viszont már 144 munkás jutott. Ezeknek a patriarchális „kócos” viszonyoknak egyik oka azonban az is, hogy a mester odahaza dolgozó munkásokat foglalkoztat igen nagy számban, és a statisztika ezeket is — tévesen — az „önálló” iparosok között tüntette fel.³² A város lakossága különben így oszlott meg:

	1890	1900	gyarapodás
iparos	1929	2543	624
kereskedő	640	760	120
közlekedésben dolgozó	140	366	226
hivatalnok	760	845	85
őstermelő	3320	3418	98

A számok szépen kifejezik a %-arányokat is: az iparúzők, a közlekedésben foglalkoztatottak száma ugyanis sokkal nagyobb %-ban emelkedett — számításaim szerint ugyanúgy, mint az őstermelőké. Az iparosok száma 100-ról 132-re, a közlekedésieké 100-ról 261-re, míg az őstermelőké csak 100-ról 118-ra emelkedett. Főleg a vasutasok száma nőtt meg érezhetően, amit maga Szentiványi is az új HÉV vonalak (Becskerek—Pancsova; Szécsány—Alibunar—Pancsova; Becskerek—Szeged; Becskerek—Zombolya) városalakó személyzetével magyaráz,³³ valamint azzal, hogy míg a város ipara 1/3-ával, a megyéé csupán 1/13-ával gyarapodott. A kisipar — teszi hozzá — hanyatlik, a gyáripar nő és vele gyarapszik a proletariátus, a szakszervezet jelentősége növekszik, és gyakoribbá válik a sztrájkmozgalom (1903—1908 között évente 6—13 sztrájk van Becskereken). A pénzintézetek száma 1906-ban a megyében 264, a városban 9, mégpedig:

	vármegye	város
részvénytársasági bank	88	5
szövetkezet: keresk. törv. alapján	58	3
szövetkezeti törv. alapján	118	1
	364	9

Persze a városi bankok részvénytőkéje, mérlege jelentősebb a falusi bankokénál:

	megye	város
a 88 bank tőkéje	12 101 614 K	
az 5 bank tőkéje		2 100 000 K
tartalékalap	6 767 389 K	1 233 424 K
A 176 szövetkezet részjegyeinek értéke		
a megyében		2 562 500 K
tartalékalapja		289 000 K
A városi 4 szövetkezet részjegyeinek értéke		439 529 K
tartalékalapja		30 277 K

A részvénybankok és szövetkezetek mérlege 1908-ban így festett:

	részvénytár- saság	keresk. szö- vetkezetek	hitelszövet- kezetek
tőke	2 620 000 K	138 715 K	521 100 K
tartalékalap	1 616 000 K	19 218 K	26 214 K
	<u>4 236 000 K</u>	<u>157 933 K</u>	<u>547 314 K</u>

A részvénytársaságoknál	1906-ban	1908-ban
a takarékbetét	7 457 003 K	12 504 887 K
a váltóforgalom	16 795 412	17 879 743
a jelzálogforgalom	4 373 331	6 139 630
a nyereség	232 578	245 431
	<u>28 858 324 K</u>	<u>36 769 691 K</u>

Hogy a hatalom és annak szervei mennyire egybefonódtak a tőkével és a birtokkal, bizonyítja Szentiványi maga is, aki azt állítja, hogy a hitelviszonyok nem „egészségesek”, hogy a takarékbetétek gyarapodása főleg onnan ered, hogy a megye ott helyezi el pénzét a helyi bankokban, habár ugyanakkor kapcsolatban áll a Pesti Hazai Első Takarékpénztárral is, a város maga pedig még jórészt agrárjellegű (28:78%-ban). Szerinte természetellenesen (!) szaporodik a városi munkásság és értelmiség Becskereken. Ezzel csak kétkezi és szellemi proletariátus gyarapszik, de egészségtelenül szökött fel a városban az orvosok száma is 14-re (26 407 lakosra), mert a járás 52 431 lakosára csak 4 orvos jutott! Elismeri viszont, hogy a város műveltségi foka egyre magasabb, ez pedig kihat a vidékre is, azt is magával ragadja. Egyelőre 55,9% az írástudó (26 407 közül 14 761), de ha e számból levonjuk a 6 éven aluliakat, ez az arány már 64,8%-ra javul. Magyarul 14 528 városlakó tud (55%), a nem magyar lakosságnak pedig 30,6%-a beszéli a magyar nyelvet. A járásban 24 435, azaz 46,6% az írástudó, magyarul 8854 lakos tud, a nem magyarok közül 7,7%.³⁵

Szentiványi a lakásviszonyokat is elítéli a megyében, ahol egy-egy szobában átlag 3 személy lakik — mert a 60 900 lakás 188 500 szobájában (9933 km területen) 590 318 a lakosok száma. Különösen silányak a pusztai, falusi cselédlakások. Közülük 87 888 sárból, 10 000 téglából épült, de túlszűfolt valahány. (Itt bizonyára szobákról és nem lakásokról van szó. L.P.) A megye ipari és más nem östermelő foglalkozású lakossága kisszámú a városéhoz viszonyítva.

	1890-ben	1900-ban
Iparral	22 124	26 423 foglalkozott
kereskedelemmel	4 786	5 453 „
közlekedéssel	956	2 212 „
	27 866	34 088

Nagyok a különbségek a kis- és nagyipar között, de a két osztály viszonyai is nagyon elütők egymástól. Vidéken nagyobbak a fejlődés gátjai, akadályai, zavarosak mind a belpolitikai, mind pedig a munkás-viszonyok. A drágaság kihat a fogyasztás megcsappanására, és ezzel az üzemek redukciójára is. Ez lassítja a fejlődés ütemét.

	1890-ben	1900-ban
Önálló iparos	12 981	11 687 (—1304)
Segédszemélyzet	8 668	12 151 (—3543)

(Ez teljesen megfelel a tőkés fejlődés törvényszerűségének — L.P.)

Míg 1890-ben alig akadt olyan vállalat, amely 20 munkásnál többet foglalkoztatott volna, 1900-ban már 13 ilyen vállalat volt, de 7 üzem 50 munkásnál is többet foglalkoztatott. Ma még érezhetőbb ez a fejlődés, különösen a vasiparban.³⁶ Így csak Becskereken 2900-ról 3340-re emelkedett a munkások száma. Fejlődött a téglapár (115, majd 539 munkás), a bútortipar (Bence), a szőnyegipar (Dundjerski), a szeszipar. Ezek mögött viszont messze elmaradt a textil- és bőripar.

A megye 21 nagyvállalatában 1112 munkás dolgozik, és pedig 50%-a napi 11 órán is túl! A bérek viszont 2—5 K között mozognak. A kereskedelemben és a hitelben dolgozók száma 4786-ról 5153-ra szökkent fel, de a kereskedőségek havi bére csak 80—300 K. (80—100 koronán felül aligha! Itt bizonyára az üzletvezetőkre stb. gondol. L.P.) A bankok egyre drágábban folyósítják a hitelt. A pénzdrágaság 1907-ben tetőzött. A megye részvénytársaságaiban (bankjaiban — L.P.) a betétek a drágaság idején az 1906-os 54 000 000 K-ról 1908-ra 64 878 000 K-ra csökkentek. A váltókölcson stagnált (1906 : 88 440 000 K, 1908 : 88 981 000 K), a jelzálogkölcson csökkenő irányzatot mutatott (33 230 000 K és 18 597 000 K). A kivándorlás is tetőzött 1907-ben, évi 539-ről (1901-ben) 18 138-ra ugrott, de már 1908-ban 2 182-re csökkent. Ekkor a megye pénzügyi mérlege is csaknem kiegyenlítődött (bevétel: 767 000 K, kiadás 708 000 K). Az adóhivatalnál a 43 féle alap pénze csak kötvényekben 12 341 000 K-át tett ki, az árvapénztár kötvényei pedig 4 millió koronára, majd 2 776 000 K-ra rúgtak.³⁷

Ezek a gazdasági-szociális viszonyok nemcsak a natalitás-mortalitásra, hanem az egykére is kihatottak, sőt a házasságon kívül született gyermekek számára is. Torontál megye városai e tekintetben országos viszonylatban is az élen álltak.³⁸ Természetesen ez nem vonatkozik egyformán minden társadalmi rétegre és osztályra. A „törvénytelen” gyermekek száma legnagyobb volt — a társadalmi helyzet nyomása alatt

— a proletarizálódó kisiparosok és az ipari munkásság körében. Ezt szerzőnk is elismeri némileg, ha itt-ott „erkölcsi romlottságról” is beszél. Még Baranyában 90% volt a házasságon kívül született gyermekek száma, Pécsen ez már 170%-ra szökött.

Bácskában általában 68% ez a szám, Szabadkán 76%, Újvidéken 101%. A Tisza—Maros szögében:

Arad megyében	135%
Arad városában	168%
Temes megyében	176%
Temesvárott	249%
Versecen	125%
Torontálban	126%
Pancsován	134%
Krassóban	222% ⁴⁰

Különösen izgalmas ez az egybevetés akkor, ha a bácskai falut Pécs, Arad és Temesvár városával hasonlítjuk össze, mert ezek egyúttal a leginkább ipari és proletár városok is! Krassó-Szörényben megyeszerte kevés a földműves, de annál több az erdőben, a bányában foglalkoztatott munkás, folyón a hajós és a halász.

Zsombolya szolgabírája hivatalosan írta — bizalmas jelzés alatt — a koalíciós kormány kérdésére adva választ, hogy a kivándorlók száma növekvőben van, minek következtében a bérek emelkednek. Ennek egyik jelentős oka a drága hitel is. Nyújtson az állam, ennek ellensúlyozására, kamatmentes kölcsönt legalább az új telepeseknek 20—30 évre, mert Zsombolya gyors ütemű fejlődése kimerítette a lakosság hitelképességét.⁴¹ Az ipar fejlődését is elő kell segíteni. Kikinda—Zenta HÉV-et kell kiépíteni, munkásházakat emelni stb. Így csökkenne Zsombolya 600 000 koronás adóssága, és a létesített gyárak téliére is elláthatnák munkával az ipari lakosságot. — A kikindai törpeparaszt is proletarizálódott, mert mihelyt gyöngébb lett a termés — kölcsönre szorult és 13—17%-os kamatot kénytelen volt fizetni a banknak, szövetkezetnek. A kikindai kerületet már 1897-ben is majd 27 millió forintnyi (54 000 000 K) jelzálogkölcsön terhelte, holott 4 évvel előbb ez még csak 34 000 000 K-t tett ki. Szűnőben volt a kender- és a lenfeldolgozó háziipar — tönkretette a külföldi gyárak versenye.⁴² A proletarizálódás folyamata viszont sokkal nagyobb ütemű a gyáripar fejlődésétől — ezért a kivándorlás a külföldi ipari központok felé irányul, mert idehaza a „felszabadult” munkaerő nem tud az iparban mind elhelyezkedni.⁴³ A hitel is drága. A gazdag paraszt meg ennek a fejlődésnek haszonrészesze — gyarapodó tőkét bankba, gyárba fekteti. Mindez az ipari állammá alakulás velejárója — de nagyipar itt alig van!

Egyes statisztikák szerint bizonyos, hogy már a XIX. század vége felé is pl. Pancsován, Versecen nagyobb az ipari munkások száma, mint az ország más kis városaiban.⁴⁴ Ez inkább vonatkozik a műhelyiparra, mint az akkor még alig fejlődő gyáriparra. Így Bánátunkban 1910-ig fontosabb a banktőke, mint a gyári tőke szerepe. Jókly Lipót, aki

Tallían jelentéseit is kiadja, és évenként megjelenteti Iránytű-jének köteteit,⁴⁵ a nagyipari fejlődésről alig ír még, de annál többet beszél a banktőkéről és a megyei alapokról, amelyeknek egy részét már akkor a bankokban helyezi el a megye és a város, úgyhogy pénztárában csupán 94 000 forintot tart készenlétben, míg az árvaszéknél 310 000 Ft a készpénzt. Már ekkor fennáll a Nagybecskereki Takaré- és Hitelintézet rt. (200 000 Ft alaptőkével és 615 000 Ft mérlegösszeggel), a Nagybecskereki Takarékpénztár (202 000 Ft mérleg), amelynek vezetésében egynéhány birtokos és nagyobb számú magyar, német vagy szerb polgár foglal helyet. Kikindán ott az Első Takarékpénztár (60 000 Ft tőke), benne főleg politikus polgári szerbek játszanak szerepet (Eremić, Bogdan, Pavlović), majd a Felsőtorontáli Ármentesítő Társulat mellett, amely milliós nagyüzem és főbb tagjai politikus nagybirtokosok (Hertelendy, Dániel), fennáll már egy ipari üzem is a kikindai gőzmalom rt., melynek egyik oszlopos tagja az arisztokrata, konzervatív politikus, báró Fedor Nikolic de Rudna. Pancsován, ahol a város élén is főleg német és szerb polgárok állnak (Christián, Weifert, Gramberg, Graff, Dragičević, Bachmann, Kranjčević, Gadjanski, K. Jovanović stb.), a Pancsovai Népbank rt. (Graff, Weifert, Gramberg stb. 100 000 Ft tőkével, 377 000 mérleggel), a Pancsovai Takarékpénztár (48 000 Ft tőke; Jagodić, Gadjanski) és az Első Pancsovai Előlegezési Egylet (Vadjevina 206 000 Ft tőke, 586 000 Ft forgalom) (Boboroni, Jagodić, Kasapinović, Milutinović) mellett van néhány nagyobb gyárnak nevezett manufaktúra is: 3 gőzmalom, 1 csontliszt-üzem, a gyári sörház (Weifert—Gramberg), 1 keményítőgyár stb.

Bodor Antal is szolgáltat néhány adatot témámhoz.⁴⁶ Az 1900-as helyzetet bemutató táblázat szerint Bánátban a következőképpen oszlott meg a lakosság százalékaránya:

	Östermelő	ipar, bánya	keresk., hitel	közlek.	munkás
Krassó-Szőrény	74,3	14,1	1,4	2	8,2
Temes megye	77,7	10,7	1,8	1,3	8,5
Torontál	74,8	10,8	2,1	1,2	12,5
Temesvár	2,8	33,7	10,1	8,1	45,3
Versec	40,8	24,4	7	5	15,1
Pancsova	21,8	26,4	10,3	4,6	38,9
Magyarországi átlag	66,5	15,2	3,1	2,4	12,8

Ez a statisztika különösen Pancsova fejlettségét mutatja igen előnyös helyzetben, szinte Temesvárral helyezi egy színvonalra ezt a kisvárost, különösen ipari fejlettség tekintetében. (Szerb kifejezés: Újvidék = szerb Athén, Pancsova = szerb Sparta!) Hangsúlyozza Versec, Kikinde és a krassói bányavidék jelentőségét is, valamint a vas- és a fémfeldolgozást, a villanyenergia termelést, a cement- és téglagyártást, (a fafeldolgozást, a bútorgyártást, a selyemfonást (Pancsova), a szőnyegszövést, az élelmiszeripart stb. Az első vasútvonal (Oravica—Báziás, 1846.) megépítésétől kezdve egyre több vonal épül ezen a tájon már az 1850–60–70-es években, amelynek jó részét, mivel részvénytársaságok voltak épí-

tői, Baross Gábor 1891-ben államosította. A további, főleg HÉV-hálózat (1072 km) 1883—1897 között épült ki, habár Bodor idejében is sok vonal volt még épülőben, így pl. Becskerek—Titel, Fehértemplom—Szászka, Fehértemplom—Jablanica, Kikinda—Teremia, Pancsova—Titel, Pancsova—Becskerek, Pancsova—Kovin stb. Új zsilipeket is nyitottak a csatornákon, s így az 1906-os forgalom már 2 200 000 q gabonát és 600 000 q egyéb árut eredményezett. A folyószabályozás is egyre nagyobb eredményeket biztosított ebben az időben. A Dunán pl. a Vaskapuig, 1906-ig, 1540 hajót és 701 uszályt tartottak számon, amelynek 37%-át a DGT, 30%-át pedig a MFTR foglalkoztatta (16% román, 15% szerb hajó stb.). A bankoknak, de a birtokosoknak is nagy részük volt mind ebben, s ezekről is megalkotta a maga véleményét Bodor: Sok itt — állítja helyesen — a törpe pénzintézet, és javarészt nem az iparba, hanem a jelzálog-ügyletekbe, parcellázásokba fektetik be tőkéjüket. Míg Magyarországon általában 5,3 bank jut 10 000 keresőre, Bánátban ez a szám 8,3-ra szökik fel. Így szerinte 1906-ban volt:

	Temes megyében	Torontál megyében
részvénytársasági bank	79	88
szövetkezeti (keresk. törv.)	63	58
OKH fiókintézet (hitelterv)	90	118
	232	262

Krassóban csupán 88. Ezeknek az intézeteknek a tőkéje így oszlott meg 1906-ban:

	Temes	Torontál
részvénytőke	12 501 000 K	12 102 000 K
tartalékuk	9 707 000	6 767 000
szövetkez. üzletrész	6 782 000	1 718 000
tartalékuk	834 000	217 000
OKH szövetk. üzletrész	1 298 000	2 562 000
tartalékuk	247 000	289 000
	31 369 000 K	23 655 000 K

	Temesben	Torontálban	Együtt
Betétállomány	79 728 000 K	54 031 000 K	162 022 000 K
váltóforgalom	77 807	88 982 000	198 850 000
jelzálogkölcson	56 441 000	18 597 000	89 209 000

De a pesti és a külföldi bankok is számos nagy összegű hitelügyletet bonyolítottak le ezeken a területeken. Így az Osztrák-Magyar Bank maga is

Nagybecskereknek	4 940 000 K	hitelt nyújtott
Pancsovának	3 413 000	„
Temesvárnak	15 460 000	„

Jankó Ágoston, aki a községi jegyzők állandó egyéves tanfolyamán a községi jegyző szociális feladatairól tartotta előadásait — alispáni minőségben, — igen alapos tudományossággal mélyedt el a szociográfiai, szociológiai témáiban, s maga is nyújt adatokat Bánátról.⁴⁷ Így a pótadóról megjegyzi, hogy csak Brassó megyében marad meg magassága az adó 80%-ának megfelelően, de 1386 községben a 100%-ot is meghaladja, sőt akadnak községek, amelyekben a pótadó az adó 500—600%-át teszi. A közterhek legnagyobbak éppen Bánátban, ahol a köztudat szerint legjobban él a nép. Igen nagyok a községi alapok, s egy-egy falura átlag 3 alap jut. A községi vagyont nemcsak a birtokok és az alapok képezik, hanem számos községnek (falusinak és városinak — L.P.) vannak ipari üzemei és takarékpénztárai is. Vannak például a községben malmok, téglagyárak, kőbányák, kocsmák, villanytelepek, fürdők. Torontálban öt községi (városi) takarékpénztár van. A megyék, városok gyümölcsözően helyezik el tőkéjüket. Bácsnak 16 millió, Torontálnak 11 millió, Temesnek 8 millió korona tőkéje van, amelyből hiteleket nyújtanak. Sok olyan iparvállalat van magánosok kezén, amely később városi (községi, megyei) tulajdonba megy át. Így a kikindai részvénytársasági villanyerőművek 50 év múlva a város tulajdonát képezik majd. Vonatkozik ez sok más vállalatra is.

Hozzá kell tennünk, hogy az ismertetett társadalom-tudományi írók említett és idézett műveiben a szociográfiai helyzetábrázolás mellett polgári szociológiai elemzéseket, tételeket és álláspontokat is találunk, amelyekkel természetesen — külön tanulmányokban — foglalkoznom kell. Maga Jankó is törekszik, hogy ismertesse a jegyzőkkel álláspontjait, s ezzel hivatalos szempontokat is, hogy a szocializmusra pl. csak éppen ráirányítsa a figyelmet, de azt bővebben nem tárgyalja, nehogy veszélyes „kétélyeket” ébresszen a hallgatókban. Jankó is tehát csupán alispáni kötelességét teljesíti, — de így is — mint társai a torontáli társadalom-tudományban, annak fejlesztésében számos alkalommal felülemelkedik a szűk előadói és alispáni feladatokon és komoly — természetesen polgári — szociológiát nyújt az olvasónak, hallgatónak. De a társadalomtudományok egyes kérdéseiben képviselt torontáli, becskerei álláspontok ismertetése, mint mondtam, külön tanulmány tárgyát fogja képezni.

JEGYZETEK

- ¹ Jeszenszky Ignác: A kiáltó szó, Nagyikinda, 1897, 1—8, és 9. 1.
- ² Uo. 10—13. 1.
- ³ Uo. 15—31.
- ⁴ Szentiványi Ferenc: Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége. Budapest, 1911. 9. és 15. lap.
- ⁵ Uo. 20—21.
- ⁶ Braun Róbert: Lippa és Sansepolcro, Budapest, 1908, 6. és 9. 1.
- ⁷ Uo. 19.
- ⁸ Érdekes, hogy ezuttal is mint annyiszor az 1897-es év hoz változást a szegénység javára: a bánáti, bácskai, viharsarkai, stb. első nagyobb földmunkás-sztrájk éve ez, amelynek hatása alatt írták a nép javát is szem előtt tartó könyveiket a bánáti írók, mint Farkas Géza, Jeszenszky Ignác és Jása Tomić is. — 20. 1.
- ⁹ Uo. 21—23.
- ¹⁰ Uo. 33.
- ¹¹ Uo. 9—11.
- ¹² Uo. 7, 28, 44.
- ¹³ Dr. Thirringh Gusztáv: Városok monográfiái (158 1.). Statisztikai Évkönyv (686 1.), Budapest, 1912.
- ¹⁴ Uo. 107—108.
- ¹⁵ Uo. 108—110.
- ¹⁶ Uo. 30—31.
- ¹⁷ Uo. 140, 144.
- ¹⁸ Uo. 126—131.
- ¹⁹ Uo. 300—302, 307—313.
- ²⁰ Uo. 384—386.
- ²¹ Uo. 397—99.
- ²² Tallán Béla alispán: Évi jelentés Torontál vármegye állapotáról 1881-ben, Nagybecskerek, 1882, 57—58.
- ²³ Tallán B.: Jelentése... 1882-ben, Kikinda, Jókly, 1882, 19—20.
- ²⁴ Uo. 19—21, 29—32, 62—63.
- ²⁵ Uo. 181—182.
- ²⁶ Torontál vármegyei Szabályrendeletek, Nagybecskerek, 1899, 113—14.
- ²⁷ Uo. 135, az 1896 X-12-es 1511 kgy-43313 határozat értelmében.
- ²⁸ Uo. 248—347, főleg 271, 278—81. Az 1909-es kiadású későbbi szabályrendeletek hasonló tartalmúak.
- ²⁹ Dr. Robert Paulović: Izveštaj Udruženja Vojvođanskih banaka: Srema, Banata, Bačke i Baranje za 1925. Ebben egybevetés céljából közli az 1913-as bankhelyzetet is, így 63—64. 1. (Az összegezés — mint mindenütt — és megkérdőjelezés L.P.-től.)
- ³⁰ Az egyházi-népi kongresszus (sabor) gazdasági életéről v.ő. Dr. Arpad Lebl: Privredna politika sabora, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1970, knj. XIII/1, 203—228. A nagyobb városok községi, gazdasági életéről pedig ugyancsak Dr. Arpad Lebl: Komunalna privreda i građanske partije Vojvodine, Godišnjak 1971-re szóló XIV/1. kötete számára elfogadott kézirat.
- ³¹ Szentiványi Ferenc: Nagybecskerek város fejlődése... Bp. 1911, 9.
- ³² Becskereken jólismert ez időben, de a két háború közötti időben is még a primitívebb fokú „manufakturalis” „Verlegertum (Verlagsystem)”, főleg a szőnyegiparban (torontáli szőnyeg) stb. (L.P.) Itt a munkás saját munkaeszközeivel („tőkét”) használja a tőkés által juttatott nyersanyag feldolgozásához, majd határidőre szállítja a kész, finális iparcikket az eladónak.
- ³³ Szentiványi: Nagybecskerek... 14—15. 1.
- ³⁴ Uo., 19. Az összegezés és $\frac{1}{4}$ -számítás mindenütt L.P. munkája.
- ³⁵ Uo. 44.
- ³⁶ Szentiványi Ferenc: Torontál vármegye közgazdasági és szociális állapota a XX. század első tizedében. Budapest, 1912, 15, 17, 18—19. Érdekes, hogy még nem említi meg a már felépült cukorgyárat!
- ³⁷ Uo. 20—22.
- ³⁸ Uo. 23—26.
- ³⁹ Szentiványi: A házasságok kívül születettekről. Nagybecskerek, 1913, 21—32.
- ⁴⁰ Uo. 27—47.
- ⁴¹ Vajdasági Történelmi Levéltár, Sremski Karlovci: Bizalmas torontáli alispáni iratok, 1909-ből. 4/1909, eln. szám.
- ⁴² Jeszenszky: Kiáltó szó, Kikinda, 1897, 10—12.
- ⁴³ De Pottere Brunó: Délvidéki kivándorlási kongresszus, Temesvár, 1902, 30—32, 130—136, 141, 166—168, 194. Hasonlóan ír ugyanő: Magyar szociális agrárpolitika, Budapest, 1909, 20, 25, 46, stb. Valamint Dr. Juga Velimir: A magyarországi szerbek, Budapest, 1913, 186, 200, 202. stb.
- ⁴⁴ A Magyar Korona országainak gyártipara, 1898. Általános rész, Bp. 1901. 43, 190—191, stb. Vagy Nemzetgazdasági Szemle, 1886: Jekelfalussy: Magyarország iparstatisztikája, 1885, 479—547, stb.
- ⁴⁵ Jókly Lipót: Torontál vármegyei Iránytű, (I. évf. 1880, Kikinda, az 1878. XII. 31. „állomány” szerint) stb. 2—3, 5, 52—58, 175—186, 555—63.
- ⁴⁶ Bodor Antal: Temesvár és Délmagyarország, Temesvár, év nélkül (1908). Másik könyve: A délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra — kevésbé érinti tárgyunkat. Tehát: Temesvár... 83—86, 122—27, 142—159.
- ⁴⁷ Jankó Ágoston: A községi jegyző szociális feladatai, Nagybecskerek, 1915, 39—42. stb.

РЕЗИМЕ

SOCIOGRAFIJA BANATSKOG GRADA U SVETLU ISTODOBNE LITERATURE NA PREKRETNICI STOLEĆA

Autor, Péter Lőrinc, dr. Löbl Árpád, razmatra u svojoj studiji obuhvat i orijentaciju sociografije gradova u Banatu na početku ovog veka. Rad se nadovezuje na autorovu studiju o sociografiji banatskog sela u razdoblju 1880—1914, a polazi pre svega od radova Ignáca Jeszenszkyja, koji se bavi Velikom Kikindom, Ferencza Szentiványija koji obrađuje Veliki Bečkerek i Róberta Brauna koji prikazuje Lippu. Pored radova ova tri autora, on se osvrće i na druge, kao što su Geza Farkas, Jaša Tomić, Gusztáv Thirringh, Béla Tallián, Bruno de Pottère, Lipót Jókly, Antal Bodor, Ágoston Jankó.

Rad ukazuje na nužnost da se i savremena sociografija gradova morala baviti i originalnim odnosima zbog specifičnog sklopa i društvenih procesa u pomenutim i drugim banatskim gradovima (Temišvar, Pančevo, Vršac, Žombolja itd.). U potvrdu ovog autor iznosi veći broj podataka o socijalnoj strukturi gradova, o demografskim karakteristikama, o oblicima jačanja kapitalističkih produkcionih odnosa, o vertikalnoj i horizontalnoj mobilnosti stanovništva tog vremena.

Na osnovu prikazanih podataka i okolnosti autor zaključuje da se jačanje kapitalističkih odnosa u ovom regionu ostvaruje preko većeg broja sitnih i srednjih banaka, koje se orijentišu na manje prerađivačke kapacitete, a pre svega na poslove oko izgradnje saobraćajne mreže i povezivanja sa krupnim posedom, i to u dva pravca: modernizacija veleposeda i poduhvati u parcelisanju određenih poljoprivrednih površina.

Autor se u ovom svom radu najviše zadržao na prikazivanju društvene situacije u redovima citiranih sociografa banatskih gradova. Za obuhvatniju kritičku analizu stanovništva, zaključaka, teza i sociološkog metoda u građanskoj sociografiji toga vremena autor rezerviše jedan od svojih narednih radova.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

СОЦИОГРАФИЯ ГОРОДА БАНАТА В ЗЕРКАЛЕ ЛИТЕРАТУРЫ НА РУБЕЖЕ XIX—XX ВЕКОВ

Петэр Леринц (др Арпад Лебл) рассматривает в своей студии охват и ориентацию социологии городов в Банате в начале сего века. Это произведение надвигается на студию автора о социологии банатского села с периода 1880—1914. г. а отходит прежде всего от произведений Игнэца Есенского, занимающегося городом Большая Кикинда, Ференца Сентивания, обрабатывающего город Большой Бечкерек и Роберта Брауна изображающего Липу. Кроме тех трёх авторов, Петэр Леринц принимает во внимание и других как на пример Гейзу Фаркаша, Яшу Томича, Густава Тырринга, Бэлу Таллиана, Бруна дэ Поттэре, Липота Еккы, Антала Бодора, Агоштона Янко.

Это произведение указывает на необходимость того, чтобы и современная социология должна была заниматься оригинальными отношениями, а именно из-за специфической структуры о общественных процессов в помянутых и других банатских городах (Тэмишвар, Панчево, Вршац, Жомболя и др.). В подтверждение того автор выносит большое число сведений о социальной структуре городов, о демографической характеристике, о формах укрепления капиталистических производственных отношений, о вертикальном и горизонтальном движении населения того времени.

На основании вынесенных сведений и обстоятельств, автор заключает, что укрепление капиталистических отношений в этой области осуществляется в мелких и средних-больших банках существующих в достаточно большом числе. Они т. е. банки, ориентируются к делам строительства транс-

портной сети и связи с крупными именами, а именно во два направления: сделать современным крупное имение и разбивать на участки определенные сельскохозяйственные площади.

Дальше всего задерживается автор в этом своем произведении на демонстрации общественной ситуации в произведениях приведенных социографов банатских городов.

Более обхваченный критический анализ населения, заключений, тезисов и социологических методов в гражданской социографии того времени автор зачисляет в запис для одного из своих следующих произведений.

Szekeres László

A RÉGÉSZETI KUTATÁS ÁTTEKINTÉSE BÁCSKÁBAN 1945-ig

Dr. Bori Imrének, egy régi adósság fejében

A vajdasági régészeti kutatás története az I. világháború előtt határozottan három területi részre osztható: a Bácskában, a Bánátban és a Szerémségben folytatott kutatások külön történetére. Ha tekintettel vagyunk arra a visszaesésre, amely a két világháború közötti időszakra annyira jellemző, amikor a kutatások — ha nem is teljesen — leálltak, ez a tagozódás indokolt ebben a periódusban is, sőt a II. világháború alatt beállt események következtében végigkísérhető egészen a felszabadulás utáni időkig.

Egypár kevésbé fontos körülménytől eltekintve másként alakult a kutatás menete Bácskában, másként Bánátban és egészen másként a Szerémségben. Mind a három területen más-más szubjektív és objektív feltételek játszottak közre mind a régészeti kutatás megindulása és a múzeumi hálózat kialakulása, mind pedig a kutatás folytonosságát részben biztosító regionális szervezetek kialakulása esetében.

Ennélfogva teljesen indokoltnak tartjuk a többi területtől függetlenül a Bácskában végzett régészeti kutatásokkal való foglalkozást egészen 1945-ig.

A valamikori Bács-Bodrog vármegye területén, a tulajdonképpeni Bácskában, a rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapítható, hogy a régészeti jellegű, a föld felszínén is megfigyelhető nagyobb objektumok (sáncok, földvárak, halmok) rendszeres megfigyelése és leírása már igen régen elkezdődött. Az első kutatások a Zentai csatát (1697) követő évek folyamán zajlottak le és Luigi Fernando Marsigli gróf nevéhez fűződnek, akit Leonardo da Vinci óta joggal tartanak Európa leguniverzálisabb szellemének. Mint az osztrák vezérkar főnöke, a törökök elleni hadjárat és egyéb ténykedése idején is lelkes kutató maradt. Minden alkalmat felhasznált arra, hogy adatokat gyűjtsön, hogy kutatásokat végezzen és feljegyzéseket készítsen mindazokról a területekről, amelyeken megfordult.¹ Szerencsénkre Bácskát is útjába ejtette.

A XVIII. századból nincsenek közvetlen adataink arról, hogy folyt-e gyűjtési munka, és ha folyt, az milyen mértékű volt. Azt sem tudhatjuk, hogy az esetleges leletek kinek a kezébe, vagy hová kerültek. Az viszont kétségtelen, hogy közvetett úton folyt a műemlékvédelem, mégpedig úgy, hogy az akkoriban készített kataszteri és katonai térképeken pontosan feltüntették

a föld felszínén megfigyelhető, az emberi kéz által létrehozott, de időközben nagyrészt elpusztult létesítményeket. Ezek természetesen maradék nélkül beleillettek a régészeti lelőhely fogalmába.

A XIX. század első felében egypár magán- és egyéb, többé-kevésbé hivatalos gyűjteményről szerezhetünk tudomást. Így például a Pozsonyban megjelenő *Századunk* című folyóirat 1839-i évfolyamában megemlíti, hogy Szabadkán a főispáni helytartónak akkoriban híres és értékes műgyűjteménye volt.² Ismert tény az is, hogy 1847-ben született meg Budán a Szerb Matica döntése, amely szerint múzeumot alapítanak. A Matica gyűjteményének egy részéből nőtt ki a mai Vajdasági Múzeum, s ha nem is voltak abban a gyűjteményben számosak a régészeti tárgyak, éppen a későbbi szerepük miatt megérdemlik az említést. Az a tény azonban, hogy Zentán a Városházán már 1848-ban létezett egy régiséggűjtemény, még szakkörökben sem eléggé ismert.³

1839 után, amikor Joseph Dörner Bánát történetével foglalkozó műve napvilágot látott,⁴ egyre-másra jelentek meg a többi bánati összefoglaló munkák és dolgozatok Bárány Ágoston, Leonhard Böhm, Despinits Péter (Petar Despinić), Miletz János, Szentkláray Jenő tollából, a Bácskában viszont még csend honolt.

Ezt a csendet Dudás Gyula törte meg egy írásával, amelyben egy vármegyei történelmi társulat megalakításának gondolatával foglalkozik és a következőket mondja: „Épp azért első renden az anyaggyűjtés lenne főfeladatunk... megóvni a végpusztulástól a történelmi emlékü romokat, felkutatni a vármegyében, de sőt az egész hazánkban elszórtan létező s ránk, múltunkra vonatkozó mindennemű régiségeket, történelmi emlékeket... az ősi-, ó- és középkori műrégiségeket, adományozás és vásárlás útján összegyűjteni, azok tanulmányozását valamint ismertetését lehetővé tenni... végre a hazai történettudomány és archeológia művelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körű érdekeltséget ébresztteni.”⁵

A teljes igazsághoz hozzátartozik az is, hogy az idézett folyóiratot (Bács-Bodrogh) 1878-ban Dudás Ödön alapította és szerkesztette Pacséron, aki elsőnek vette nálunk folyóirata programjába a régészeti kutatás támogatását is. — A *Bács-Bodrogh* évnegyedes folyóirat a helytörténelem, a népismeret, a statisztika és a régészet köréből. — Sajnos, sokáig nem ápolhatta folyóiratában a régészet tudományát, mert lapja hamarosan megszűnt.

Az érésben levő gondolatot egy nagy lépéssel vitte tovább Iványi István viszonylag rövid, de kutatástörténeti szempontból annál jelentősebb felhívásával, amelyben a vármegyei történelmi társulat megalakításának ügyét sürgette a *Századok*, az akkori idők legrangosabb magyar történelmi folyóirata hasábjain⁶.

A viszonylagos késés okát abban állapíthatjuk meg, hogy Bácskában a szomszédos területektől eltérően híján vagyunk rómaikori leleteknek, annak a médiumnak, amely egybeült majdnem kivétel nélkül a történeti és régészeti kutatások kiinduló alapja volt.

Az errefelé jelentkező igényekkel párhuzamosan, a múlt század második harmadában, egyre fontosabb szerepet kapnak a gimnáziumokban a régiséggűjtemények. Közvetlen vagy közvetett forrásokból tudjuk, hogy 1880 körül ilyen gyűjtemények voltak a szabadkai, a zentai, a zombori és az újvidéki gimnáziumban. Úgy tűnik, a legserényebb munka Szabadkán folyt, talán éppen a vármegyei társulat megindulását szorgalmazó Iványi jóvoltából.

Az sem lehet véletlen, hogy a később megalakult társulat számos kezdeményezője között Iványin, a szabadkai gimnázium tanárán kívül még két gimnázium igazgatójának a nevét is fellelhetjük: Đorđe Radićet Zomborból és Frankl Istvánét Újvidékről.

A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat megalakítására 1883. május 11-én került sor Zomborban. Körülbelül ugyanabban az időben, amikor a legelső bácskai régészeti összefoglaló munka elkészült Szabadkán.⁷ A Történelmi Társulat fennállásának 35 éve alatt nagyon jelentős szerepet játszott a történelmi és más rokon tudományok művelésének megindításában és fejlesztésében valamint a régészet addig alig művelt területén. A későbbiekben az igen élénk aktivitást mutató terepi kutatások eredményei folyamatosan helyet kaptak a társulat által indított és kiadott évkönyvek hasábjain (A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvei, I–XXXIII. 1885–1918, Zombor). Ezúttal több oknál fogva nem tűzhattük ki célul a folyóirat 33 évfolyamában, illetve kötetében megjelent régészeti cikkek, dolgozatok és közlemények értékelését, habár ez a feladat is megérdemelné a fáradságot. Megelégszünk azzal az általános megállapítással, hogy az évkönyvek mindvégig híven tükrözték a vármegye területén történt régészeti eseményeket. Továbbá bennük sor került nagyobb számú értékes régészeti lelet bemutatására és egypár sikeres tervátás leírására is. A fentiek mellett legalább olyan fontosnak mondható az a szerep is, amelyet a társulat és annak folyóirata játszott azzal, hogy köréje csoportosultak a buzgó, önkéntes kutatók, alkotók. Ezeknek a kutatóknak a munkássága nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Bácskában lépést tartottak a kutatások a szomszédos területeken folyó tevékeny munkával. Így itt — Bánáttal és Szerémséggel együtt — időközben híressé vált egy sor régészeti lelőhely, és ma több régi, jól bejáródott múzeumi intézménnyel dicsekedhetünk.

Ha neveket akarunk kiemelni, akkor a már említett Iványi István mellett az itteni kutatók közül feltétlenül megérdemlik, hogy foglalkozzunk velük: Dudás Gyula, Gubitzka Kálmán, Cziráky Gyula, Góhl Ödön, Bibó-Bige György, Roediger Lajos — a Pestiek közül Henszlmann Imre, Szegedről pedig Móra Ferenc.

Dudás Gyula, aki elsősorban történelmi kérdésekkel foglalkozott, Zenta környékéről és más vidékekről egy sor régészeti lelőhelyet, leletet publikált. Emellett ő állította össze és nyomatta ki a második bácskai régészeti szintézist is.⁸ Ennek a munkának, egy-két adattól eltekintve, ma már csak kutatástörténeti jelentősége van. Dudás névéhez fűződik a vármegyei monográfia megszerkesztésének az érdeme is, mely munkából, természetesen nem maradt ki a régészet sem.⁹

Külön fejezet Dudás munkásságának az a része, amely az úgynevezett bácskai „római sáncok” kérdéséhez fűződik, és az a rész, amely a halmok és egyéb földművek problematikájához köthető. Ezekkel a témákkal foglalkozó írásai számbelileg is számottevőek, de főleg azért fontosak, mert ezen a területen úttörő szerepük nem kétséges. Amellett Dudás megfigyelései sok tekintetben még ma is hasznos útmutatásul szolgálnak a kutatónak, sőt, némely esetben maradandó értéket képviselnek, mivel a még száz évvel ezelőtt tanulmányozott jelenségek egy része azóta teljesen eltűnt a föld színéről.

A nagy kutatói és irodalmi munkásságot kifejtő Dudás Gyula mellé felsorakozott a többi kutató is. Köztük Gubicza Kálmán, aki érdeklődési és

kutatási területét Bácska majdnem egész területére kiterjesztette, de főleg a Monostorszeg környéki sírmezőket ásatta. A múzeumi és régészeti mozgalom bácskai kulminációjának világháború előtti éveiben — a XX. század kezdetén — teljes egészében fel akarta vázolni az ősrégészeti kutatás akkori problematikáját és leszűrni az abból következő feladatokat.¹⁰ Munkája értékes adalékokat nyújt a korabeli ismeretekről, ennél fogva kutatástörténeti szempontból is jelentős. Gubiczától származik egyébként Bácska régészetének harmadik összefoglalása.¹¹

Nagy szorgalmával Cziráky Gyula el nem évülő érdemeket szerzett a gombosi őskori telep és más lelőhelyek feltárásában, illetve feldolgozásában. Ezekről hatalmas régészeti anyagot hordott össze.¹²

Roediger Lajos érdeklődése szintén széles körű. Munkásságát mégis talán a műemlékvédelem köré csoportosíthatnánk. Egyebek között elsőnek állította össze az addig megállapított bácskai műemlékek részletes jegyzékét, amelyet a Történelmi Társulat 1901-es évkönyvében hoztak nyilvánosságra.¹³

Henszlmann Imre, a kiváló műtörténész is végzett errefelé kutatásokat. Érdeklődésének tárgya Bács és vidéke volt, az ott fellelhető középkori építészeti emlékek.¹⁴ Ő volt tulajdonképpen a középkori építészeti emlékek kutatásának megindítója. Első megvalósítója annak a feladatnak, amelynek érdekében a későbbiek folyamán olyan kevés tétetett, sőt, még a mai nap is elég kevés történik.

Góhl Ödön írt ugyan néhány régészeti tárgyú cikket, elsősorban azonban numizmatikával foglalkozott. Ezen a területen igazán magas szintet ért el. Az akkori ismeretekhez viszonyítva, 1894-ben nagy figyelmet keltő tanulmányt írt a római pénzverésről. Tanulmányát a Szabadkai Főgymnásium 1893/94. évi értesítőjében nyomtatták ki. Csak sajnálni lehet, hogy az a nagyszerű római pénzgyűjtemény, amelyet Pestre való távozása előtt hagyott a gimnáziumra, az I. világháború befejezése után tönkrement.

Zomborban egy másik numizmatikai gyűjtemény létesült, amely, szerencsére, ha nem is eredeti állapotban, de a mai napig fennmaradt. Ez a kollekcio, amely európai viszonylatban is párját ritkította, ifj. Frey Imre áldozatos munkásságának eredményeképpen jött létre. A gyűjtemény az óriási értéket képviselő numizmatikai tárgyú könyvtárral együtt ma a zombori Városi Múzeumban van elhelyezve.

A kutatók fenti névsorából nem hagyhatjuk ki a valamikori szegedi Városi Múzeum régészének, Móra Ferencnek a nevét sem. Olyan érdemei vannak a Tiszavidék régészeti felkutatásában, amelyek nem hagyhatók figyelmen kívül. Az I. világháború előtt rendszeresen eljárta Zenta, Ada, Mohol környékére, és több jelentése maradt ránk az ottani régészeti leletekről, régészeti lelőhelyek állapotáról.

A kolozsvári Egyetem és Nemzeti Múzeum munkatársai között az első világháborút megelőzően néhány igazi régész-kiválóság működött. Roska Márton Perjámoson végzett kitűnő ásatásai és más kutatók bácskai körutai jelzik, hogy érdeklődésük a viszonylag távol eső Tisza- és Dunavidék (Vajdaság) régészeti problémáira is kiterjedt. A kolozsvári Dolgozatokban találjuk meg ennek az érdeklődésnek konkrét nyomait.¹⁵

Lássuk azonban az érem másik oldalát is.

Monostorszegről írva, Iványi István egy helyütt a következőkről tudósít: „Egy 90 éves öreg még emlékezik, hogy a falu mögött elfolyó Dunából két

templom- és egyéb épületromot látott kiemelkedni, amit most már mindent a Duna elnyelt; az lett volna a régi Bodrog? Bevallják azt is, hogy a múlt években egy vörös feliratos követ találtak a régi telep templomában, amely bizonyára felvilágosítást adhatott volna Bodrogra vonatkozólag, hanem lelkészök és a szolgabíró a Dunába vetették, nehogy idővel az urak között sok veszekedések okozójává lehessen.”¹⁶

A fenti példát annak illusztrálására hoztuk fel, hogy a régészeti és történelmi kutatási mozgalom komoly kutatók munkája ellenére sem részesült minden szinten kellő támogatásban.

Még szerencsének mondható, hogy a múlt század harmadik harmadában egy fontos tényező elősegítette a kutatásokat. Ez az új és nagyon hatékony tényező az az akció, amely a történeti kutatások fellendítését célozta abból az alkalmából, hogy 1896-ban volt ezer éve annak, hogy Árpád első egységei megérkeztek a Kárpát-medencébe. Ebből kifolyólag egymást érik az egyes városi és területi monográfiák (Szabadka¹⁷, Újvidék¹⁸, Gombos¹⁹, Bács-Bodrog vármegye²⁰), amelyekben a régészet eredményei is helyet kaptak.

Ezekben az években, pontosabban 1892-ben alakult meg Szabadkán a „Közkönyvtár-egylet”, amely bár egy városi könyvtár létesítését tűzte ki célul maga elé, foglalkozott régészeti, történelmi jelentőségű és egyéb tárgyak gyűjtésével is. Három évvel később, 1895-ben ezeket a párhuzamos aktivitásokat szentesítették, és az egylet nevét is módosították; ezentúl „A Szabadkai Közkönyvtár- és Múzeum Egylet” néven szerepelt.²¹ Mivel ennek az egyletnek a története két helyen is fel van dolgozva,²² itt megelégszünk annyival, hogy megállapítjuk, a szervezet hathatósan járult hozzá mindahhoz, amit ma úgy foglalkozhatnánk össze, hogy a vajdasági régészeti kutatás problematikája. Gyűjteményei által ugyanúgy hozzájárult ehhez, mint a tagjai által megjelentetett számos nyomtatott közlemény útján is. Az Egylet három évi jelentést is kiadott, de a tagok érdeklődési köréből, valamint szellemi fesztávolságáról talán egy 1901-ben megjelent könyv által alkothatunk leginkább fogalmat. Bibó-Bige György Praehistoriájáról van szó.²³ Művének megírásakor a szerző nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint vázolni az európai őstörténet legfontosabb szakaszait. Úgy tartjuk, a könyv értékét emeli az a tény, hogy egy Bácskában megjelent régészeti munkában először találjuk meg a több mint 30 évvel korábban közzétett darwini tanokat az ember származásával kapcsolatban.

De nemcsak a monográfiákban és a fenti műben nyilvánult meg a szintézisre való törekvés. Ilyen jelnek tekinthetjük a régészeti kiállításokat is.

Ennek a fejezetnek külön érdekessége, hogy az első nyilvános régészeti kiállítás, az irodalom adatai szerint, Apatinban nyílt meg Thim J. szervezésében.²⁴ A második Szabadkán volt megtekinthető.²⁵ Itt „szabadkai múzeumról” van szó, amely jól működik, sok a látogatója. Sőt, a szabadkaiak egy olyan múzeumi folyóirat megindítását is javasolják, amelynek az lenne a feladata, hogy összekösse az ország területén működő vidéki múzeumok tevékenységét és a muzeológia művelőit. A háború előtti legnagyobb és legértékesebb gyűjtemény, a Történelmi Társulat állandóan növekvő zombori gyűjteménye, csak 1905 táján lesz a nagyközönség számára is hozzáférhető.²⁶

Eddig még senki sem világította meg annak a jelenségnek az okait, amelynek lényege abban nyilvánult meg, hogy a mozgalmas, kutatásokban bővelkedő két évtized után, a tizes évek közepén sok tekintetben a hanyatlás jelei mutatkoztak. Mi ennek a magyarázata? — Látszólag objektív okok nem álltak fenn,

mivel azonban az akkori általános társadalmi mozgások felméréseit még nem végezték el, választ erre a problémára most nem adhatunk. Hogy a visszaesés milyen méreteket öltött, arra jellemző például, hogy Szabadkán feloszlott a múzeum-egylet, s a gyűjteményeket összecsomagolták és elraktározták.²⁶ A Történelmi Társulatban sem volt többé olyan pezsgő régészeti aktivitás, mint régebben. Gubicza Kálmán és még néhány ember működése jelent csak kivételt. Mintha a kivétel a szabályt erősítené, Gubicza ásatásainak egyikét (ha nem pont a legjelentősebbet!) éppen Kishegyesen, egy akkoriban felfedezett avarkori temetőben végezte. Három alkalommal, 1906-ban, 1907-ben és 1909-ben ásatott. Feltárásának eredményeit az akkori követelményeknek teljesen megfelelő színvonalon hozta nyilvánosságra.²⁷ Gubiczával párhuzamosan még Pogány Jenő végez jelentősebb feltárást Gombos közelében egy nagyobb népvándorláskori és középkori temetőben (szarmaták, avarok, Árpád-kor).²⁸ Ha még ifjabb Frey numizmatikai tárgyú kevés számú írását is megemlíthjük, ki is merítettük az aktív kutatók jegyzékét.

Így találja a bácskai kutatást az I. világháború. Mondani sem kell talán, hogy a világégés nem kedvezett a kutatásoknak. A Történelmi Társulat évkönyveiben 1918-ig, a beszüntetésig csak egyetlenegy numizmatikai vonatkozású írás jelent meg. Ez az adat egymagában is sokat elárul. 1916-ban meghalt Gubicza Kálmán is, aki után már csak a pusztá, alig vegetáló egylet maradt. De annak az órái is meg voltak már számlálva.

A belgrádi belügyminisztérium rendeletére feloszlatták a Történelmi Társulatot. További intézkedések vele kapcsolatban azonban nem történtek. A kontinuitás teljesen megszakadt, mert az elkövetkező években — egészen 1936-ig — minden aktivitás szünetelt.²⁹ A jövő kutatásának nagy szerencséje, hogy a régészeti és numizmatikai gyűjtemény megmaradt.

Az új közigazgatás nem tartotta szükségesnek a korábbi társulat fennmaradását. A zombori értelmiség is megfélekedezett róla. Majdnem húsz évre volt szükség, míg világossá vált, legalábbis azok előtt, akik azokban az időkben tehettek valamit, hogy a város kulturális élete mennyit veszít azáltal, hogy senki sem folytatja a hagyományok ápolását. Volt ennek a felocsúdásnak egy másik, konkrétabb indítéka is, amelyről azonban alább lesz szó.

A volt társulat újraélesztésére 1936-ban komoly kísérlet történik. Rendkívüli közgyűlést hívnak össze, amelyen ünnepélyesen megalakítják a Zombori Történelmi Egyletet (Somborsko istorisko društvo). Számba veszik a gazdag hagyatékot, és komoly viták folynak a jövő feladatairól. A jelentésekből kitűnik, hogy gazdátlanságuk ellenére is zömében megmaradtak az egyes gyűjtemények, s elkerülték a hasonló kollekciók hagyományos sorsát — a szétszóródást.

Az újból mozgásba hozott egylet egy év leforgása alatt kiadott egy évkönyvet is (Godišnjak Istoriskog društva u Somboru, Sombor 1936/37). De ezzel mintha a hivatását teljes egészében el is végezte volna, az egylet megragadt a semmittevés kátyújában. A megvitatott és elfogadott óriási programból alig valósult meg valami; és természetesen a régészeti kutatásokból sem lett semmi.

Jóval korábban, még 1927 őszén, Újvidéken megalakult az Újvidéki Történelmi Egylet (Istorisko društvo u Novom Sadu). Célkitűzései között

ott szerepeltek a régészeti kutatások is. A társulat jól szerkesztett és pontosan megjelenő évkönyv-sorozatának (Godišnjak Istoriskog društva u Novom Sadu) első évfolyamát is egy régészeti közlemény nyitja meg, amely a híres, az úgynevezett „csurogi ezüstleletet” ismerteti. A folytatás azonban a régészet szempontjából nem volt olyan kedvező, mint a kezdet. Később abszolút túlsúlyba jutottak a kultúrtörténeti és más írások, kifejezésre juttatván a kutatások majdnem teljes hiányát. Igaz, az egylet vezetősége működésének mindjárt a kezdetén kidolgozott egy kimerítő kérdőívet, amelynek segítségével a befutott válaszok alapján számba akarta venni az összes történelmi jelentőségű és régészeti lelőhelyeket a Dunai Bánság (a mai Vajdaság és Baranya) területén. A visszaküldött íveken feltüntetett adatokat Miodrag Grbić, a belgrádi Nemzeti Múzeum munkatársa rendezte. Végeredményeit felhasználva, szerkesztette meg Aleksandar Deroko — szintén Belgrádból — a Dunai Bánság történelmi és régészeti lelőhelyeinek térképét, amelyet 1935-ben publikáltak.³⁰ Az alapvető fogyatékoságok mellett ennek a munkának a legszembetűnőbb és talán a leglényegesebb hibája, hogy kizárólag a kérdőívekre befutott válaszokra támaszkodott, teljesen figyelmen kívül hagyva a korábbi, igaz, magyar nyelvű irodalmat.

Körkérdésekkel természetesen nem lehetett megoldani a kutatások hiánya okozta problémát. Céltudatos kutatásokat pedig Vajdaságban senki sem folytatott. Bácskában sem végeztek a két világháború között számottevő ásatásokat. Sőt, Bánát és Szerémség területéről is csak három jelentősebb akcióról van tudomásunk, s azok közül is az egyiket a Harvard Egyetem Régészeti Intézete szervezte.

Nemhiába mondta Nikola Vulić, a Nemzeti Múzeum jeles szakembere, hogy a Történelmi Egyletnek sokkal nagyobb gondot kellene fordítania a régészeti kutatásokra. Amit még ehhez a kijelentéséhez hozzátett, azt a fennálló állapotokra nagyon jellemzőnek tartjuk; azt javasolta ugyanis, hogy egy szakembernek be kellene járnia Vajdaságot azzal a céllal, hogy megállapítsa, hol — és milyen sorrendben — kellene ásatásokat végezni.³¹ Az ilyen tervek, javaslatok csak a teljes stagnálást jelenthetik.

Vulić szavait annak ellenére sem követték tettek, hogy a Dunai Bánság 1930-as költségvetésében nagyobb összeget irányoztak elő a bánság területén fennálló múzeumok és régészeti gyűjtemények támogatására. Bácskában múzeum nem volt, csak egy értékesebb régészeti gyűjtemény Zomborban. Ez arra készítette az újvidéki Történelmi Egylet vezetőségét, hogy kérrrel forduljon a báni hatóságokhoz azzal a céllal, hogy a kérdéses összeget fordítsák a befagyasztott zombori gyűjtemény és a hozzá tartozó szakkönyvtár Újvidékre való szállítására.³² Ma már nem lehet megállapítani, hogy az indítványozott akció hol rekedt meg. Nincs azonban kizárva, hogy a zombori értelmiség akadályozta meg annak véghezvitelét. Valószínű, hogy ennek a kísérletnek a hatására mozdultak meg 1936-ban a zomboriak és keltették újból életre a korábban elorvasztott vármegyei történelmi társulatot. Korábban már utaltunk erre a feltevésünkre. Tény azonban, hogy minden maradt a régiben — a zombori gyűjtemény ügye ugyanúgy, mint a kutatásoké.

Mielőtt lezárnánk ennek a periódusnak a tárgyalását, még két figyelemre méltó teljesítményre kell kitérnünk. Az egyik Borislav Jankulov nevéhez fűződik, aki azzal az elhatározással fogott neki egész Vajdaság őstörténetének megírásához, hogy azt széles európai keretek közé illeszti. Művét több részletben teljes hat éven át (1934–1940) közölte az újvidéki Godišnjak. Munkájáról

elmondhatjuk, habár nem a legjobban sikerült, hogy korrektül pótolja mindazokat a mulasztásokat, amelyeket Grbić és Deroko röviddel előtte a történeti térkép szerkesztése alkalmával elkövettek: teljes egészében feldolgozta és beépítette munkájába az összes korábban publikált eredményeket.

Az őskort illetően a sikerültebb szintézis Grbić műhelyéből került ki. Ő ugyanis elvállalta a Történeti Egylet megbízását, hogy a Vajdaság múltját feldolgozó monográfia számára megírja Vajdaság őstörténetét. Tanulmánya a „Vojvodina” első kötetében jelent meg 1939-ben, amely — a régészet akkori állása szerint mérve — úttörőnek mondható.³³ Ugyanabban a kötetben jelent meg Jankulov tanulmánya is Vajdaság népvándorláskori történetéről, amelynek szintén nem egy sajátos pozitívuma van. Mindkettőjük tanulmánya olyan kísérlet, amely egy vajdasági szintézis kemény feladatával küzd s a mai napig is egyedülálló munka.

A háború, illetve a megszállás éveit, pontosabban 1943 folyamán több olyan vállalkozás történt, amely mind tudománytörténeti szempontból, mind pedig az elért tudományos eredmények miatt feltétlenül említést érdemel.

Abból a célból, hogy múzeumot rendezzenek be, a zombori városi hatóságok a Múzeumok Országos Főfelügyelőségével karöltve megbízták a szegedi egyetem régészeti intézetét, hogy azt a famózus zombori régészeti gyűjteményt csomagolja ki, tudományosan dolgozza fel, és készítsen nyilvános kiállítást.³⁴ A munka befejezése után a múzeum még ugyanabban az évben megnyílt.³⁵

Hasonló céllal dolgoztak az intézet szakemberei a szabadkai fiúgimnázium régészeti gyűjteményén is. Itt azonban nem fejezték be a munkát.³⁶

A muzeológiai tevékenységen kívül, ugyancsak 1943-ban, Zenta környékén három nagyobb ásás is kezdetét vette. Az egyik egy Adorján közelében megbolygatott avar temető megmentésére irányult; ásató a Szegedi Embertani Intézet, vezetője Csallány Dezső múzeumigazgató.³⁷ Egy másik, határozottan sikeresnek mondható akció keretében a Szegedi Régészeti Intézet Foltiny István és Korek József vezetésével Paphalmon két helyen is ásott. Mindkét lelőhelyen Árpád-kori temetőket bontottak fel, illetve csak megkezdték azok feltárását.³⁸ A harmadik ásatással Korek József a Zenta-kisbátikai rézkori és késő középkori temető maradványait kutatta.³⁹

Ezekkel az ásásokkal le is zárult a Bácskában folyó régészeti kutatás első nagy szakasza. A háború után teljesen új utakon indult el a munka. Mielőtt azonban ennek az új szakasznak az eredményeit értékelnénk, fel kell vázolni a Bánátban és a Szerémségben végzett kutatások eredményeit. Reméljük, hamarosan alkalmunk nyílik arra is.

JEGYZETEK

¹ L. F. Marsigli: *Danubius pannonico-mysicus*. Amsterdam, 1726. Mellékesen jegyezzük meg, hogy az emített könyv, amely valószínű tárháza a földrajzi, régészeti, történeti, geológiai, biológiai, néprajzi stb. adatoknak, Marsigli munkásságának csak kis részét tartalmazza. Bolognában, a Marsigli alapította Akadémia birtokában, több mint tízezer kézirat, jegyzet, rajz, akvarell áll immár 250 éve kiadatlanul. Ezek az iratok nagyobb részben a történeti Magyarország területére vonatkoznak, s közöttük minden bizonnyal jócskán akadnának olyan fontos adatok is, amelyek a mai Vajdaság valamely területére vetnének újabb fényt. Lodovico Frati 1928-ban 162 nyomtatott oldalon adta közre ennek az említett anyagnak a katalógusát.

- ¹ Régiségyűjtés Bácskában 1839-ben. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve. XXVIII. (1912), 29. o. A továbbiakban rövidítve: BBTTE.
- ² Katona Pál: Istorijat muzeja. (Građa za monografiju Sente, Kulturni život III.) Zenta.
- ³ Joseph Dörner: Das Banat. Presburg, 1839.
- ⁴ Ds. (Dudás Gyula): A történelmi társulat. Bács-Bodrog, II. (1879), 32. o., Pacsér.
- ⁵ Iványi István: Felhívás egy Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat érdekében. Századok XIV. (1880), 778. o.
- ⁶ Iványi István: A szabadkai régiségek és vidékünk őskora. A Szabadkai Főgymnásium Értesítője az 1882/83. évre. Szabadka, 1883.
- ⁷ Dudás Gyula: Bács-Bodrog vármegye régészeti emlékei. Zenta, 1886.
- ⁸ Dudás Gyula (szerk.): Bács-Bodrog vármegye egyetemes monographiája. Zombor, 1898.
- ⁹ Gubicza Kálmán: A bácskai ősember-telepek kinyomozásának kérdéséhez. BBTTE, XIX. (1903), 173. oldal.
- ¹⁰ Gubicza Kálmán: Bács-Bodrog vármegye őskora. (Magyarország vármegyéi és városai (Bács-Bodrog II.), Budapest, é. n.)
- ¹¹ Cziráky Gyula: Gombos (azelőtt Bogojeva) régi emlékei. BBTTE, XVIII. (1901), 99. o.
- ¹² Roediger Lajos: A Bács-Bodrog megyében levő 1901. június hó 30-ig összeírt romok, emléksobrok, ősrégészeti építmények és temetőhelyek, régi faluhelyek stb. jegyzéke. BBTTE, XVII. (1901), 225. o.
- ¹³ Henszlmann Imre: Jelentés. Archaeológiai Értesítő, 1872., 37–39, 57–60, 73–79, 89–94. Részletek a Bács körül eszközölt ásásokokról szóló jelentésből. Bács-Bodrog I. (1878), 26. o.
- ¹⁴ Dolgozatok, 1911., 31, 39. o., Kolozsvár.
- ¹⁵ Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I., 40. o., Szabadka, 1889.
- ¹⁶ Iványi István: Szabadka sz. kir. város története I., Szabadka, 1886.
- ¹⁷ Erdőj helyi Menyhért: Újvidék története. Újvidék, 1894.
- ¹⁸ Cziráky Gyula: Bács-Bodrog vármegyei Bogojeva és Gombos múltja. Zombor, 1898.
- ¹⁹ S. F.: Néhány szó a közkönyvtárról. Bácskai Ellenőr (Szabadka), 1897. XII. 2.
- ²⁰ Mirko Dr. Sulman: Istorijat Gradskog muzeja u Subotici.
- ²¹ Rad vojvodanskih muzeja 2. (1953), 217. o.
- ²² Szekeres László: A szabadkai régészeti kutatás története. Üzenet I. (1971), 448. o.
- ²³ Bibó-Bige György: Præhistoria, Az ember a történelmi kor kezdetéig. Szabadka, 1901.
- ²⁴ -R -S (Roediger Lajos): Régészeti kiállítás Apatinban. BBTTE, XVII. (1901), 81. o.
- ²⁵ Archaeológiai Értesítő, 1904., 383. o.
- ²⁶ Gubicza Kálmán és Trencsény Károly: A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Múzeumának képes kalauza. Zombor, 1908.
- ²⁷ Archaeológiai Értesítő, 1906., 93. o.
- ²⁸ Gubicza Kálmán: A kishegyesi sírmező. BBTTE, XXII. (1906), 23., 77.; XXIV. (1908), 124., 176.; XXV. (1909), 79., 117. o.
- ²⁹ Ua. A kishegyesi régibb középkori temető. Archaeológiai Értesítő, 1907., 346; 1911., 122. o.
- ³⁰ Pogány Jenő: Gombosi sírmező (Bács-Bodrog). Archaeológiai Értesítő, 2908., 404. o.
- ³¹ Ua. Gombosi sírmező. BBTTE, XXV. (1909), 6. o., XXIV. (1913), 55. o.
- ³² Godišnjak Istoriskog društva u Somboru. 1936/37., 301. o., Sombor, 1937.
- ³³ Deroko Aleksandar: Karta starina Vojvodine. Novi Sad, 1934.
- ³⁴ Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu. IV. (1931), 177. o.
- ³⁵ Uo. 176., o.
- ³⁶ Vojvodina I., Novi Sad, 1939.
- ³⁷ Párducz Mihály: A Bácskai Múzeumról. Kalangya, XII. (1943), 521. o.
- ³⁸ Banner János: A Bácskai Múzeum megnyitása Zomborban. Délvidéki Szemle, 1943., 563. o.
- ³⁹ Üzenet I. (1971), 452. o.
- ⁴⁰ Dezső Csallány: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. 78. o., Budapest, 1956.
- ⁴¹ Foltiny I. - Korek J.: A cseccői középkori templom és temető. Az Aföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. (1944–1945), 149. o., Szeged, 1946.
- ⁴² J. Korek: Groblje kasnog bakarnog doba i eneolitско naselje u Senti. Rad vojvodanskih muzeja, 7. (1938), 21. o.

REZIME

PREGLED ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA U BAČKOJ DO 1945. GODINE

Na osnovu nekoliko objektivnih i subjektivnih okolnosti autor deli istorijat arheoloških istraživanja u Vojvodini na tri teritorijalne jedinice: Bačka, Banat i Srem. Odvojeni putevi na naznačenim područjima — ne računajući međuratni period, kada se zapaža zastoj u istraživanjima — mogu se pratiti bez teškoća sve do 1945. godine.

Prva istraživanja zemljanih utvrđenja i šančeva vršena su prvi put od strane grofa L. F. Marsiglija nakon bitke kod Sente (1697).

Posredna zaštita vršena je i za vreme XVIII veka putem unošenja podataka o arheološkim objektima u geografske i katastarske karte.

U prvim decenijama bilo je nekoliko privatnih zbirki starina na ovom području. 1847 Matica Srpska u Budimu osniva muzej iz čijih zbirki izrasta mnogo kasnije Vojvodanski muzej. U Senti već 1848. godine postoji gradska arheološka zbirka.

Organizovan rad na prikupljanju i istraživanju starina, međutim, otpočinje kasnije, osnivanjem Istoriskog društva Bač-Bodroške županije u Somboru (Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat). Dotle ulogu čuvara starina obavljaju gimnazijske arheološke zbirke (Subotica, Senta, Sombor, Novi Sad).

Istorijsko društvo okuplja sve snage i preko svog organa, Godišnjaka (Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve I—XXXIII, 1895—1918) razvija i usmerava istraživački rad.

Od značajnijih imena spomenuti su Gy. Dudás zbog svestranog istraživačkog rada i plodnog literarnog delovanja. Zatim I. Iványi zbog svojih zasluga oko osnivanja Društva; K. Gubicza zbog niza značajnih iskopavanja, Gy. Cziráky zbog sistematskog istraživanja okoline Bogojeva, L. Roediger zbog svojih zasluga oko zaštite spomenika, kao i I. Henszlmann (Bač) i drugi.

Među potencijalnim razlozima relativno brzog razvoja istraživačke delatnosti navodi se akcija proučavanja prošlosti koja je pokrenuta u čast Milenija (hiljadugodišnjice dolaska Mađara u Karpatski basen pod vođstvom Árpáda).

Istraživačku i literarnu delatnost pratila je i akcija oko otvaranja arheoloških izložbi (Apatin, Subotica, Sombor). Nastojanje stvaranja sinteze, pored izložbi, možda se ipak najbolje ogleda u knjizi Gy. Bibó-Bige koja se bavi sveopštom praistorijom čovečanstva a štampana je u Subotici 1901. godine.

Međutim, u prvoj deceniji XX veka dolazi do izvesnog zastoja, zahuktala delatnost se usporava. Kontinuitet održava tek nekoliko istraživača, među njima i K. Gubicza koji — veoma zanimljivo — u to doba vrši svoja najzapaženija iskopavanja u Malom Idošu. Svetski rat skoro u potpunosti zaustavlja naučni rad.

Posle rata ovo stanje i dalje traje. Istorisko društvo se dekretom raspušta a do pokušaja da se on ponovo oživi dolazi tek 1936. godine verovatno zbog pokušaja Istoriskog društva u Novom Sadu da se bogate zbirke i veoma vredna biblioteka tog nekadašnjeg društva prenesu u Novi Sad, sedište banovine. Nažalost Istorisko društvo u Somboru nije ispunilo obećanja.

Još 1927 godine osnovano je Istorisko društvo u Novom Sadu koje je proklamovalo da će vršiti i arheološka istraživanja. U tom cilju sastavljena je iscrpna anketna lista sa ciljem da se pakupe podaci o arheološkim i istoriskim spomenicima. Prikupljene podatke sredo je M. Grbić. Na osnovu njegovih rezultata sastavio je. A. Deroko Kartu starina Vojvodine (Novi Sad, 1935). Najveći nedostatak ove publikacije jeste u tome što nisu uzeti u obzir ranija istraživanja niti podaci iz starije literature.

Uostalom Istorisko društvo se kasnije nije dovoljno zauzeo za vršenje istraživanja. To se vidi i po primedbi koju je uputio na njegovu adresu. N. Vulić koji predlaže da se pristupi ispitivanju značajnijih lokaliteta. Rađeno je veoma malo i nepovezano. Ono što je vredno pažnje jesu radovi B. Jankulova o praistoriji Vojvodine, objavljeni u Godišnjaku društva između 1934—1940, gde je autor obradio sve postojeće podatke ispravljajući time ranije učinjene greške. Osim njega, u nešto kraćem obliku, publikovao je sintezu praistorije Vojvodine M. Grbić u prvom tomu monografije Vojvodine (Novi Sad, 1939). U istom tomu je objavljena i studija B. Jankulova o periodu seobe naroda u Vojvodini.

Za vreme okupacije, tokom 1943. godine, vršena su obimnija arheološka istraživanja od strane Arheološkog i Antropološkog instituta Univerziteta u Segedinu (I. Foltiny—J. Korek) kod Sente i Nadrljana. Naučno je obrađena somborska arheološka zbirka (J. Banner) i otvoren muzej u Somboru. Slični napore vršeni su i u Subotici ali do otvaranja muzeja nije došlo.

РЕЗЮМЕ

ОБЗОР АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В БАЧКЕ ДО 1945 ГОДА

На основе несколько объективных и субъективных обстоятельств автор разделил историю археологических исследований в Воеводине на три территориальные области: Бачка, Банат и Срем. Если не считать период времени между двумя войнами когда чувствуется затишье в исследовательских работах — отдельные пути исследования могут быть намечены без особых трудностей вплоть до 1945 года.

Первые исследования крепостей и траншей были проведены графом Л. Ф. Марсиглием после битвы у Сенты (1697 г.).

Посредственная защита проведена и в 18. веке, когда данные об археологических объектах введена в географические и кадастровые карты.

В первые десятилетия, в этих областях существовало несколько частных собраний археологически ценных предметов. В 1847 году Матица Србска в Будиме положила основы музея из собраний которого гораздо позже развился Музей Воеводины. В Сенте уже в 1848 году существует городское археологическое собрание.

Но организованная работа по накоплению и исследованию археологических ценностей начинается гораздо позднее, учреждением Исторического общества комитта Бач-Водрог в Сомборе (Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat). До тех пор археологические ценности хранятся в археологических собраниях гимназий (Суботица, Сента, Сомбор, Новый Сад).

Историческое общество развёртывает обширную деятельность и Алманах — ежегодник — становится образом органом развивающим и направляющим исследовательскую работу.)

Среди выдающихся деятелей находим имена Дудаш Д. — всестороннего исследователя и писателя; затем, Ивани И. — заслуженного деятеля, основоположника Общества; Губиц К. — ведущего систематические исследования в окрестностях Богоева; Редигер Л. — защитника памятников; Генслман (Бач) и других.

Довольно быстрое развитие исследовательской деятельности объясняется усиленным изучением прошлого, следовательно, изучением прошлого в чист тысячелетия прихода венгров ведомых Арпадом в карпатский бассейн.

Исследовательская и литературная деятельность развивалась наряду с открытиями археологических выставок в Апатине, Суботице, Сомборе. Однако, в 1901 годами опубликована книга Бибо-Биге Д. занимающаяся древней историей человечества, дает всеобъемлющий синтез всех стараний на этом плане.

Между тем, первое десятилетие 20. века является порой затишья — развивавшаяся деятельность обавляет ход. Только некоторые исследователи, среди которых следует упомянуть имя Губиц К. именно в то время — и это очень интересно — совершил свои самые значительные в геологическом отношении раскопки в Малом Идёше. Мировая война почти совсем останавливает развитие научной деятельности в этом направлении.

После войны та же обстановка затишья продолжается. Историческое общество одним поставлением отменено и попытка возобновить его деятельность делается только в 1936 году, наверно, благодаря желанию Исторического общества в Новом Саду поместить очень богатые собрания и библиотеку этого общества у себя в Новом Саду, в столице Воеводины. К сожалению, Историческое общество в Сомборе не выполнило своих обещаний.

В Новом Саду ещё в 1927 году учреждено Историческое общество обещавшее заняться археологическими исследованиями. С той целью составлен обширный вопросник, чтобы собрать данные об археологических памятниках. Собранные данные обработаны М. Грбичем. Благодаря ему, А. Дероко сочинил карту древних археологических памятников, находок Воеводины (Новый Сад 1935 год). Жаль, что в этой публикации автор не пользовался данными прежних исследований и данными древней литературы.

Впрочем, Историческое общество позже не очень занялось исследованиями. Об этом свидетельствует и заметка А. Вулича, предлагающего продолжать исследования определённых областей. Сделано всё-таки очень немного,

работано с урывками. Достойны внимания работы Янкулова насчёт древней истории Воеводины, опубликованные в Альманахе общества (1934—1940). В своих трудах Б. Янкулов обработал всё существующие данные таким образом как будто исправляя все заранее сделанные ошибки. Кроме того, в сокращённой форме в первом томе монографии Воеводине (Новый Сад 1939) Л. Грбич опубликовал синтез древней истории Воеводин. В том же томе напечатана и статья В. Янкулова о периоде кочевания народов в Воеводине.

Во время оккупации, в течение 1943 года работники Археологического и Антропологического институтов университета в Сегедине (И. Фолтини—И. Корек) занялись обширными археологическими исследованиями у Сенты и Надрльана. Научно обработано археологическое собрание Сомбора (И. Ваннер) и открыт музей в Сомборе. Подобные попытки делают и в Суботице, но, к сожалению, до открытия музея в то время так и не дошло.

Sturc Béla

A TERMÉSZETVÉDELEM KÉRDÉSEI VAJDASÁGBAN

„Az összhangot megtartani,
összefüggően alakítani =
aktív természetvédelem.”

(A budapesti vadászati világkiállításról, 1971.)

I.

Sok szó esik ma világszerte a természetvédelemről. Éppen ezért egy átfogó tájékoztatást szeretnék nyújtani a természetvédelemről általában és aktuális hazai, elsősorban vajdasági kérdéseiről. Ma már az egész világon folyton erősödő mozgalommá válik a természetvédelem. A felgyorsult ipari és mezőgazdasági fejlődés teszi ezt szükségessé. Rég megállapított tény, hogy az ember a természet fokozott kiaknázásával megzavarja a környezet és az élővilág harmonikus fejlődését. A természeti erők formálta táj arcúlatán mély nyomokat hagy az emberi kéz munkája. Az országutak, vasútvonalak, csatornák, mélyfúrások, monokultúrák, ipartelepek mind nagyobb mértékben formálják át az erdők, mezők természeti képét. Valóságos üzemmé válik az egész táj, megfosztva legszebb természetadta díszzeitől. Ellentmondásként hangzik, hogy éppen az utóbbi száz évben, a természettudományok rohamos fejlődésének idejében, az ember természetzavaró hatása a legerőszebb, a legkíméletlenebb. Ennek a következménye pedig az eredeti tájkép teljes átalakulása, a tájjelleg megváltozása, a kultúrtáj vagy pontosabban a kulturális sivatag kialakulása.

Vajdasági vonatkozásban először is az a kérdés merül fel, milyen volt az eredeti természeti táj, az Alföld déli részének ezerarcú, ősi képe? A mai felfogás szerint (Soó R. 1931., 1965.; Nejgebauer V. 1951.; Slavnić Ž. 1954.; Janković M. 1963.) az Alföld utolsó ősi képe az erdős sztyepp; jellemzői a partmenti ligeterdők, ártéri mocsárerdők, nagyterjedésű mocsarak, lápok, száraz homoki szálerdők és cserjések sztyeppfoltokkal tarkítva. Tehát egy „makromozaik” amelyben sztyepprétek váltakoznak lomberdőkkel. (Walter H. 1970.)

A történelem folyamán a termelőerők fejlődése, a különféle jellegű elmentések összezsapása, harcai, szinte gyökeresen átalakították ezt a képet. A XIX. század közepén Hunfalvy már így jellemzi az Alföldet: „... ama nagy és sík térség, melyet csak alacsony dombhátak és buckák tesznek itt-ott hullámossá, a maga fátlan pusztáival, szikes mocsaraival, futóhomokos és szikes területeivel, állóvizeivel, nádasával és zsombékjaival ...” (Hunfalvy J. 1865.), a továbbiakban pedig megjegyzi, hogy „az annyira eredeti alföldi virány ... ma már kivetkőzik jelleméből” (u.o.). Századunk első negyedében

pedig Szenteleky Kornél már így festi a vajdasági tájat: „A tájkép alig változik. Egyik helyen erősebb a búza, másutt silányabb, de mindenütt búza, kukorica, a lankásokon, a homokos területen szőlő, az országutak mellett nyiszlett eperfák, a csatornák mentén szegényes, szomorú akácok”. Mennyire hiányzik itt már az eredeti növényzet egy-egy színfoltja, egy tenyérnyi erdő, liget, sztyepprét, virág, madár. Ne értsenek félre, nem a szentimentalizmus diktálta ezt a megállapítást, megköveteli ezt, igényli, kívánja a XX. század embere, hogy élete és munkája derűsebb, örömteljesebb és eredményesebb legyen.

És mi a helyzet ma? „A szakemberek figyelmeztetnek bennünket: a természetet veszély fenyegeti Vajdaságban. Eltűnnek az erdők, a mocsárvilág, elköltöznek a madarak, megsemmisítik a parkokat, terjed a gyom . . .” (Politika 1971. okt. 25-én).

Ezt a megállapítást azzal is indokolhatnánk, mint ahogy sokan teszik is: mindez gazdasági szükségszerűség, a technika fejlődése, a fokozott iparosodás hozza magával. De ez nagyon egyoldalú és eléggé cinikus érvelés lenne. A maga teljességében, összes ellentmondásaival, következményeivel együtt kell vizsgálnunk a helyzetet. Hangsúlyoznunk kell ismételten: a természet lefokozása, elszegényesítése, elszürkülése előbb-utóbb az ember ellen fordul — egészségét, munkáját, pihenését veszélyezteti. Ebből következik, hogy a természetvédelem egyben embervédelem is. Félreértés ne essék, nem az a cél, hogy egészében változatlanul megőrizzük, konzerváljuk a természetet, megvédjük az embertől, ahogyan valamikor hangsúlyozták. „A mozgalomnak nem az a célja, hogy a technika fejlődése ellen harcoljon, hanem az, hogy gazdagabbá tegye az emberiség életét és a javak ésszerű felhasználásával a technika jövőjét is biztosítsa (Goetel W. 1961.).

Nagy problémát jelentett már a múltban is az ember viszonyulása a természethez. Évvel kapcsolatban Hanusz István 1898-ban megállapítja: „nem csak a talajkultúra fejlődése, folyók szabályozása, mocsarak kiszárítása, legelők feltörése, erdők irtása pusztít ki némely növényt, hanem maga az ember közvetlenül okozója, hogy egyes növények kihalás előtt állnak” (Hanusz I. 1899.). Mindezek a tényezők együttvéve eredményezték, hogy Vajdaság növényzeti képe aránylag rövid időn belül lényegesen megváltozott. Hadd jegyezzem meg ezzel kapcsolatban, hogy Becse flórájának kiváló ismerője, Kovács Ferenc, sok, amikor itt virágzó növényfajhoz a következő megjegyzést fűzi: „flóránkból teljesen kiveszett, emlékét herbáriumom őrzi” (Kovács 1929.). A fajok eltűnése a Föld színéről az állatvilágra is vonatkozik. Amióta lőfegyvert használ az ember, 72 emlőslálatot és 139 madárfajt irtott ki szerte a világban és ma is több száz emlős- és madárfajt fenyeget a kipusztulás veszélye (Szabó F. 1968.).

A ma embere vágyik a természet közelségére, ezt igazolja az, hogy hétvégén az emberek valóságos áradata rohan ki a természetbe, épít magának vikendházakat az erdők peremén, a folyók partján. Ebben nincs semmi kivetni való, sőt ez nagyon jó és hasznos. A probléma azonban abból adódik, hogy a mai civilizált ember már kevésbé ismeri és tiszteli a természetet, mint a primitív ember, viszont még nincsen megfelelő ökológiai kultúrája, és mondjuk ki nyíltan: sokszor hiányzik belőle a közvagyon megbecsülése is. Erről árulkodik legszembeütőbben parkjaink siralmas állapota; még az is előfordul, hogy a park, a „város tüdeje” szemétygyűjtő teleppé alakul. Borzalmas látvány ez és elkeserítő a közöny is, amely ezt megtűri!

Ma már a természetben lejátszódó változások szinte felgyorsulva zajlanak le, és nagyon sokszor az aránylag gyorsan elérhető, pillanatnyi gazdasági illetve üzleti siker a cél, a változások biológiai következményeit szem elől tévesztjük. A mai gyors iramú gazdasági fejlődés mellett biztosíthatjuk-e a táj természeti jellegének épségét, szépségét? Van-e kiút az ellentmondásokból? Erre a kérdésre csak egyértelmű lehet a válasz — igen, és kell is, hogy legyen. A kutatók már századunk elején követelték a hathatós beavatkozást — a természetvédelmet, ... „eljutottunk már a természeti kincsek megmentésének tizenkettedik órájához, és minden további év olyan veszteségeket fog okozni, melyeket soha többé helyreütni nem lehet” (Sajó K. 1905.). Ugyanez a szerző felveti a természettudósok felelősségének kérdését is, akik „a tudomány vétőjét nem igyekeztek a kellő energiával hangoztatni” (Uo.). Érdekes, hogy ilyesmit ma is olvashatunk: „A biológusokat jelentős felelősség terheli a természet rendjének megóvásában” (Búvár 1970/5.). Hangsúlyozni szeretném, hogy a biológusok felelőssége elsősorban abban van, hogy kellő időben rámutassanak a veszélyekre és az aktuális teendőkre.

II.

Mi a természetvédelem? A természetvédelem gondolata a gazdasági és társadalmi fejlődés, valamint a tudomány előrehaladása folyamán bizonyos változásokon ment keresztül. Kezdetben a kis számú természeti ritkaságok védelmére állt a figyelem középpontjában — egyes fajok védelme volt a cél —, élő műzeumot kívántak fenntartani, megőrizni — ez az ún. konzervátori időszak a természetvédelemben.

Az ökológia (környezettan) fejlődésével azonban előtérbe került az a követelmény, hogy a fajok közelebbi és távolabbi környezetét is meg kell védeni. Ez a felfogás vetette fel a tájvédelem kérdését is, — ez már átfogóbb, több szempontot alkalmazó, több objektumra kiterjedő, tervszerű természetvédelem.

Ma már a technikai forradalom időszakában komplex természetvédelemről vagy környezetvédelemről beszélünk, a természet egészének a védelméről. Ennek a fő célja, hogy fenntartsa a természeti táj biológiai egyensúlyát, melyre igen erős nyomást gyakorol a fokozódó ipari és mezőgazdasági termelés. A biológiai egyensúlynak fő alkotó tényezője egy adott környezetben az élő növény- és állatfajok sokrétű, szoros közösségi kapcsolata. A környezet erőszakos megváltoztatása és ennek következtében egyes fajok kipusztulása mások pusztulását is maga után vonja. Mivel a környezet maga is természetes úton állandóan változik, a biológiai egyensúly sem lehet állandó. Hangsúlyozni kell azonban, hogy kisebb méretű változások nem veszélyeztetik az életközösség fennmaradását — önszabályozás útján újra és újra helyreáll a viszonylag stabil állapot. Sőt mesterséges beavatkozással elősegíthetjük, meggyorsíthatjuk a helyreállítást, ha kellő szakértelemmel és tudományos felkészültséggel nyúlunk hozzá. Mélyrehatóbb változások azonban katasztrófát idézhetnek elő, pl. meggondolatlan erdőirtások következménye a talajlepusztulás (erózió), a futóhomokképződés; a lecsapolás magával hozza a szikese-dést; a vizek szennyeződése az élővilág tömeges pusztulását okozza (pl. a Palicsi tó esete). A Begában pl. a szennyeződés foka olyan méretű, hogy meghaladja a folyó öntisztulási képességét (Marić T.—Pujin V. 1961.). Ilyen-

kor a biológiai egyensúly helyreállítása már nagyobb anyagi áldozatokat követel.

Az elmondottak alapján ma megkülönböztethetünk egy szűkebb értelemben vett természetvédelmet, amely a természeti tényezők hatása alatt kialakult érintetlen vagy kevésbé bolygatott szabad természetet: geológiai, közettani, ásványtani, földrajzi objektumokat, jellegzetes flórát, faunát, vegetációt van hivatva fenntartani, elsősorban tudományos kutatások, valamint természettudományi oktatás céljából, tehát speciális szerepet tölt be.

A tágabb értelemben vett természetvédelem viszont az egész természeti környezet felé fordul — ebbe beletartozik a tájvédelem, a levegő, a víz védelme a szennyeződés ellen, az életközösségek biológiai egyensúlyának fenntartása és védelme. Mindez ma elsősorban emberi érdek, tehát az ember védelmét is jelenti. A természetvédelem kérdéseivel foglalkozó nemzetközi konferencia, melyet 1970-ben Strassbourgban tartottak meg, kimondta, hogy a természeti környezet ésszerű felhasználásának és rendezésének elsőrendű helyet kell elfoglalnia a nemzetek politikai tevékenységében.

A mi konkrét viszonyainkra vonatkoztatva ez a következőket jelenti: „arra kell törekednünk, hogy a természet bőségének kiaknázását és általában az ember viszonyát a természethez ésszerű alapokra helyezzük és a gazdagságosság irányába tereljük, hogy így egyrészt biztosítsuk a maximális és tartós hasznót, másrészt pedig a nem kívánt negatív következményeket a minimumra csökkentsük” (Čolić, 1960.). Ezzel kapcsolatban került előtérbe az ökológiai (környezettani) ellenőrzés szerepe, vagyis az ökológus szakvéleménye a természet gazdagságának kiaknázásáról, annak feltételeiről, módjáról, esetleges következményeiről, — „ellenőrizni kell nem csak a felállított célokat, hanem az eszközöket, módszereket is, amelyekkel az ember el akarja érni céljait” (Stanković S. 1963.). Mit jelent ez a gyakorlatban? Sok nehéz és ellentmondásokkal teli problémát. Így például a pillanatnyi és a távlati érdek ellentétét. Az egyéni, a csoport és a társadalmi érdek szövevényes kapcsolatait, sokszor ellentéteit. Azt hiszem nem kell külön hangsúlyozni, hogy a távlati, valamint a társadalmi érdek elsőrendű fontosságú. A gazdaságfejlesztési terveknek, a területi tervezésnek feltétlenül figyelembe kell vennie az életközösségek törvényszerűségeit, a természeti táj biológiai egyensúlyának kérdéseit, mert ezzel szolgálják elsősorban a távlati és a társadalmi érdeket.

III.

A természetvédelem megvalósításának kérdései. A természetvédelem megvalósításának első lépése a természetvédelmi törvény meghozatala. A felszabadulás után ez nálunk rögtön be is következett. Már 1945-ben Jugoszlávia Népfelszabadításának Antifasiszta Tanácsa meghozta a kulturális emlékek és a természeti ritkaságokról szóló törvényt; 1946-ban ezt a törvényt a JSzNK szkupstinája megerősítette és általános érvényre emelte. Ennek alapján hozták meg a köztársasági természetvédelmi törvényeket is. Ezek a törvények csak a természeti ritkaságokra vonatkoztak. Rövidesen kiderült, hogy új törvényre van szükség. Az új köztársasági természetvédelmi törvényt a SzSzk szkupstinája 1961-ben hozta meg. Ez már a komplex természetvédelmet van hivatva megvalósítani. A második szakasz kimondja, hogy rendezni kell az ember

viszonyát a természethez, a természet javainak tartós hasznosítása céljából. Kiemeli továbbá, hogy meg kell akadályozni a természeti környezet károsítását és biztosítani kell a természet anyagi és energiaforrásainak ésszerű felhasználását. Továbbá kiemeli, hogy az élő és élettelen természet meghatározott objektumait közvetlen védelem alá kell helyezni, meg kell akadályozni mindazokat a műveleteket, amelyek közvetve vagy közvetlenül fenyegetik a védett objektumokat. A 12-dik szakasz felsorolja a megvédendő objektumokat: 1. védett területek vagy rezervátumok; 2. természeti emlékek; 3. történelmi jelentőségű természeti objektumok; 4. megritkult és védelemre szoruló növény- és állatfajok, valamint társulások. A 13., 14. és 15-dik szakasz tovább részletezi az előbb felsoroltakat.

Az első természetvédelmi törvény meghozatala után 1948-ban alakul meg Belgrádban az Országos Természetvédelmi Intézet, melynek fő feladata lett a természetvédelemről való gondoskodás. Megalakulásától 1963-ig több mint 300 kisebb-nagyobb objektumot helyezett védelem alá és hatalmas felvilágosító munkát végzett a természetvédelem érdekében. 1950-től 1963-ig „Zaštita prirode” címen 25 kötetben jelentette meg a természetvédelemmel kapcsolatos munkák eredményeit. Egy, 1962-ben hozott rendelet alapján mint Köztársasági Természetvédelmi Intézet folytatja munkáját. 1963-tól 1967-ig bezárólag újabb 7 tanulmánykötetet jelentetett meg. Nagy kár, hogy nem folytatódott tovább ez a sorozat.

Felmerül itt most a természetvédelem hatékonyságának a kérdése is. Ezzel kapcsolatban az említett intézet folyóirata (Zaštita prirode 1963/26.) kendőzetlenül rámutat a fennálló problémákra, nehézségekre. Így például a nem elegendő anyagi alapra, egyes hiányosságokra, amelyek a törvény rendelkezéseinek jellegéből következnek. Tudniillik a védelem alá helyezés, a védelem módjának meghatározása a községi szkupstina hatáskörébe tartozik, reális lehetőségei a megvalósításra viszont nincsenek (szakkáder, anyagi alap hiánya), éppen ezért nem is igen mutat ilyen irányú érdeklődést. Továbbá hangsúlyozza azt is, hogy a szankciók a törvény megszegői ellen csak szimbolikusak, tehát nem eléggé hatékonyak. A törvényben lefektetett elvek megkerülésére is nagyok a lehetőségek. Mindezek igen nagy problémát jelentenek és azzal fenyegetnek, hogy kérdésessé teszik az eddig elért eredményeket is. A fennálló problémák egy új természetvédelmi törvény meghozatalát sürgetik. Reméljük, hogy a közeljövőben ez meg is valósul tekintettel arra, hogy a köztársasági alkotmány szerint a természetvédelem „a társadalmi közösség különleges védelmét élvező és megvalósítását törvény szabályozza”. Reménykeltők a következő tények: a szövetségi szkupstina keretében természetvédelmi bizottság létesült, mint tanácsadó testület, továbbá most dolgoznak a meglevő köztársasági természetvédelmi törvények módosításán és kiegészítésén, hogy lehetővé váljék az összes társadalmi tényezők közreműködése a természet ésszerű kiaknázása és fenntartása érdekében (Čolić 1970.). Tudomásom szerint előkészületek folynak egy vajdasági természetvédelmi törvény meghozatalára is, ezeket az 1966-ban létesített Vajdasági Természetvédelmi Intézet végzi.

Meg kell jegyezni itt még azt is, hogy bizonyos gazdasági ágak is foglalkoznak természetvédelemmel, pl. az erdészet, a halászat, de ebben az esetben a gazdasági szempont a döntő. Ugyanez vonatkozik a vadászatra is.

A törvények és a természetvédelmi intézetek létesítése azonban még nem elég a természetvédelem sikeres megvalósításához, erre már századunk elején

is rámutattak: „sem mire sem mehetünk, ha a nagyközönségünket nem sikerül úgy informálni, hogy, ő is egész szomorú valóságában lássa a pusztulás képét, ha nem sikerül benne érdeket és szeretetet gerjeszteni az ősi természetnek művei iránt” (Sajó K. 1905.). A régmúlt időkől hozott idézetekkel azt akarom illusztrálni, hogy a problémák nem újak, sok évtizedes múltjuk van és kielégítő módon még ma sem oldottuk meg! A törvényhozás mellett tehát az egész társadalomnak is meg kell mozdulnia a természetvédelem következetes megvalósítása érdekében. Gondolok itt elsősorban a különböző szintű öngazgatási szervekre, a Szocialista Szövetségre és a különböző társadalmi szervezetekre is.

A védelemre szoruló természeti objektumok felett rendszerint laikus emberek rendelkeznek, a megfelelő természettudományok szakembereinek a feladata, hogy ezekre az objektumokra felhívják a figyelmet, megmagyarázzák jelentőségüket.

IV.

A vajdasági táj némely jellegzetessége. Szólni kell először is arról a tájképi jellegről, amelyet Vajdaság jelent Jugoszlávia egészében. Sajátos vonalak, formák, színek jellemzik vidékünket, ezt a délföldi tájat, az eredeti erdő-sztyepp helyén hatalmas emberi munkával kiformált kultúrsztyeppet, melynek tájelemeit az ország más vidékein nem találjuk, éppen ezért szükséges egy-egy jellemző tájrészletnek megőrzése, fenntartása.

A Magyar Szó 1969. január 26-án terjedelmes ismertetést közölt Hortobágyról, ebben vastagbetűs szedéssel emelte ki „a puszta növény- és állatvilága nem csak nemzeti, hanem pótolhatatlan nemzetközi kincs is”. Nem szabad elfelejtenünk, hogy puszta Vajdaságban is van, mielőbb hozzá kell tehát fognunk védelmének megvalósításához. Külföldi tudományos körökben megkülönböztetett érdeklődést tanúsítanak a sztyepp élővilága iránt „a puszta mint sztyepp nagyobb figyelmet érdemel mindennemű egyéb terep-nél” (Festetics A. 1966.).

A következőkben felvázolom a vajdasági táj egyes részterületeinek jellemző növénytakaróját, mely felszíni, éghajlati, vízrajzi, talajtani tényezők hatása alatt keletkezett és jellemzi egyben az egyes részterületek természeti képét. Az ismertetést geomorfológiai egységek szerint végzem (Bukurov 1953.).

a) Először kiemelem a két sziget-hegységet, az ősi eredetű kristályos magból álló röghegyeket, — a Fruskagorát és a verseci hegycsoportot —, melyekre az éghajlat formálta hegyi erdők jellemzők, így pl. a Fruskagorán a hársas bükkösök, a kocsánytalan tölgy- és gyertyán-erdők csodabogyóval, valamint tiszta kocsánytalan tölgyesek. Sajnos, az erdők degradációs foka igen nagy. Ezzel kapcsolatban ma az a vélemény, hogy a Fruskagorának, mint az ország egyik nemzeti parkjának „vissza kell adni eredeti természetes képét” (Janković M. — Mišić V. 1960.). Fruskagorát még virágos hegyi rétek is jellemzik különösen délkeleti részén sok sztyeppelemmel.

b) Sajátos képet nyújtanak Vajdaságban a löszhátaságok (Telecska, titeli löszhátaság, a deliblati és szerémségi löszhátaságok), melyeket a típusos, karsztos lepusztulás formái jellemeznek: löszméllyutak, löszdolinák és ugyanitt a löszpuszta fragmentumai, elemei is előkerülnek, különösen a löszperemek és a löszdolinák lejtőin. Ezek őrizték meg a természetes növényzetet, illetve

a löszpusztarét fragmentumait a százszázalékosan megművelt kultúrtájban. „Rendkívül hálás az itteni növények tanulmányozása. Az alföldi flórához szokott botanikust a fennsíki növények valósággal meglepik és az itteni kirándulások szebbnél szebb és ritkábbnál ritkább fajokkal bőven jutalmazták” (Kovács F. 1909.).

c) A löszteraszok (Dunaterasz, Délbácskai terasz, Tiszai terasz, Bánati és Szerémségi terasz) majdnem teljes egészében megműveltek, azonban még itt is vannak nyomai az eredeti, természetes növénytakarónak, pl. a bezdáni erdő egyes részei, a doroszlói erdő maradványa stb., ezek kocsányos tölgy-, hársfa-, csertölgyerdők fragmentumai. Az ilyen erdők láttán állította Prodán „hogy a Bácska a favegetációt nem csak megtűri, hanem talajánál fogva kedvez is neki” (Prodán 1915.). Boros közli, hogy a bácskai erdőkben olyan erdei növények fordulnak elő, melyek az alföld más részein hiányoznak vagy ritkák, — különösen feltűnőek a déli származású flóraelemek (Boros 1944.). Az eredeti természetes növénytakaró nyomait, elemeit itt-ott megeljük a Tiszamentén is (Kovács F. 1929., Guelmino J. 1968.). A délbácskai teraszon a Bácskai sáncok is megőrizték sok elemét az eredeti növényzetnek. Feichtinger (1870) húszvalahány sztyeppelemet sorol fel a Sajkásvidékről. Ezért teljes mértékben egyezem Szekeres László régésszel, hogy „jó lenne a sáncoknak egy pár még épen álló részét hathatós és örökös védelem alá helyezni”, (Magyar Szó 1971. dec. 15-én). Érdekes, hogy máshol is jelentkeznek hasonló követelmények: „az alföldi löszös tájak történeti és természeti értékeinek megmentését, védelmét biztosítani kell (Zólyomi B. 1969.).

d) Elválaszthatatlan elemei a vajdasági tájnak a szikesek is (Észak-nyugat Bácska, Tiszamellék, Északkelet Bánát stb.). A térszíni formáknak megfelelően, a só-, és nedvességtartalom foka alapján változatos növénytakaróval tűnnek ki: a szikpadkákon a szikespuszta, a mélyebbfekvésű területeken a sziki sásrétek, majd a szikestócsa, szikfok és végül a sivatagra emlékeztető vakszik.

e) Az árterületek élővilága igen gazdag és változatos különösen a Duna mellékén és a Száva mellékén. Közvetlenül a folyók partjain terülnek el a fűzfaerdők, ehhez csatlakoznak a nyárfások, majd tovább a tölgy, szil és kőris ligeterdők, különösen érdekesek az utóbbiak, ezek faji összetételük alapján harmadkori maradványtársulásnak tekinthetők (Slavnić Ž. 1954.). Szerémség nyugati részében terülnek el a szlávón tölgyesek maradványai. Még mindig elég gazdagnak mondható Vajdaság mocsárvilága is, pl. a Duna árterületén levő holtágak, mocsárrétek, a Kovilyi rét, a Száva mellékén az Obedska bara, a Bega mellékén a Carska bara. A vízivilág gazdag növényzete alkalmas tanyája a madárvilágnak. A külföldi madárkutatóknak az a véleménye, hogy Obedska bara és Carska bara területét Európa fő madárkutatói központjává kellene kiáltani (J. Popović 1957.).

f) Élővilága alapján Vajdaság legérdekesebb vidéke kétségtelenül a Deliblati homokpuszta. A homok növényzetének egyik jellegzetessége, hogy szinte szemléletesen mutatja be a növénytakaró kialakulását a kezdetleges, még gyér növényzetű pionírtársulásoktól (a poloskamag és a homoki keserűfű valamint a homoki csenkesz társulásai) a sztyeppréteken át (pl. az élesmosófü társulása) az erdei társulásokig (tölgy- és hársfaerdők); másik jellegzetessége pedig abban van, hogy az Alföld valamikori természetes növényvilágának megközelítő képét vetíti elénk. Növénytársulásai több bennszülött fajjal gazdagítják Vajdaság flóráját (Veselić 1953.).

g) A szabadkai—horgosi homokvidék és környező területeinek élővilága is igen sok érdekességet rejtget. Itt-ott szépen bontakozik ki a pusztai vegetáció (Lengyel 1915.). A Szabadka—Horgos—Kanizsa háromszögben szinte mozaikszerűen váltakoznak a homokpuszták, szikestavak, szikestócsák, szikepuszták, láprétek, löszpuszták maradványai, elemei, sőt természetes erdők elemeire is rábukkanunk. Különösen érdekes a homok élővilága, többféle társulás különíthető el a kopár homokbuckáktól a kötött homokig, de ezek a területek is már napról napra veszítenek eredetiségükből (Prodán 1915.). Külön érdekessége ennek a vidéknek, hogy előfordul itt egy-két posztglaciális reliktum és néhány bennszülött, illetve endém faj is. Megbocsáthatatlan mulasztás lenne ennek a területnek a természetvédelmét elhanyagolni.

V.

Aktuális feladatok Vajdaság természetvédelmének megvalósításában. Az előző fejezetben felsorakoztatott képek azt igazolják, hogy még nem egyhangú a vajdasági táj és nem is válik azzá, ha a területi tervezés alkalmával figyelembe vesszük a táj jellegzetességeit. Ez a munka csakis a geológiai, geográfiai, ökológiai, biogeográfiai szempontok figyelembevételével történhet. Váltuk valóra a század elején közzétett felhívást: „erdőből, rétből, a szikes és a homok flórájából, faunájából, álló- és folyóvizek élővilágából tartsunk meg valamicskét eredeti minőségében, hogy a késő utódoknak legyen hová zárandokolniok (Sajó K. 1905.). És kik a zárandokok? A kutatók, akik élő objektumokon végezhetik megfigyeléseiket, kísérleteiket, a diákok, akik a tanuláshoz szemléltető példákat keresnek, a turisták, akik egy vidék érdekességét akarják megismerni és a dolgozó emberek, akik pihenést, nyugalmat kívánnak. Ha megvalósítanánk a korszerű természetvédelem követelményeit, akkor a táj arculatán, a monokultúrák kellős közepében, az egyhangúságot itt-ott megszakítaná, szinte feloldaná egy-egy eredeti állapotban megőrzött erdő, sztyeppré, puszta, nádas stb., színesebbé, vonzóbbá, változatosabbá varázsolva a tájat. Ezek az objektumok élő múzeumok lennének a tudomány, a kultúra és a rekreáció szolgálatában. Ugyanakkor gazdasági kiaknázásukat is meg lehetne valósítani az ésszerűség keretei között.

Két konkrét eset kapcsán szeretnék rámutatni a gazdasági és a területi tervezésben megmutatkozó és a természetvédelemmel kapcsolatos ellentmondásokra is. Előttem van a szabadkai városrendezési és geodéziai intézet által kiadott program, amely a Palicsi tó és a Ludasi tó területének és környékének turisztikai fejlesztésével foglalkozik — a regionális területi tervezés keretében. Ez a Szabadkától észak-keletre elterülő vidéket foglalja magában. A program általános irányelveket ad és előírja többek között a tájvédelmet a biológiai egyensúly fenntartása révén. Hangsúlyozza azt is, hogy meg kell védeni mindazokat az objektumokat, amelyek a történelmi-kulturális emlékeket és a természet gazdagságát mutatják be. Továbbá kiemeli, hogy a természet szépségének és gazdagságának teljes mértékben érvényt kell szerezni. Véleményem szerint túlságosan általánosak ezek a megállapítások, és ha rátekintünk a mellékelt térképvázlatra, azonnal szembetűnik, hogy az E-5-ös új autópálya tervezett vonala Horgostól Bácsszőlősig éppen azon a területen halad keresztül, amely eddig legszebben és leggazdagabban őrizte meg az eredeti növénytakarót, élővilágot. Vajon mi marad meg ebből? Meg-

nyugtató azonban a programban, hogy a jövő akcióit megelőzően sokoldalú, alapos felmérést követel. Reméljük, hogy ebbe beletartozik a jelenlegi helyzet elemzése is, valamint annak a kivizsgálása, hogy a tervezett átalakítások milyen következményekkel járnának.

A Magyar Szó 1971. nov. 25-i száma közli, hogy a szabadkai kommunális tanács és a községi képviselő testület, valamint a polgárok gyűlései most vitatják azt a tervet, amely a „tőzegbánya” környékét üdülőteleppé kívánja fejleszteni!? Ezzel kapcsolatban az a megjegyzésem, hogy a kiszemelt terület rendkívül érdekes eredeti sztyeppfragmentumot őrzött meg eddig számunkra több érdekes, szép és igen ritka növényfajjal. A természetvédelem szempontjából ezt a tényt a tervezőknek feltétlenül figyelembe kell venniük. Meg kell említenem itt azt is, hogy 1971 októberében Budván tanácskozást tartottak „természetvédelem és területi rendezés” címen. Ezen a tanácskozáson hangzott el az a minimális követelmény, hogy új létesítmények megvalósítása alkalmával, ha már nem javíthatunk a táj képén, semmiképpen sem szabadna megbolygatni, tönkretenni a már meglevő állapotokat! (A tanácskozás anyagából).

Vajdaság természetvédelmével kapcsolatban a Tartományi Természetvédelmi Intézetnek figyelemre méltó munkaterve van, ehhez szeretnék hozzáfűzni még néhány javaslatot:

a) Mielőbbi tervszerű felmérésre lenne szükség, ezt követelik a területi rendezési tervek, melyek sokszor figyelmen kívül hagyják a természetvédelem követelményeit, azon egyszerű oknál fogva, hogy Vajdaság egész területére vonatkozóan hiányoznak még a megfelelő adatok. A természetvédelem maradtalan megvalósítása megköveteli az élettelen és élő természet teljes leltározását egész Vajdaság területén. Meg kell állapítani, mi maradt meg abból, amit egyes szerzők eddig leírtak, fel kell tární továbbá az újabb adatokat, lelőhelyeket is. Az eddig elvégzett tekintélyes munka ellenére (Obrodović 1962.) még vannak hézagok, nem egészen ismert területek, még ma sem tudjuk teljesen minden téren mivel rendelkezünk, pedig a korszerű tudományos kutatás el sem képzelhető a kutatási „nyersanyag” teljes számbavétele nélkül. Mindezt persze hatékony intézkedéseket követel anyagi és szervezési téren egyaránt.

b) A flóra, a vegetáció és a fauna leltározása után következne a természetvédelmi körzetek kijelölése Vajdaságban és ezek részletes tudományos feldolgozása.

c) A tényleges védelem megvalósításában nagy segítséget nyújthatnak a különféle tájékoztatási eszközök: a napi sajtó, hetilapok, képesújságok, a televízió, rádió.

d) Fontos küldetése lehet az ismeretterjesztéssel foglalkozó intézményeknek is, pl. a múzeumoknak, melyek megfelelő kiállításokkal szemléltethetik a természetvédelem szükségességét.

e) A társadalmi-politikai szervezetek programjából sem hiányozhat a természetvédelem.

f) Nagy szerepe van és lehet a természetvédelem gondolatának népszerűsítésében és a védelem megvalósításában az oktatással és neveléssel foglalkozó intézményeknek, az általános iskoláktól az egyetemekig.

Javasolom, hogy az iskolákban a biológiai szakkörök tevékenysége az 1972/73 iskolaévben a természetvédelem jegyében induljon meg. Célszerű lenne a következő témák feldolgozása:

1. A víz, a levegő és a talaj szennyeződése lakóhelyünk területén. A szennyeződés elkerülésének lehetőségei.

2. A parkok, fasorok, zöldfelületek állapota lakóhelyünk területén. Mit tehetünk fenntartásuk, megőrzésük érdekében?

3. Érdekesebb életközösségek, növény- és állatfajok lakóhelyünk környékén. Mit tegyünk védelmük érdekében?

Tartományunk jelenlegi természeti állapota még lehetővé teszi, hogy a természeti adottságokat, az eredeti tájjeleget megőrizzük és fenntartsuk ott, ahol megvan és rekonstruáljuk ott, ahol már hiányzik — a vajdasági dolgozó ember érdekében.

IRODALOM

- Boros Á. 1944: Florisztikai érdekességek a Bácskából. Botanikai közlemények, XII. köt., 1–2. füzet, p. 33–38.
- Borovszki S. 1909: Bács-Bodrog vármegye, I.
- Bukurov B. 1953: Geomorfološki prikaz Vojvodine. Zbornik M. S., serija pr., br. 4., p. 100–134.
- Čolić D. 1960: Zaštita prirode ili prirodnih retkosti? Zaštita prirode, br. 18–19.
- Čolić D. 1970: Čovekova životna sredina je sve ugroženija. Savremena biologija, br. 3., p. 11–13.
- Feichtinger S. 1870: Jelentés a Csajkások kerülete és Torontál vármegye flórája érdekében tett 1870. aug. havi utazásomról. Matematikai és Természettudományi Közlöny, VIII. k.
- Festetics A. 1966: Természetvédelem és a magyar puszták. Búvár, 4. sz., p. 211–214.
- Goetel W. 1961: Természetvédelem és természeti kincsek megőrzése. Természettudományi Közlöny, 1. szám, p. 36–37.
- Guelmino János 1968: Zenta és környékének növényei, I. Virágosok. Grada za monografiju Sente, br. 12. (kézirat).
- Hanusz J. 1899: A vadvirágok védelméről. Természettudományi Közlöny, XXXI. köt., p. 43.
- Hunfalvy J. 1865: A Magyar birodalom természeti viszonyainak leírása, III. kötet (Alföld).
- Janković M. 1963: Fitoekologija. Naučna knjiga, Beograd.
- Janković M.–Mišić V. 1960: Šumska vegetacija Fruške Gore. Zbornik M. S. za pr. n., br. 19., p. 26–97.
- Kovács Ferenc 1929: Óbecse határában virágos növényei, Szeged.
- Lengyel G. 1915: A királyhalmi m. kir. erdészeti kísérleti állomás területe növényzetének ismertetése. Erdészeti kísérletek, XVII. évf., 1–2. sz., p. 50–73.
- Marić T. Fujin V. 1961: Ispitivanje stepena zagađenosti nekih vodotoka Vojvodine. Zbornik M. S. za prirodne nauke, br. 21., p. 39–73.
- Nejgebauer V. 1952: Činioci stvaranja zemljišta u Vojvodini, Zbornik M. S. ser. pr. n., br. 2., p. 63–134.
- Obradović M. 1962: Floristička istraživanja, njihovi rezultati i promene Vojvodanske flore u periodu od prvog svetskog rata do danas. Zbornik M. S., serija za pr. n., br. 23., p. 30–36.
- Popović J. 1957: Biološka ispitivanja ptičijih kolonija na Obedskoj bari. Zbornik M. S., serija za pr. n. br. 12., p. 167–193.
- Prodán Gy. 1915: Bács-Bodrog vármegye flórája. Magyar Botanikai Lapok, XIV. köt., p. 120–269.
- Sajó K. 1905: Az őstermészet kincseinek megmentése. Természettudományi Közlöny, XXX., VII. kötet, p. 705–739.
- Slavnić Ž. 1954: Florogeneza nizinskih šuma Vojvodine. Zbornik M. S., serija pr. n., br. 5., p. 61–85.
- Soó R. 1931: A magyar puszta fejlődéstörténetének problémája. Földrajzi Közlemények, LIX. kötet 1–3. sz., p. 1–15.
- Soó R. 1965: Növényföldrajz. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Stanković S. 1963: Stanje prirode u SR Srbiji i problemi njene zaštite. Zaštita prirode, br. 26.
- S. Szabó Ferenc 1968: Természetvédelem és társadalom. Természet Világa, 4. szám, p. 146–151.
- Walter H. 1970: Vegetationszonen und Klima. VEB Gustav Fischer Verlag, Jena.
- Zólyomi B. 1969: Földvárak, sáncok, határmezsgyék és a természetvédelem. Természet Világa, 12. sz., p. 550–553.

REZIME**PROBLEMI ZAŠTITE PRIRODE U VOJVODINI**

I. Prirodna slika vojvođanskog predela se u toku druge polovine 19. a naročito u poslednjim decenijama ovog veka u potpunosti izmenila. Skoro sav predeo pretvorio se u poljoprivredni i industrijski proizvodni prostor. Od prvobitnog prirodnog predela — šumostepe — formirao se novi lik kulturne stepe, a možda čak i kulturne pustinje. Ova je tu i tamo još sačuvala fragmente i elemente prvobitnog prirodnog predela, ali se ovi iz dana u dan sve više smanjuju i devastiraju. Ovaj proces se sve više okreće protiv interesa samog čoveka, njegovog opstanka, otežava mu rad, odmor i preči njegovom zdravlju. Osiromašenju prirode nije doprineo samo razvitak proizvodnje već vrlo često lično i sam čovek svojim nepravilnim stavom prema objektima prirode. Ovaj stav proizlazi iz nedovoljnog poznavanja prirode i oskudne ekološke kulture, a iz ovog sledi i nedovoljno sagledavanje posledica neracionalnog korišćenja prirode. Neki autori su u vezi sa ovim već krajem 19. veka postavili pitanje i odgovornosti biologa. Ona se sastoji u tome da oni u pravo vreme ukažu na opasnosti i aktuelne zadatke zaštite prirode.

II. Razvitkom društva i pojedinih grana prirodnih nauka i sama ideja zaštite prirode pretrpela je izvesnu evoluciju, i to od zaštite pojedinih retkih biljnih i životinjskih vrsta pa sve do današnjeg shvatanja kompleksne zaštite prirode. Danas razlikujemo zaštitu prirode u užem smislu, koja se odnosi na objekte, formirane pod prirodnim uslovima i još nedirnutu ili tek u maloj meri poremećenu, i to u cilju naučnih istraživanja i nastave. To je zaštita sa specijalnim zadatkom. Razlikujemo zatim zaštitu prirode u širem smislu — kompleksnu zaštitu koja obuhvata prirodu kao celinu, kao okvir čovečjeg života i delatnosti. U vezi sa ovim treba rešiti suprotnosti između momentanog i perspektivnog interesa, između ličnih, grupnih i društvenih interesa. Perspektivni i društveni interesi svakako dolaze u prvi plan prilikom izrade planova za prostorno uređenje predela.

III. Prvi uslov uspešne zaštite prirode predstavlja zakon o zaštiti prirode. Sadašnji naš republički zakon donet je 1961. godine, no pošto se pokazao nedovoljno efikasnim, sada se radi na njegovoj preradi i dopuni. Veoma važnu ulogu u zaštiti prirode igra Republički zavod za zaštitu prirode u Beogradu, koji je od 1950. do danas objavio u 32 toma svoj Zbornik radova pod naslovom „Zaštita prirode“ i mnogo doprineo postizanju vidnih uspeha na zaštiti prirode u SR Srbiji. 1966. godine osnovan je Pokrajinski zavod za zaštitu prirode, koji ima svoj plan rada i priprema nacrt Pokrajinskog zakona zaštite prirode za Vojvodinu. Treba naglasiti da postojanje zakona i zavoda za zaštitu prirode još ne znači potpuno ostvarenje zaštite jer, za ostvarenje ovih zadataka treba da se mobilise celo društvo.

IV. Predeo Vojvodine u kompleksu predela Jugoslavije kao celine predstavlja specifičnu sliku stepskog landsafta sa elementima koji u drugim predelima ne nalazimo. Upravo zato neophodno je sačuvati njegove karakteristike. Slika predela dolazi najlepše do izražaja u vegetaciji — ona je odraz i svih drugih faktora.

U ovom pogledu karakteristično je za Vojvodinu:

- a) Klimom uslovljene brdske šume na Fruškoj gori i Vršackim planinama (bukove šume sa lipom, šume hrasta kitnjaka sa grabom i čiste kitnjakove šume) i brdske livade sa mnogo stepskih elemenata;
- b) Fragmenti stepa na lesnim kosama (Telečka, Titelski breg itd.);
- c) Ostaci hrastovih šuma na lesnim terasama, uslovljeni hidrografskim faktorima (Bezdanaška šuma itd.), i elementi stepskih livada;
- d) slatinska vegetacija;
- e) močvarna vegetacija sa još dosta bogatim ptičjim svetom (Obedska bara);
- f) Deliblatska peščara;
- g) Subotičko-horgoška peščara sa raznolikom prirodnom vegetacijom unutar koje nailazimo i na nekoliko endema.

V. Zaštita i očuvanje najlepših fragmenata ove prirodne vegetacije ili čak njena rekonstrukcija značilo bi prekid u proces koji bi pre ili posle doveo do potpune jednoličnosti, do osiromašenja, devastacije čovečjeg prirodnog

okvira u Vojvodini. Ovo treba da imaju na umu u prvom redu oni u čiji delokrug spada sastavljanje planova za prostorno uređenje predela. Da bi se zaštita što pre ostvarila, neophodno je izvršiti plansko inventarisanje živog sveta naše pokrajine. Treba utvrditi šta je ostalo od onog šta su istraživači do sada konstatovali i pronaći nova nalazišta, a posle inventarisanja pristupiti razgraničenju pojedinih karakterističnih reiona zaštite prirode i njihovoj detaljnoj naučnoj obradi. Trebalo bi mobilisati sve društvene faktore u cilju ostvarenja zadataka zaštite prirode u interesu radnog čoveka Vojvodine.

SUMMARY

THE PROBLEMS OF NATURE PRESERVATION IN VOJVODINA

I. During the second half of the 19th century and especially in the recent decades of this century the natural appearance of the Vojvodina countryside has been radically altered. Almost the entire region has been converted into an area geared towards agricultural and industrial production. The original natural landscape, forested steppe, has been refashioned into a new kind of cultivated steppe, perhaps even a cultivated desert. Here and there fragments and elements of the original natural landscape are still preserved but these isolated pockets are being daily devastated and reduced in size. This process is proving to be more and more directed against man's own interests, threatening his very survival, his work, health and relaxation. It is not only the development in production that has brought about the impoverishment of nature, man himself is often to blame on account of his inconsiderate attitude towards the creations of nature. This attitude stems from an inadequate knowledge of nature and a deficient education in ecology resulting in an imperfect recognition of the consequences of an irrational use of nature. At the end of the 19th century certain writers had already raised questions concerning this problem and the responsibility of the biologists, requiring them to point out the dangers at the right time and suggest immediate measures for the protection of nature.

II. With the development of society and of certain branches of science, the very idea of the preservation of nature underwent a partial revolution starting with the preservation of certain rare plants and varieties of animal life and leading right through to the modern concept of the complex preservation of nature. Today we distinguish between the preservation of nature in the narrower sense and the preservation of nature in the wider sense. The former relates to the preservation of anything formed under natural conditions and which is still untouched or only slightly altered, usually for the purpose of scientific research or instruction. This is preservation with a specific task. The preservation of nature in the wider sense involves complex protection which covers nature as a whole, nature as the background of man's life and the stage for his activity. In connection with this a solution must be found for the conflict between immediate and long-term interests, between personal and group or social interests. Long-term and social interests undoubtedly come first when one is drawing up plans for altering the landscape.

III. The prime condition for the successful preservation of nature is to be found in the law on nature protection. The present Republican law was introduced in 1961, however, since it did not prove to be sufficiently effective, it is now being worked over again and amplified. The Republican Institute for the Preservation of Nature in Belgrade has played a vital role in the improvement of nature protection in the Socialist Republic of Serbia. This success is greatly due to the Institute's publication entitled „Nature Preservation” of which 32 volumes have appeared since 1950. A Provincial Institute for the Protection of Nature was established in 1966. It has its own programme and is preparing the draft of the Provincial Law for the Protection of Nature in Vojvodina. It should be stressed that although there now exists a law and an Institute for the Protection of Nature, complete protection will not have been achieved

until the whole society has been alerted to the need for attending to the task of nature protection.

IV. The region of Vojvodina, taken as a part of the Yugoslav countryside as a whole, is characteristic of steppe landscape with certain elements not be found in other parts. This is precisely why it is essential to preserve its unique features. The finest natural impression of the region is given by the vegetation which is a reflection of all the other features.

The following features are characteristic of Vojvodina:

a) The climatically conditioned forested slopes of the *Fruška Gora* and the *Vršac* mountains, (the beech and linden forests, *Quercus sessiliflora* oak forests with hornbeam wood and pure *Quercus* forests) and mountain meadows with several steppe elements:

b) Fragments of steppe with wattle-covered slopes (*Telečka*, the *Titel* hill (*Titelski Breg*)) etc.

c) Remnants of oak forests on wooded terraces, conditioned by hydrographic factors (The *Bezdan* forest etc.) and elements of steppe meadows.

d) Marsh vegetation.

e) Swamp vegetation, still richly populated with bird life (the *Obed* swamp).

f) The sandy terrain of *Deliblato*.

g) The sandy terrain of *Subotica* and *Horgoš* with various forms of natural vegetation within which one may also encounter certain endemic symptoms.

V. The protection and preservation of the most beautiful fragments of this natural vegetation, or even the reconstruction of this vegetation, would mean a break in this process which must sooner or later result in complete monotony, impoverishment and the devastation of man's natural surroundings in Vojvodina. This fact should be remembered by those whose work involves creating the landscape plans for this region. In order to implement this protection as soon as possible it is essential to make a planned inventory of the animal life of our province. It must be established what is left of that which research workers have thus far found and also bring to light new findings. After the completion of the inventory comes the process of delineating certain characteristic regions for nature protection and completing the detailed scientific processing of this data. All members of our society should be engaged in the vital task of protecting nature since this is in the interest of all the people of Vojvodina.

Tóth Lajos

A MAGYAR NEMZETISÉGI TANULÓK ANYANYELVI OKTATÁSA

Az anyanyelv társadalmi funkciója és a személyiség kialakítására gyakorolt hatása sokszor képezte már tudományos szintű és politikai jellegű viták tárgyát. Soknemzetiségű társadalmunkban, amelyben több mint tíz anyanyelv problémái kerülnek nap nap után megvitatásra, ez igen időszerű és egyben eléggé bonyolult kérdés. Sokoldalú megvilágítást és alapos tanulmányozást igényel. Nyelvtudományi megvilágítása éppen olyan fontos, mint a társadalmi, politikai, lélektani, vagy neveléstudományi stb. oldalról történő elemzése. Ez utóbbiakat véve alapul, tanulmányozni, vizsgálni lehet az ismeretszerzés, tehát az általános műveltség kialakításának szemszögéből, a jellemformálás, vagy képességfejlesztés oldaláról, az anyanyelv-használattal kapcsolatos társadalmi igény és lehetőség szempontjából egyaránt. Ez esetben a vizsgálódás központjában lényegében mindig a „nyelvében élő” ember áll, aki az anyanyelvét nagy kincsnek őrzi és fejleszti.

Mi ez alkalommal ehhez a kérdéshez elsősorban pedagógiai és oktatáspolitikai szempontból kívánunk hozzászólni, állandóan szem előtt tartva a Szerb Szocialista Köztársaság 1963-as alkotmányának 83. szakaszát, amely szerint:

„Azokon a területeken, ahol nagyobb számban élnek valamely nemzetiség tagjai, e nemzetiségek tagjai részére olyan általános iskolákat vagy általános iskolai tagozatokat nyitnak, amelyekben az oktatás az illető nemzetiség nyelvén folyik.

Ezekon a területeken, az adott feltételekkel és lehetőségekkel összhangban, a szakiskolákban és gimnáziumokban, illetőleg ezeknek az iskoláknak a tagozataiban is bevezethető az illető nemzetiség nyelvén folyó tanítás. E nemzetiségek tagjai részére a főiskolákon és legfelsőbb fokú iskolákban is bevezethető némelyik tantárgy vagy tantárgycsoport tanítása az illető nemzetiség nyelvén”...

A Horvát és a Szlovén Szocialista Köztársaság alkotmánya ezt a nemzeti-ségi jogot hasonló értelemben szabályozza.

Az anyanyelvi oktatás, valamint a nemzeti műveltség ápolása nálunk alkotmányos jog. Igaz, hogy az előbbire vonatkozólag az alkotmány bizonyos megköteket is tartalmaz („az adott feltételekkel és lehetőségekkel összhangban”...)

Kiindulópontul, az alkotmányos és törvényes jogok mellett, Vajdaság Köznevelési Tanácsának ez évi elemzését¹ vesszük, amelynek adatait más, hivatalos forrásokból is kiegészítjük.

A MAGYAR NEMZETISÉGŰ TANULÓK ÁLTALÁNOS ISKOLAI OKTATÁSA

Közismert tény, hogy Vajdaság területén általános iskolai oktatással az iskolaköteles tanulókat, tehát a magyar tanulókat is, úgyszólván százszázalékosan felölleljük. Az 1969/70-es tanévben Vajdaságban 46 677 magyar nemzetiségű tanuló járt általános iskolába. Ebből: 37 915 (82,2%) tanult az anyanyelvén, és 8762 (18,7%) szerbhorvát tannyelvű tagozatba iratkozott.²

A magyar tanítási nyelvű iskolákban, illetve e tagozatokban folyó oktatás színvonaláról az elmúlt években, hivatalos fórumokon is sok ellentétes vélemény hangzott el. Többen állították, hogy az a szerbhorvát tagozatokban folyó oktatás színvonalához viszonyítva valamivel alacsonyabb. Az ilyen és hasonló vélemények, értékelések rendszerint egyes esetekre, konkrét iskolákra (vagy környékekre) vonatkoztak, tehát nem rendelkeztek megbízható összehasonlítási alappal. Nem is rendelkezhettek, hiszen ilyen jellegű, tudományos alapokon nyugvó felméréseket és elemzéseket senki nem végzett. Tudvalevő, hogy az oktatás színvonala többféle személyi és tárgyi feltétel függvénye. Ezeknek a feltételeknek a kisebb vagy nagyobb méretű hiánya kétségtelenül alacsonyabb színvonalat feltételez. Erre a „feltételekről” szóló fejezetben majd részletesebben rámutatunk.

Szembetűnő a szerbhorvát tannyelvű tagozatokba iratkozó magyar nemzetiségű tanulók nagy százalékaránya. Ez a százalékarány Vajdaság különböző vidékein (régioiban) igen eltérő. A legmagasabb, 50% körüli, sőt ezt is meghaladja Közép- és Dél-Bánátban, valamint Újvidéken; nem beszélve Szerémségről, ahol kb. 6000 magyar él, és mindössze Maradékon van magyar nyelvű oktatás.

Szabadka község területén évekkel ezelőtt ez 22%-ot tett ki, ma is 20% körül mozog. A legkisebb ez a százalék a Tisza menti községekben.

Sem a Vajdasági Köznevelési Tanács, sem más szerv vagy intézmény nem bocsátkozott bele ennek a jelenségnek a mélyrehatóbb elemzésébe, holott mindinkább érezzük, hogy ezzel kapcsolatban tárgyilagos helyzetkép-bemutatásra és határozottabb álláspontok kialakítására van szükség. *Mi készteti, illetve motiválja a szülőket, hogy gyermekeiket szerbhorvát tagozatokba írássák, és ezáltal nagymértékben elzárják előlük az anyanyelv és a nemzeti műveltség fejlesztésének legtermészetesebb forrásait és lehetőségeit? Miben szereznek előnyt, és miben szenvednek hátrányt ezek a tanulók? Hogyan hat egész fejlődésükre a „nemanyanyelvén” folyó oktató-nevelő munka? Mennyiben felel ez meg egyéni érdekeiknek és a közösségi érdekeknek? Milyen információkat, felvilágosításokat kellene nyújtani a szülőknek és a tanulóknak alkotmányos és törvényes jogaik érvényesítésére vonatkozóan, valamint az anyanyelven folyó oktatás pedagógiai, pszichológiai és társadalmi kérdéseivel kapcsolatban stb.* Megannyi kérdés, amely határozott válaszra vár.

Mindenekelőtt az anyanyelvi oktatás lehetőségeit kell tisztázni. A Jugoszláviában élő magyar nemzetiség zöme Észak-Bácskában, illetve a Tisza

mentén él. Ezenkívül kisebb nagyobb települési gócai vannak Bánátban, Baranyában, Murántúlon, Közép és Dél-Bácskában is. Míg kisebb hányada elszórtan él Vajdaságban, Horvátországban és Szlovéniában. Az anyanyelvi oktatás biztosítása szempontjából ezek a kis szigetek képezik a legnagyobb nehézséget.

Már a kisebbségi iskolákról szóló 1960-as Köztársasági törvény³ meghatározta, hogy kisebbségi tagozat megnyitásához elegendő (minimálisan) 15 tanuló. Egyes vajdasági községek ezt a minimumot valamivel csökkentették (pl. Zrenjanin 14-re az első 4 osztályban), vagy felemelték (pl. Bács-topolya 18-ra). Ez az alacsonyabb határ lehetővé teszi nemzetiségi tagozatok (kombinált tagozatok és osztatlan iskolák) nyitását azokban a helységeken azokon a vidékeken is, ahol a magyarság csak szórványosan él. Mindez azonban az adott lehetőségektől és a közoktatásügy községi irányítóitól függ nagymértékben. Kétségtelen, hogy egyes vidékeken, ahol a nemzetiségek elszórtan élnek, célszerű megoldás volna gyűjtőiskolák alapítása és a tanulók kollégiumi elhelyezésének vagy utaztatásának a megszervezése.

A Vajdasági Közoktatásügyi Tanács által megvitatott regionális elemzések világosan kimutatták, hogy Bánátban és Szerémségben, de még egyes bácskai településeken sem nyitottak magyar tanítási nyelvű tagozatokat az ott élő kisebb létszámú nemzetiségi tanuló számára s a fenti megoldásokhoz sem folyamodtak. Ezt részben a „rossz feltételekkel”, részben pedig azzal magyarázzák, hogy a szülők nem nyilvánítottak ilyen igényt. Vajon informáltuk-e a szülőket arról, hogy ehhez joguk van, illetve hogy az illetékes szervek képesek mindent megtenni, amennyiben a szülők ezt igénylik? Bizonyára még sok tennivaló akad az anyanyelvi oktatás egyenlő feltételeinek biztosításáig, beleértve az érdekelték széleskörű tájékoztatását is.

Milyen szempontok vezérlik azokat a szülőket, akinek megvan a lehetőségük, hogy gyermeküket magyar tanítási nyelvű iskolába írássák, mégis a szerbhorvát nyelven folyó oktatást tekintik jobb megoldásnak? Bizonyosan, különböző indítékok. A Vajdasági Közoktatásügyi Tanács anyagában az utilitarizmust, a hasznossági szempontot említik, és egyben rámutatnak az ilyen „választás” káros következményeire, és ugyanakkor az anyanyelvi oktatás előnyeire. A szülők körében kellene, megfelelő módszerekkel kutatást végezni, hogy erre az egyesek szemében még mindig „kényes” kérdésre tárgyilagos választ kapjunk. Egy évtizeddel ezelőtt a magyar tagozatokban a szerbhorvát nyelv oktatásának alacsony színvonalát tekintették fő oknak, tekintettel arra, hogy sok szülő, amikor gyermekét az általános iskolába íratja, már a továbbtanulás lehetőségeire, az egyetemre gondol. Azóta a szerbhorvát nyelv oktatása eredményesebbé vált, a „nem-anyanyelvi” oktatásban részesülők száma pedig helyenként (különösen a szórvány településeken) még nőtt (legjobb esetben stagnál). Az indítékokat tehát másutt is keresni kell, pl. az általános társadalmi légkörben, a nyelvi egyenjogúság megvalósításának fokában, a társadalmi élet különböző területein, a magyar nyelv társadalmi helyzetében (státuszában): pl. milyen szerepe van a tudományos, az irodalmi (általában a művelődési) életben, a közéletben, az öngazgatásban, a káderpolitika kialakításában. Ebből a szempontból, vitathatatlanul komoly haladásnak vagyunk a tanúi és részesei. Éppen ezért a leglesújtóbb az volna, ha egy tudományos igényű felmérés egyeseknél az „elferdült kisebbségi tudatban” fedezne fel ilyen gyökereket, mert az — egyebek között — azt bizonyítaná, hogy nálunk a nemzetiségek soraiban egyesek még mindig nem érzik

magukat egyenrangúaknak a többséget képviselő délszláv nemzetekkel, és gyermekeik számára ilyen módon kívánnak bizonyos előnyöket biztosítani, megalapozni érvényesülésük útját.

Mindezek többé-kevésbé feltételezések; egy azonban vitán felül áll: a nemzetek, a délszlávok soraiban nincs egyetlen olyan szocialista szellemben gondolkodó ember sem, aki a nemzetiségekhez tartozó polgárokat aszerint értékelné többre, tartaná jobb jugoszláv állampolgárnak, és annak alapján juttatná bármilyen előnyhöz, hogy az iskolai tanulmányait szerbhorvát nyelven végezte. A szocializmus építésének egyértelműen fontos érdeke, hogy mindenki minél tökéletesebb emberré váljék. Tehát minden ember értékének legfőbb mércéje az, hogy mivé vált, milyen értékeket — tudást képességeket, jellembeli és akarati tulajdonságokat stb. — hordoz magában.

Mikor és hogyan lehet a potenciális erők minél nagyobb arányú kifejlesztését elérni? Milyen előnyei vannak az anyanyelvi oktatásnak a „nem-anyanyelven” folyó oktatással szemben? Ez a kérdés külön tanulmányt igényel. Mi csak néhány fontos mozzanatra kívánunk rámutatni. Elsősorban arra, hogy mindkét nyelvet tökéletesen kevés ember (és még kevesebb gyermek) beszéli. A szerbhorvát tagozatokba járó magyar nemzetiségű tanulók többsége sem az anyanyelvét nem sajátítja el tökéletesen, sem a szerbhorvát nyelvet. Ez komoly akadályként jelentkezik a tudásszerzés folyamatában, különösen a fogalomalkotásban és a bonyolultabb törvényszerűségek megértésében és elsajátításában, mivel így egyik nyelv sem válhat tökéletesen a gondolkodás nyelvévé. A nem anyanyelven folyó tanulás nagyobb erőfeszítéseket követel, és kisebb a hatékonysága. Ez a fiatalabb, szellemileg fejletlenebb gyermeknél nagyobb mértékben jut kifejezésre. A gyermek így ritkábban érzi a „munka örömet”, és sűrűbben hatalmasodik el nála a kényszerérzés. Mindez azt eredményezi, hogy általános műveltségének alapjai hiányosabbak lesznek, anyanyelvi műveltsége rendszerint egészen satnya; a tananyag elsajátítására fordított nagyobb energia és több idő némileg gátolja, visszaszorítja képességeinek fejlődését, világnézetének és erkölcsi arculatának természetes kialakulását. Külön elgondolkoztató, hogyan fejezik ki magukat anyanyelvükön az ilyen körülmények között fejlődő szakemberek (akik többször főiskolai, sőt egyetemi diplomával rendelkeznek), és milyen alakosny igényt támasztanak önmagukkal szemben anyanyelvi műveltségük fejlesztésének szempontjából. A kivételes tehetségű, különös nyelvérzéssel rendelkező tanulók esete is csak alátámasztja ezeket a tapasztalaton alapuló megállapításokat.

Kétségtelen, hogy azok a tanulók, akik az általános iskolát szerbhorvát nyelven eredményesen befejezik, bizonyos előnyben vannak, ha középiskolai és egyetemi tanulmányaikat ezen a nyelven folytatják. Ez az érvényesülés szempontjából, manapság még helyenként, némi előnyt jelenthet, de itt a fő kérdés az, hogy mikor válhat a gyermekből értékesebb felnőtt. Ha a kérdést így tesszük fel, a válasz nem kétséges. Vajon nem volna-e elsősorban az iskola, a pedagógusok kötelessége mindenről a szülőket tárgyilagosan tájékoztatni? Amennyiben ezt nem tesszük meg, az ő szabad akaratukból eredő döntésük (a döntésnek ezt a szabadságát a törvény szavatolja) sem lehet teljesen szabad és megfontolt.

Az anyanyelvi oktatás hiányát csak kis részben képes pótolni a Vajdaság-szerzte terjedőben levő *anyanyelvápolás*. Az elmúlt tanévben 126 általános iskolában összesen 1280 szerbhorvát tagozatra járó magyar nemzetiségű tanuló részesült ilyen pótoktatásban, ami létszámuk 44%-át teszi ki. Ezen

a téren a helyzet városonként, falvakként igen eltérő: az anyanyelvi pótkutatást igénylő tanulók százaléka nulla és 80 között mozog, ami elsősorban az iskolaigazgatók és tantestületek hozzáállását tükrözi. Sok nehézséget okoz, hogy az anyanyelvápolás nem vált még egyenrangú tantárggyá, és csak részben biztosították számára a szükséges tárgyi (tankönyv, taneszköz stb.) és személyi feltételeket. A Vajdasági Köznevelési Tanács határozata értelmében mindenütt, ahol megvannak a minimális feltételek, biztosítani kell a teljes anyanyelvi oktatást, ami feltételezi az iskolahálózat ilyen értelmű átszervezését. Ahol belátható időn belül ilyen feltételeket nem lehet biztosítani, ott az anyanyelvápolást kell komolyabb, rendezettebb alapokra helyezni.

A Horvát Szocialista Köztársaság területén az utóbbi években a köztársasági és községi köznevelési szervek, a pedagógiai szolgálat és a Horvátországi Magyarok Szövetsége fáradozásainak és együttműködésének eredményeként az 1971/72-es tanévben a magyar tananyelvű tagozatok száma (az 1967/68-as tanév 53 tagozatával szemben) 67-re emelkedett; az anyanyelvápolással felöltött csoportok száma pedig 4-ről 81-re nőtt. Ott mindent megtesznek, hogy az egyenlőség szellemében, ehhez megfelelő feltételeket biztosítsanak. Így pl. a magyar nyelven oktató pedagógusok száma is 62-ről 104-re emelkedett.

Az anyanyelven folyó általános iskolai oktatás és az anyanyelvápolás mellett Vajdaságban, Horvátországban és Szlovéniában (Murántúlon) *kialakultak a kétnyelvű pedagógiai tevékenység különböző formái*. A párhuzamosan mindkét nyelven (tehát magyarul és szerbhorvát nyelven) folyó pedagógiai tevékenység feltételezi a tanulók kétnyelvűségét, és termékeny nevelési lehetőségeket hord magában: a közös nevelés különleges pozitívumait.

A teljes kétnyelvű oktatás alapjait tizenkét évvel ezelőtt egy sikerültnek tartott pedagógiai kísérlet igyekezett megvetni. Ennek keretei között mindkét nyelvet (az anyanyelvet és a „nem-anyanyelvet”) különböző változatokban s egyenlő arányban használták. Mivel ehhez nagyon nehéz volt megfelelő feltételeket (különösen a tanulók szolid bilingvális alapját, továbbá „kétnyelvű” tankönyveket stb.) biztosítani, Vajdaságban ez az oktatási forma (elsősorban a délszláv nemzetiségű szülők körében) nem talált termékeny talajra, míg Horvátország és Szlovénia egyes helységeiben (habár ott sem tudtak minden feltételt tökéletesen biztosítani egyelőre) bejárodott szervezési formává vált.

A „teljes” kétnyelvű oktatás „elhalása” után, Vajdaságban komoly erőfeszítéseket tettek, hogy a magyar tanítási nyelvű tagozatokban meghonosítsák a szerbhorvát nyelv elemeinek az oktatásba való tervszerű beillesztését: minden tantárgyban szerbhorvát kifejezések alkalmazását, aminek elsősorban oktatási jellege volt, mert a szerbhorvát nyelv gyorsabb, tökéletesebb elsajátítását célozta. A különleges feltételek egyes vidékeken (Bánátban stb.) más megoldásokat, változatokat is létrehozottak. A probléma így mind bonyolultabbá vált, és mindjobban érezhető a tudományos kiértékelés hiánya.

Egyrészt a szerbhorvát nyelv tanítását — tanulását kellene a legújabb tudományos vívmányok felhasználásával korszerűbb alapokra helyezni, még hatékonyabbá tenni, másrészt állandó termékeny talajt kellene biztosítani a közös nevelés elveinek átfogóbb érvényesítése céljából. Mivel mindezt sokszor igen eltérő feltételek között kell megvalósítani, széleskörű kutatómunkára volna szükség, amelynek eredményei lehetővé tennék, hogy az egyes szervezési formákat, oktatási módszereket és eszközöket jobban tudjuk az adott

konkrét feltételekhez idomítani. Így végre tisztázódna az a kérdés is, hogy mikor, milyen fejlettségi fokon célszerű a második nyelv rendszeres tanítását elkezdni, milyen intenzitással haladni, hogy az ne gátolja az anyanyelvi műveltség fejlesztését.

TOVÁBBTANULÁSI LEHETŐSÉGEK A KÖZÉPISKOLÁKBAN, FŐISKOLÁKON ÉS EGYETEMEKEN

A Tartományi Statisztikai Intézet adatai alapján közöljük a következő táblázatot az általános iskola VIII. osztályát végzett és a különböző középiskolákba iratkozott magyar nemzetiségű tanulók létszámáról:

	A VIII. osztályt befejezte		Az I. osztályba beiratkozott		Összesen továbbtanul
	szerbhorvát nyelven	magyar nyelven	szerbhorvát tagozatba	magyar tagozatba	
az 1966/67 tanévben	1049	3537	2195	1639 (42%)	83%
az 1967/68 tanévben	903	3359	1979	1709 (46%)	86%
az 1968/69 tanévben	993	3456	1721	1998 (53%)	83%
az 1969/70 tanévben	973	3298	1688	1981 (54%)	85%

Ezekből az adatokból megállapítható, hogy a magyar nemzetiségű általános iskolát végzett tanulók 83–86%-a iratkozott be (ebben a négy tanévben) valamilyen középiskolába. Ezzel Vajdaságban (az előbbi sorrendet véve alapul) a végzett tanulók: 77,5%-a, 91,8%-a 98,5%-a és (az 1969/70-es tanévben) a tanulók (akik túlnyomórészt délszlávok) 98,5 százaléka iratkozott be (valamilyen) középiskolába. Tehát, a magyar nemzetiségű tanulók aránylag évről-évre kevesebben iratkoznak középiskolába, mint a délszláv nemzetiségű tanulók.

Ugyanakkor egy pozitív tendencia is megfigyelhető: évről-évre növekszik azoknak a tanulóknak a száma, akik középiskolai tanulmányukat anyanyelvükön folytatják, habár a magyar tanulók kb. 45%-a még most sem anyanyelvén tanul. Ez bizonyosan szorosan összefügg a feltételekkel és lehetőségekkel.

Az alábbi táblázat azt illusztrálja, milyen oktatási nyelvű középiskolák működnek Vajdaságban:

Iskolák	Oktatási nyelv							Összesen
	szerbhorvát	magyar	román	ruszin	szlovák	két tananyelvű	két nyelvű oktatású	
Szakmunkásképző iskolák száma	51	1	—	—	—	11	1	64
tagozatok száma	893	91	—	—	—	—	5	989
Pedagógusképző iskolák száma	4	—	—	—	—	3	—	7
tagozatok száma	75	17	4	—	—	—	—	96
Szakközépiskolák iskolák száma	49	3	—	—	—	7	—	59
tagozatok száma	743	56	—	—	—	—	—	799
Gimnáziumok iskolák száma	22	—	—	1	—	11	—	34
tagozatok száma	507	60	4	1	9	—	—	581
Iskolák száma	126	4	—	1	—	32	1	164
Tagozatok száma	2218	224	8	1	9	—	5	2465

Ebből világosan kitűnik, hogy egy szakmunkásképző iskolában (ipari tanulók iskolája) és három szakközépiskolában (technikumok) csak magyar nyelvű oktatás folyik, míg 11 szakmunkásképző iskolában, 3 pedagógusképző iskolában, 7 szakközépiskolában és 11 gimnáziumban a szerbhorvát nyelvű tagozatok mellett magyar tannyelvű tagozatok is működtek. A magyar tanítási nyelvű tagozatok száma 224 volt (ez azóta sem emelkedett lényegesen), *ami a tagozatok összlétszámának mindössze 9 százalékát tette ki.* Ez elég világosan rámutat közoktatásügyi politikánk, jobban mondva egyes községek közoktatásügyi politikájának a hiányosságaira, valamint a nehezen áthidalható objektív akadályokra. A helyzet az utóbbi két évben annyiban javult, hogy Pancsován is megnyitották a gimnázium magyar tannyelvű tagozatait, és Újvidéken is némileg bővült az ilyen lehetőség az egyes szakiskolákban.

Érdekes megfigyelni, milyen szerbhorvát tanítási nyelvű középiskolákba iratkoztak a magyar nemzetiségű tanulók az 1969/70-es tanévben:

Szakmunkásképző iskolába	1087
Technikumokba és más szakiskolákba	385
Tanító- ill. óvónőképzőbe	16
Művészeti középiskolákba	28
Gimnáziumokba	172
Összesen:	1688

Ezeknek a tanulóknak 63%-a szakmunkásképző iskolába jár (tehát intellektuális és nyelvi szempontból a legkönnyebbnek vélt középfokú iskolát választotta), míg a magyar tannyelvű tagozatokba iratkozott tanulóknak csak 51%-a választotta ezt az iskolát, a délszláv nemzetekhez tartozó tanulók százalékaránya (49%) pedig még valamivel alacsonyabb.

Az elmúlt évtizedben középiskolai fokon is kialakultak a kétnyelvű pedagógiai tevékenység bizonyos formái. A legelterjedtebb „*szabadkai gyakorlat*” címen került be a köztudatba, mivel úttörői a szabadkai középiskolák (szakiskolák) voltak. Lényege, hogy a szakiskola első két osztályában a tantárgyak oktatása (teljes mértékben, vagy nagyobb részben) a tanulók anyanyelvén folyt, majd a harmadik osztálytól kezdve áttértek a tantárgyak (a magyar nyelv és esetleg 1–2 szaktantárgy kivételével) szerbhorvát nyelvű oktatására. Ez annak idején (16 évvel ezelőtt) hozzájárult ahhoz, hogy ezekbe a szakiskolákba szinte ugrásszerűen nagyobb létszámú magyar nemzetiségű tanuló iratkozott, és ilyen szempontból hasznos kezdeményezés volt.

Pedagógiai szempontból viszont sok elfogadhatatlan megoldást és eljárást tartalmazott. Itt is hiányzott a tudományos megalapozás és kiértékelés, de azért ennek a gyakorlatnak a hullámai egyes gimnáziumokba, sőt a Tanítóképzőbe is átcaptak. A fő érv az volt, hogy ez hatékonyan hozzájárul a szerbhorvát nyelv elsajátításához; viszont, hogy mennyiben gátolta az anyanyelvi műveltség, az általános műveltség és szakképzettség fejlesztését, azzal abban az időben úgyszólván senki sem törődött. Szerencsére az évek múltával a fejlődés ezen a téren is megfelelőbb mederbe terelődött, habár ennek a gyakorlatnak bizonyos maradványai egyes középiskolákban (Zrenjaninban, Becsén, Pancsován, Szabadkán stb. szubjektív fogyatékok, vagy objektív akadályok miatt) még ma is megellelhetők. A további fejlődés egyetlen elfogadható irányzata csak az anyanyelvi oktatás lehet.

A felsorolt adatokat, tényeket összegezve megállapíthatjuk, hogy a magyar nemzetiségű tanulók anyanyelvi oktatása középiskolai szinten az utóbbi években mutatkozó jelentős fejlődés ellenére sem teljesen kielégítő: messze az általános iskolai szint alatt marad. Általában középiskolai oktatással Vajdaságban aránylag kevesebb tanulót ölelünk fel a magyar nemzetiség köréből, mint a délszlávok soraiból. A Tartományi Köznevelési Titkárság múlt évi elemzése ugyanis kimutatta, hogy az 1970/71-es tanévben a középiskolások 15%-a volt magyar nemzetiségű (a lakosságnak viszont kb. 22%-a magyar). Horvátországban és Szlovéniában, feltehetőleg, ez az arányszám még valamivel rosszabb. A regionális elemzések jórészt rámutattak, hogy Szerémségben és Bánátban aránylag még kevesebb általános iskolát végzett magyar nemzetiségű tanuló folytatja tanulmányait középiskolákban, különösen kevesen tanulnak tovább anyanyelvükön.

Ez mindenekelőtt a középiskolai hálózatra, az anyanyelvi oktatás nem teljesen kielégítő lehetőségeire vezethető vissza. Erre nagy hatással vannak, a már említett okok mellett, a lakosság anyagi feltételei. A fent említett elemzés kimutatta, hogy a Vajdaságban ösztöndíjazott középiskolai tanulók 18%-át teszi ki az ösztöndíjban részesülő magyar nemzetiségű tanulók, holott nekik nagyobb szükségük volna anyagi támogatásra, mert sokan közülük csak távolabb eső városokban folytathatják tanulmányaikat. Itt is bizonyos „lemaradás” tapasztalható. Mindez természetesen kihatással van a magyar ifjak továbbtanulására a főiskolákon és az egyetemeken.

Hány magyar nemzetiségű ifjú folytatja tanulmányait főiskolákon és egyetemeken Jugoszlávia, illetve Vajdaság területén?

A Szövetségi — illetve Tartományi Statisztikai Intézet adatai szerint az 1969/70-es tanévben a magyar nemzetiségű főiskolai és egyetemi hallgatók száma 3025 volt, ami a magyar lakosság 1,31%-át tette ki, viszont az 1961-es népszámlálás adatai szerint a magyarság Jugoszlávia lakosságának 2,7%-át alkotta.

Az 1970/71-es iskolaévben a magyar hallgatók száma 29 811, vagyis 16% volt (ez némi csökkenést jelent az előző évhez viszonyítva), ebből szűkebb Szerbia területén 478, Vajdaságban pedig 2051 (a tartomány lakosságának 10%-a) járt főiskolákra és egyetemekre.

Az 1964/65 és 1969/70 közötti időszakban Vajdaságban az egyetemi hallgatók 11,8%-a, és a főiskolai hallgatók 13,2%-a volt magyar nemzetiségű. Az 1970/71-es tanév ehhez viszonyítva bizonyos visszaesést jelentett.

Az 1971/72-es tanévben az Újvidéki Egyetemre összesen 364 rendes és 97 levelező magyar nemzetiségű hallgató iratkozott be, ami az összlétszám 11%-át teszi ki, tehát némi növekedést mutat. Ez előadói karban a magyarság hasonló számarányban van képviselve.

Ezek a számok önmagukért beszélnek és — mivel nem tükrözik Vajdaság lakosságának nemzetiségi összetételét — egy teljes mértékben ki nem elégítő képet illusztrálnak. Az előzőleg már felsorolt okok mellett itt nagy szerepet játszanak az anyanyelven folyó tanulás szűk lehetőségei, valamint a kellő arányú anyagi támogatás, a megfelelő ösztöndíjazási politika hiánya.

Milyen lehetőségek állnak az érettségizett magyar nemzetiségű ifjak előtt az anyanyelvükön való továbbtanulásra a vajdasági egyetemeken és főiskolákon? Az Újvidéki Bölcsészkaron, a magyar nyelvszakos tanárok rendszeres szakmai képzése mellett, az 1971/72-es tanévtől pedagógiából és lélektanból a magyar nemzetiségű hallgatók számára (akik erre önként jelentkeznek)

magyar nyelvű előadásokat is tartanak; ezeket az előadásokat a Természettudományi Kar néhány hallgatója is látogatja. A hallgatók magyar nyelven vizsgázhatnak. Magyar nyelvű előadások bevezetését szociológiából még nem tudták megoldani, noha erre vonatkozólag is hivatalos határozatot hoztak.

Szabadkán, a tanárképző főiskolán három szakon (matematika, fizika-vegytan és szerbhorvát, illetve magyar nyelv, mint „nem-anyanyelv”) rendszeres tanárképzés folyik az általános iskolák számára. Ezen kívül a Szabadkai Közgazdasági Karon magyar nyelvű előadásokat is tartanak szociológiából és néhány szaktantárgyból, az Újvidéki Jogtudományi Karon magyar nyelvű lektorátus működik, és másutt is folynak ilyen irányú előkészületek. Mindez együttvéve némi haladást jelent ugyan, de egészében nem tekinthető kielégítőnek.

Itt feltétlenül szem előtt kell tartani azt a Közoktatásügyi Tanács által is elfogadott álláspontot, hogy *az anyanyelvi oktatás folytonosságát biztosítani kell az általános iskolától, sőt az iskolás előtti kortól egészen az egyetemig*. Tudatában vagyunk annak, hogy ezt legnehezebb az egyetemi, illetve főiskolai szinten biztosítani. De figyelembe véve ennek fontosságát a nemzeti egyenlőség, külön az egyenlő nyelvhasználat és az anyanyelvi oktatás előnyeinek szempontjából, a tudományos munkára való felkészítés és a társadalmi életben való aktívabb bekapcsolódás szemszögéből, társadalmunk hivatott tanügyi szervei, politikai tényezői határozott álláspontjaikkal (amire már a közelmúltban is pl. a KSz-nek egyes tartományi szervei szép példát mutattak), nagymértékben elősegíthetik a még helyenként érezhető szubjektív akadályok és objektív nehézségek kiküszöbölését, hatékonyan hozzájárulhatnak az ezzel kapcsolatos kérdések nyílt megvitatásához és megoldásához. Ha ezt sikerül megvalósítanunk, a jövőben bizonyosan sokkal több magyar nemzetiségű tanuló folytatja tanulmányait a középiskolákban és az egyetemen. Ugyanakkor valószínű csökkenni fog azoknak a száma (jelenleg meghaladja a százat és növekvő tendenciát mutat), akik magyarországi egyetemekre iratkoznak. A külföldön folytatott egyetemi tanulmányokat is (ami egyes szakmánál a jövőben is célszerű és ésszerű megoldás lehet) tervszerű alapokra kellene helyezni, illetve jobban összhangba hozni a hazai lehetőségekkel és szükségletekkel.

Ezen a téren helytelen volna maximális követeléseket vagy óhajokat támasztani. Még teljesebb elvszerűsége és fokozatosságra kellene törekedni: a kibontakozásban levő hasznos folyamatot meg kellene gyorsítani és arra törekedni, hogy ez az Újvidéki Egyetem minden karára és minden vajdasági főiskolára kiterjedjen, hiszen sok helyen érezhető a magyar nemzetiségű, vagy még inkább a magyar nyelvet helyesen beszélő (beleértve a szakmai nyelvezetet is) mérnökök, agronómusok, jogászok stb. hiánya.

Elsődleges és halaszthatatlan feladatnak tartjuk az átfogó, minden szaktárgyra kiterjedő anyanyelvi pedagógusképzés megvalósítását, hogy végre magyar tanítási nyelvű általános iskoláinkba is középiskoláinkba anyanyelvüket (és szűkebb szakmájuk nyelvét) jól ismerő pedagógusok kerüljenek.

Hogy mindez minél előbb és minél tökéletesebben megvalósuljon, az Újvidéki Egyetemen a szó teljes értelmében *vajdasági jellegű egyetemmé* kell válnia, amely állandóan magában hordozza a vajdasági talajból kinövő társadalmi problémákat, elsősorban, a káderproblémákat, a tudomány fejlesztésének kérdéseit, és azok ilyen értelmű hatékony megoldására törekszik.

Ez legyen a mi egyetemi reformunk egyik alappillére. Ehhez a feltételeket mindenekelőtt magukban kell megteremtenünk. Az, ami a főiskolákon ezen a téren (és más téren is) megvalósul, vagy nem valósul meg, szükségszerűen visszahat az oktatás egész rendszerére és minőségére: jelentősen elősegítheti annak fejlődését, de gátolhatja is.

A következő fejezetben általános iskoláink és középiskoláink egy sajátos szervezési formájával: *a két és több tanítási nyelvű iskolák* kérdésével foglalkozunk. Az első ún. területi iskolákat Vajdaságban 1956-ban alakították, azzal a céllal, hogy hatékonyabban elősegítsék a „nem-anyanyelv” eredményesebb elsajátítását, a különböző nemzetiségű tanulók egymáshoz való közeledését, hogy biztosítsák a közös nevelés megfelelő légkörét, és ugyanakkor megteremtsék az anyanyelvi oktatáshoz szükséges feltételeket. Az utóbbi azt is jelentette, hogy az anyanyelvi oktatás a két, vagy ritkább esetben több tanítási nyelvű iskolákban nem szenvedhet csorbát, nem szorulhat háttérbe a többi szintén nagyon fontos oktató-nevelő cél mögé.

Jelenleg Vajdaságban a 409 általános iskola közül 243-ban csak szerbhorvát nyelven folyik az oktatás, 25-ben, magyar nyelven, 15-ben más nemzeti-ségek nyelvén, 126 iskolában viszont két, illetve három nyelven, ebből 103-ban magyarul is.

A 164 középiskola közül, 126-ban kizárólag csak szerbhorvát nyelvű oktatás folyik, 4-ben csak magyar nyelvű, kettőben más nemzetiségek nyelvén és 32-ben folyik két tanítási nyelven az oktatás, ebből 30-ban magyarul is. Íme egy összehasonlító táblázat:

	Az oktatás nyelve				
	szerbhorvát	magyar	más nemzeti-ségi nyelv	két vagy három nyelv	Összesen
Általános iskolában	243	25	15	126	409
Középiskolában	126	4	2	32	164

A két és több (három) tanítási nyelvű iskolák életében és munkájában sok sajátosság mozzanat fedezhető fel. Mi ezt a kérdést most csak az anyanyelvi oktatás szempontjából kívánjuk taglalni. Milyenek itt az anyanyelvi oktatás személyi feltételei?

A Közoktatásügyi Tanács elemzése kimutatta, hogy az ilyen általános iskolákban a pedagógusoknak mindössze 43,75%-a beszéli a másik nyelvet, és azoknak is csak a 70%-a beszéli a nyelvet tökéletesen, elsősorban azok akik azon a nyelven is tanítanak.

A középiskolákban ez 46,17%-ot, illetve 78,57%-ot tesz ki, tehát a helyzet ebből a szempontból ott is csak valamivel jobb. A nemzetiségi pedagógusok, akik szerbhorvát nyelven is tanítanak, az általános iskolákban 85,12%-ban, a középiskolákban 96,61%-ban beszélik a szerbhorvát nyelvet tökéletesen, vagy megközelítőleg tökéletesen, a délszláv nemzetiségű pedagógusoknak az általános iskolában mindössze 25,19%-a, a középiskolákban pedig 40,48%-a beszéli többé-kevésbé tökéletesen annak a nemzetiségnek a nyelvét, amelyen tanít.

Ezekben az iskolákban gyakran nagy előnyt jelentenek a pedagógusok kétnyelvűségéből adódó ésszerűsítési lehetőségek. Ez megkönnyíti a tan-tárgyfelosztást, és ugyanakkor lehetővé teszi a szakosított oktatás nagyobb

arányú biztosítását. Viszont azzal a hátránnyal, illetve veszéllyel jár hogy bizonyos fokig akadályozhatja az anyanyelvi műveltség fejlesztését, hozzájárulva egy sajátságos pongyolanyelv terjedéséhez. Az előbbi kimutatásból kitűnik, hogy ennek káros következményeit a nemzetiségi tanulók aránylag nagyobb mértékben érzik.

Az így kialakult helyzetben kényszerítő szükséglet a pedagógusaink nyelvtudásával, illetve azon túlmenően a vajdasági pedagógusképzéssel kapcsolatos időszerű kérdések sokoldalú megvilágítása, és a mi viszonyainknak megfelelő profilú pedagógusképzés alapjainak, koncepciójának kimunkálása. Nekünk kétségtelenül szükségünk van kétnyelvű pedagógusokra, akik az oktató-nevelő munkában mindkét nyelven megállják a helyüket. Ehhez a személyi adottságokon kívül a célnak megfelelő képzésre van szükség, amit viszont tudományosan kell megalapozni, az eddigi tapasztalatok felhasználásával.

Ennek megvalósulásáig hosszú út vezet. Ezért már a meglevő feltételek között is hatékony intézkedésekre és szervezett akciókra van szükség. Mindenekelőtt a „nem-anyanyelv” tudásszintjére bizonyos standardokat kellene megállapítani, amely biztosabb kritérium kialakításához vezetne annak megállapítására, milyen esetben vállalhatja egy pedagógus az oktatást a másik nyelven. Ez bizonyos szelekció alapjául szolgálhatna. Ezzel párhuzamosan a pedagógusokat serkenteni kellene az egyéni továbbképzésre, beleértve nyelvtudásuk szintjének emelését, a szaknyelv tökéletesebb elsajátítását is, és megszervezni a kollektív továbbképzés különböző formáit. Az egyes iskolákon belül is sokat lehetne tenni ezen a téren. Első lépés e helyzet tárgyilagos felmérése volna. Ez az iskolavezetés feladata, úgyszintén a vezetés egyes szerveinek, elsősorban a tantestületnek és az igazgatónak hatáskörébe tartozik, hogy megfelelő megoldásokat találjanak (egyéni segítségnyújtást, előadások, értekezletek szervezését stb.) a helyzet orvoslására, illetve az anyanyelvi oktatás színvonalának emelésére.

A két és három tanítási nyelvű iskolák életében és munkájában, az önigazgatás feltételei között, a nem-anyanyelvnek a pedagógusok részéről történő elsajátításának, zökkenőmentes használatának (vagy legalább megértésének) van egy másik jelentősége is: az oktatás mindkét (vagy mindhárom) nyelve egyben a kommunikáció nyelve is. Mindenki szabadon és egyenjogúan használhatja saját anyanyelvét az igazgatási és szakvezetési ülésein, az iskola különböző manifesztációin, értekezletein, és az egyéni érintkezésekben egyaránt. Akadályt csak az képezhet, ha egyesek azt a nyelvet nem értik. Egymás nyelvének nem ismerése elég gyakran akadályozza az egyenlő nyelvhasználat érvényesülését az egyes iskolákban.

A különböző nemzetiségekhez tartozó pedagógusok és iskolaigazgatók, ha nem is beszélik tökéletesen, de értik a szerbhorvát nyelvet. Ezzel szemben a délszláv nemzetekhez tartozó pedagógusok jó része (ezt a fenti adatok is alátámasztják) még csak nem is ért a nemzetiség nyelvén. A 24 anketozott középiskolai igazgató közül 12 (50%) tökéletesen beszéli, 5 érti, 7 pedig egyáltalán nem beszéli és nem is érti az oktatás másik nyelvét – a nemzetiségi nyelvet. 106 általános iskolai igazgató közül 66 (52,8%) tökéletesen beszéli, 18 érti, 22 egyáltalán nem beszéli a nemzetiség nyelvét (ez túlnyomórészt a magyar nyelvre vonatkozik). Az igazgatóhelyetteseknél ebből a szempontból valamivel jobb a helyzet, és általában úgy van, hogy abban az iskolában, ahol az igazgató szerb, vagy horvát nemzetiségű, az igazgatóhelyettes

a nemzetiségek soraiból kerül ki. Ennek ellenére, figyelembe véve az iskolaigazgató fontos szerepét az iskola vezetésben (ő képezi az információ-áramlások gócpontját) a helyzet ezen a téren *semmiképpen sem kielégítő*: nemcsak hogy akadályt képez az egyes szervek munkájában, hanem (különösen a vezetők hiányos nyelvtudása) bizonyos fokig gátló hatással van a nemzetiségek nyelvén folyó oktatás fejlődésére is. Ezért elengedhetetlen, hogy az igazgatók és helyetteseik megválasztásánál és újraválasztásánál az oktatási nyelvek tökéletes tudása feltétellé váljék. Ugyanakkor olyan légkör kialakítására van szükség, amelyben minden pedagógus természetes szükségét érzi a másik nyelv elsajátításának, legalább a megértés fokáig.

Ha ezt elérjük, csak akkor biztosítjuk a két és több tanítási nyelvű iskolák fejlődésének, fennmaradásának legfontosabb személyi feltételeit.

AZ ANYANYELVI OKTATÁS ALAPVETŐ FELTÉTELEI

A személyi feltételeket már elég részletesen taglaltuk: az oktatási nyelvet tisztán beszélő, korszerűen képzett pedagógusokra és világos, minden hátsó gondolattól mentes nézetek és álláspontok kialakítására van szükség.

A *tárgyi feltételek* közül a következőket tartjuk alapvetőnek:

a) *Színvonalas és a nyelvezetük szempontjából is minőségi tankönyvek, munkafüzetek, és kézikönyvek biztosítását kellő számban és időben.* A Vajdasági Köznevelési Tanács elemzése számadatokkal bizonyítja az e téren mutatkozó, valóban elgondolkodtató hiányt. E szerint:

- az általános iskolákban 49 magyar nyelvű tankönyv hiányzik,
- a gimnáziumokban 20,
- a szakiskolákban 355 (ezt némileg enyhítik a Magyarországról behozott és nálunk részben alkalmazható tankönyvek).

A helyzet ezen a téren elég aggasztó, különösen, ha szem előtt tartjuk a vajdasági nemzetiségi tankönyvkiadás mind súlyosabbá váló helyzetét. A tornyosuló problémákat nem lehet csak a tankönyvkiadás egyszerűsítésével megoldani, habár arra is bizonyosan szükség van: jelentősen nagyobb anyagi eszközökre van szükség, ha az egyenlőség elvét ezen a fontos területen maradéktalanul alkalmazni kívánjuk. A hiányzó tankönyvek mellett égető szükség van magyar nyelvű, s a mi követelményeinknek megfelelő kézikönyvek kiadására, szakkönyvek fordítására s a tantervek magyar nyelvre történő lefordítására. Ezenkívül már egy évtizede érezzük a hiányát egy magyar nyelvű, s a mi vajdasági talajunkból kinövő, a mi problémáink megoldását elősegítő, tehát a pedagógusok továbbképzésében is jelentős szerepet játszó, *pedagógiai folyóiratnak*.

b) *Az általános iskolák és középiskolák hálózatának átszervezését, az anyanyelvi oktatás szükségleteihez való tökéletesebb idomítását:* új nemzetiségi tagozatok nyitását (ahol ehhez feltételeket lehet biztosítani), a tanulók utaztatásának megoldását, központi gyűjtőiskolák szervezését (utaztatással, vagy diákotthonokban biztosított bentlakással) mindenütt ahol a nemzetiségi tanulók kisebb létszámban élnek, ill. ahol nem gazdaságos külön tagozatot nyitni. Mindezt, természetesen, a szülők belecselezésével kellene megvalósítani.

c) Az eddiginél sokkal rendezettebb, célszerűbb, az anyanyelvi oktatás előnyeit és Vajdaság kaderszükségeit figyelembe vevő *ösztöndíjazási rendszer* megalapozását és továbbfejlesztését.

d) A nemzetiségi iskolák és általában az anyanyelvi oktatás *pénzelésének* olyan alapokra való helyezését, amely lehetővé teszi a szükséges anyagi eszközök és póteszközök zökkenőmentes biztosítását és folyósítását. Kétségtelen hogy többnemzetiségű tartományunkban a helyes nemzetiségi politika alkalmazása az oktatásban aránylag nagyobb eszközöket igényel, azonban vitán felüli, hogy ezeket fejlettségünk mai fokán, fokozatosan, mind nagyobb mértékben biztosítani lehet.

e) A már többször említett *tudományos kutatómunka* megszervezése és pénzelése is megoldásra váró probléma. Elsősorban pedagógiai, lingvisztikai és pszichológiai kutatásokra volna szükség az eddigi, jórészt csak a tapasztalatra támaszkodó gyakorlat kiértékelése céljából. A kérdés bonyolultsága sokoldalú kutatást tételez fel, amelyet azonban, feltétlenül össze kellene hangolni, minél gazdaságosabbá tenni. A kutatómunka irányítását és összehangolását előbb egy kutatócsoportra, később egy vajdasági kutatóintézetre lehetne bízni, amely ezen a téren együttműködhetne más belföldi és külföldi kutatóintézetekkel, más tudományos és szakintézetekkel.

Így pedagógus közvéleményünk, közoktatásügyünk öngazgatási szervei, a politikai szervek és a szülők hozzájuthatnának a szükséges információkhoz, ami nagymértékben megkönnyítené a döntéshozatalt, és megbízható segítséget nyújtana a fejlődési irányvonal meghatározásában, a különböző távlati tervek kimunkálásában.

Szocialista társadalmunkat a tényekkel, a valósággal és a feladatokkal való nyílt szembenézés és a feladatok következetes vállalása jellemzi. Ezeket a feladatokat valóságunk róttá ránk. Teljesítésük mindannyiunk, minden itt élő nemzet és nemzetiség kötelessége, mert csak így juthatunk el a nemzeti és nyelvi egyenjogúság még magasabb fokára, ami egyben a szocialista építés terén elért haladásunk, eredményeink fokmérője is.

JEGYZETEK

- ¹ Socijalistička autonomna pokrajina Vojvodina, Prosvetni savet: Stanje i aktuelni problemi školovanja učеника pripadnika narodnosti u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Vojvodini; Novi Sad, 1972., strana 66 i 47 tabela priloga. (Autori: dr Lajoš Tot, Zlatko Melvinger, Laslo Berkeš, i Jakob Pelić. Nosioci izrade pojedinih poglavlja: dr Imre Bori, Laslo Berkeš, dr Andraš David, Geza Gulka, Milisav Lazić, Zlatko Melvinger, Miodrag Milanović, Jakob Pelić, Ferenc Šejpeš i dr Lajoš Tot. Saradnici na izradi pojedinih poglavlja: Elemér Brunet, Eržebet Ernieš, Irena Gajda, Milan Pešut, Stjepan Poljaković, Karolj Šaroši i Pal Satai. Recenzenti elaborata: Vlada Popin i dr Laslo Rehak.)
- ² A nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatásának helyzete és időszertű kérdései Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományban.
- ³ Zakon o organizaciji škola u kojima se nastava izvodi na jezicima nacionalnih manjina u NR Srbiji.

REZIME

ŠKOLOVANJE UČENIKA PRIPADNIKA MAĐARSKE NACIONALNOSTI NA SVOM MATERNJEM JEZIKU

Osvetljavanju ove aktuelne problematike autor prilazi sa pedagoškog i prosvetno-političkog aspekta, služeći se podacima iz ovogodišnje analize Prosvetnog saveta Vojvodine, Pokrajinskog zavoda za statistiku i Sekretarijata za prosvetu i kulturu SAPV.

Na osnovu prikazanog stanja i problema na sva tri stupnja školovanja (obuhvatajući time, pored Vojvodine, i one delove SR Hrvatske i Slovenije na kojima postoji mađarski živalj), ukazuje na one objektivne i subjektivne faktore i okolnosti — uključivši u to i stepen informisanosti roditelja o prednostima školovanja svoje dece na maternjem, odnosno nematernalnom jeziku — koje takvo stanje uslovljavaju. Naime, 18,3 %-a učenika mađarske nacionalnosti u osnovnim školama ne pohađa školu na svom maternjem jeziku, a u srednjim školama taj procenat iznosi 45. Kao posledica toga i malih mogućnosti za studiranje na svom maternjem jeziku, — u odnosu na pripadnike jugoslovenskih narodnosti — daleko manji broj svršenih učenika Mađara nastavlja svoje školovanje na višim školama i fakultetima.

U tom sklopu problema jedno od fundamentalnih pitanja je: kako se mogu obezbediti najbolji uslovi za razvoj ličnosti učenika, imajući u vidu društveni interes koji kod nas nalaže da od učenika svih naroda i narodnosti formiramo što kulturnije i kompletnije ljude, omogućivši maksimalno ispoljavanje potencijalnih mogućnosti svakog pojedinca. Za to nastava na maternjem jeziku pruža daleko povoljnije uslove.

U tendencijama razvoja na tom polju ima dosta pozitivnog, ali su još uvek prisutne i ozbiljne prepreke i nedostaci. U cilju njihovog otklanjanja i raščišćavanja postojećih dilema, stručno-pedagoškog karaktera, autor insistira na potpunijem obezbeđivanju svih subjektivnih i objektivnih preduslova:

- na formiranju takvih profila nastavnika koji odgovaraju našim uslovima i potrebama,
- na prilagodavanju mreže škola potrebama nastave na maternjem jeziku,
- na ravnopravnosti u izdavanju udžbenika, priručnika, kao i na izdavanju jednog pedagoškog časopisa na mađarskom jeziku,
- na obezbeđivanju dopunskih sredstava i razvijanju jednog adekvatnog sistema stipendiranja i
- organizovanju naučnih istraživanja na tom polju, čiji bi nosilac u bliskoj budućnosti mogla biti jedna studijska grupa, a kroz nekoliko godina bi trebalo formirati vojvodanski institut za istraživanja takve vrste.

RÉSUMÉ

LA SCOLARITÉ DES ÉLÈVES RESSORTISSANTS (ELEMENTS) DE LA NATIONALITÉ HONGROISE EN LANGUE MATERNELLE

L'auteur vise à mettre en lumière ce problème actuel d'un aspect pédagogique et culturel-politique, en se servant des data d'analyse du Conseil culturel de l'Institut statistique de la province autonome de Voïvodina et de celui du Secrétariat régional d'éducation et de culture.

Tenant compte de la situation actuelle et des problèmes donnés sur tous les trois degrés de renseignements (y compris Voïvodina et les régions de la République Fédérale de Croatie et celui de Slovenie avec des éléments hongrois) l'auteur démontre ces circonstances et facteurs objectifs et subjectifs — incluant le degré de renseignement des parents sur l'avantage (privilèges) d'enseignement de leur enfants en langue maternelle, c'est-à-dire non-maternelle — conditionnés par un état pareil. A savoir, 18,3% des élèves de nationalité hongroise dans les écoles élémentaires ne fréquent pas l'école en langue maternelle, tandis que chez les élèves de l'enseignement secondaire ce pourcentage fait 45. A cause de cela et pour d'autres raisons comme la possibilité limitée pour étudier en langue maternelle par rapport aux éléments de la nationalité yougoslave — le nombre des élèves qui passent aux écoles supérieures et aux facultés est considérablement moins parmi les élèves hongrois.

Prenant en considération une telle structure du problème, une question fondamentale se pose: comment réaliser les meilleures conditions afin de développer la personnalité d'élève, ayant en vue l'intérêt social qui nous impose de former un homme le plus intégral et le plus complet, en rendant la possibilité de manifester les inclinations potentielles de chaque individu. Afin d'atteindre ce but l'enseignement en langue maternelle paraît d'être le moyen le plus propice.

En voie du développement sur ce plan il y a des résultats positifs considérables, quoique certaines obstacles graves ne manquent pas. Afin d'écarter des dilemmes existants d'un caractère professionnel-pédagogique, l'auteur insiste sur la réalisation de toutes les conditions préalables subjectives et objectives:

- former des profils des instructeurs convenants à nos besoins qui puissent agir dans nos conditions,
- adapter le réseau scolaire au besoin de l'enseignement en langue maternelle,
- atteindre l'égalité sur le plan de la publication des livres de classe, manuels, aussi bien que sur publication d'une revue pédagogique en hongrois,
- assurer les moyens additionnels pour le développement d'un système adéquate de la bourse, et
- sur l'organisation des investigations scientifiques sur ce plan qui serait représenté par un groupe d'étude dans l'avenir proche et dans quelques années il faudrait former un institut pour les investigations pareilles en Voïvodina.

Hódi Sándor

A család mai helyzete és problémái

A család, úgy az egyes emberek, mint a társadalom szempontjából nélkülözhetetlen fontosságú funkciót és szerepet tölt be. Ennek ellenére az emberek általában nagyon kevés figyelmet fordítanak a családra, felületesen és hiányosan tájékozottak a családdal kapcsolatos kérdésekben, problémákban. Holott ebben a szűk közösségben élük le egész életüket, ennek struktúrája, légköre határozza meg sokszor egész emberi magatartásukat, mindennapi „harcképességüket” vagy „harcképtelenségüket”, ennek légköre, melegsége vagy ridegsége határozza meg közérzetüket, életérzésüket: boldogságukat vagy elvesztettségüket, magányosságukat.

Családi közösségbe születünk, ebben nevelkedünk, majd egy általunk kialakított új családban folytatjuk életünket. Meglepő, hogy általában milyen felületesen ismerik az emberek azt is, amire akkor vállalkoznak, amikor új családot alapítanak. Mennyire háttérbe szorul még mindig az érzelmi és tudatos társkeresés magas szintű igénye, s helyette mennyire lényegtelen és mellékes körülmények, esetleges, alkalmoszerű „véletlenek” döntenek el, kinek, ki jut, s kivel kezd családi életet.

Ha mindez elmondható az egyes emberekről, elmondható más megfogalmazásban a társadalomról is általában. A család, mint olyan, háttérbe szorult, önmagára, sorsára lett bízva. Megnyugtattuk magunkat az új jogi formákkal, szabályokkal, és nem kísértük figyelemmel a családban végbe menő változásokat, és e változásokkal járó problémákat, amelyek a most bonyolult áttételes formákban, a legkülönbözőbb módon éreztetik jelenlétüket. A különböző érdekelt tudományágak sem foglalkoztak érdemben a családdal, csak akkor, amikor a jelentkező problémák ezt haladéktalanul szükségessé nem tették.

Ma már nem csak a családi problémákat kutató tudományágak számára, de a mindennapi tapasztalatokra éberen figyelő emberek számára is nyilvánvaló, hogy a társadalomnak ez a mikroközössége labilisabb, törékenyebb lett, olyan átalakulásokon ment keresztül, amelyek megbontották egyensúlyát, bomlékonnyá, súlyos problémáktól terhessé vált, és alapvető funkcióit nem tudja ellátni tökéletesen.

A család — az ún. fejlett civilizált országokban — a viták középpontjába került. A legszélsőségesebb véleményekkel is találkozhatunk ebben a vitában. Egyes elgondolások szerint, a család jelenlegi válsága mögött tulajdonképpen a család felbomlásának folyamata áll, azaz a család, mint történeti képződmény, megszűnése felé tart. Mások, ezzel homlokegyenest, a legcsekélyebb változást sem fogadják el, ennek lehetőségét is tagadják, olyan megfontolásokból kiindulva, hogy a család valamilyen örök, erkölcsi kategóriákon nyugszik.

Milyen változásokat figyelhetünk meg a család struktúráján belül vagy a család szerepét illetően? Beszélhetünk-e ezek alapján a család „válságos helyzetéről”, vagy csak olyan általános jelenségek ezek, amelyek a dolgok rendje és módja szerint minden beavatkozás nélkül is megoldódnak? Miben nyilvánulnak meg ezek a változások? Milyen következményekkel járnak?

Ezeknek a kérdéseknek a tisztázásához szeretnénk hozzájárulni valamelyest rövid áttekintésünkkel, érintve a család alapvető funkcióit, úgy az egyén, mint a társadalom életében. Szeretnénk érzékeltetni a családprobléma összetettségét, valamint a család jelenünkben játszott szerepét, fontosságát tisztázni. Problémamegközelítésünk és elemzésünk elsősorban lélektani, középpontjában az egyedi ember áll, a személyiség, amely hordozója, szenvedő alanya minden változásnak, problémának.

A család alapvető fontosságú funkciókkal rendelkezik úgy a társadalom, mint az egyén szempontjából. Mint történeti képződmény, változik, alapvető funkciói azonban megmaradnak. Így pl. az utódok létrehozása és nevelése, vagyis a társadalom számára a társadalmi reprodukció biztosítása még sokáig elválaszthatatlan lesz a családtól. A csecsemő a legmagatehetetlenebb valamennyi előlány utódja közül, a legjobban kiszolgáltatott, a legjobban ápolásra, gondozásra szoruló. Léte teljes mértékben az anyjától függ. Nem születik olyan reflexekkel, amelyek életveszélyben megmenthetnék, nem tudja kiszabadítani magát a kellemetlen testhelyzetből, hisz nem képes helyzetváltoztatásra, a táplálékát sem tudja megszerezni, még a szopó mozdulatot is úgy kell begyakorolnia. Létfeltételeit tekintve, ha időre született is, ha mégoly optimális súllyal és testmérettel is, tulajdonképpen „koraszülött”. (Mérei 1972)

A családnak kell gondoskodni az újszülött táplálásáról, ápolásáról, védelméről. Az utódok létrehozásával, táplálásával, ápolásával, védelmével azonban még távolról sem biztosítottuk a társadalom zavartalan reprodukcióját és továbbfejlődését. Ahhoz, hogy az ember végül is érett, alkalmazkodni tudó és alkotóképes társadalmi lénné váljék, még más is szükséges. Az anya—kisgyermek érzelmi kapcsolat a harmonikus személyiségfejlődés alapja, amelyen keresztül érett, egészséges társadalmi lényé válik. Ennek az első érzelmi kapcsolatnak a hiánya, elmaradása, vagy megzavarása, mindig ártalmat jelent a fejlődő gyermek életében, emocionális problémák, személyiségzavarok kialakulásához vezet.

A családnak tehát biztosítani kell a gyermek zavartalan érzelmi, értelmi fejlődését, azt a folyamatot, amelyet szocializációnak szoktunk nevezni, amelynek során az újszülött társadalmi lénné válik. Ennek a folyamatnak

a háttere az anya—gyermek kapcsolat, majd később a gyermeket körülvevő emberi kapcsolatok rendszere, az a mikrokörnyezet, amelybe beleszületett, és amelyben nevelkedik.

Ugyancsak lényeges funkciója a családnak az egyén és a társadalom közötti közvetítő szerepe. A személyiség formálását minden egyes egyed fejlődése közben a társadalmi, környezeti hatások határozzák meg. Ezek a társadalmi, környezeti hatások azonban nem közvetlenül érvényesítik hatásukat, hanem a legkisebb társadalmi szerveződési egység, a társadalom alapsejtjén, a családon keresztül. A család nem önkényesen, „saját belátása szerint” farag, alakít új személyiségeket. Az anya és a többi családtag tudatát, tevékenységét mindig az adott társadalom és környezet határozza meg, így tevékenységükön keresztül mindig a társadalmi, környezeti hatás érvényesül.

Az ember fennmaradásának és fejlődése lehetőségének lényege az egyén és a környezet kapcsolatában áll. A mindenkor adott környezetünkhöz igyekszünk alkalmazkodni, ugyanakkor törekszünk változtatni is ezen, kedvezőbbé tenni számunkra. Mint társadalmi lénynek, meg kell tanulni alkalmazkodni az adott társadalmi feltételekhez. Ez a társadalmi jellegű alkalmazkodás már nagyon korán megkezdődik. Az újszülöttnél ez olyan általánosságokban jelentkezik, mint a táplálás időbeosztásához, a napi ritmus alapsémáihoz való kezdeti „alkalmazkodás”. Kialakulnak az első feltételes reflexek, reflexláncolatok, amelyeket lényegében véve a családi életritmus, a szokások határoznak meg. A család életritmusa, szokásai azonban a társadalmi környezet függvényei. Így lesz közvetítő a család a fejlődő gyermek és az adott társadalom között. Ezen a kapcsolaton keresztül sajátítja el — kezdetben elsősorban kondicionálással — a tisztálkodással, táplálkozással, öltözködéssel, napi életritmus beosztásával az alapvető viselkedési sémákat. Később a családon keresztül megtanulja az adott társadalomra, kultúrára jellemző elemi szokásokat, viselkedésnormákat.

Nem kevésbé jelentős feladat hárul a családra a beszéd és gondolkodás kialakításában, formálásában. A család tanítja meg a gyermeket a nyelvre, amelyen beszél, és itt tanulja meg az első gondolkodási sémákat. A személyiségfejlődés intellektuális, kognitív részének előfeltételeit a család biztosítja.

A családban tanulja meg a gyermek — a szülőkkel, testvéreivel való kapcsolatán keresztül — a másik emberhez való viszonyulás alapjait. Megfigyeli a viselkedésével kiváltott környezeti reakciókat. Megtanul az elvárásoknak megfelelően viselkedni. Megtanulja a szerepeknek azokat a sémáit, amelyek később az emberi kapcsolatformákban a követendő viselkedést lehetővé teszik. Ebben a folyamatban a szülők gyakran modellek is. A gyermek „leutánozza” szüleit, ellesi viselkedésüket, a különböző dolgokhoz való viszonyulásukat. Így, a szülői viselkedésmintákon keresztül alakulhatnak ki benne különböző mikrokulturális vagy szubkulturális hatások is. Pl. alkoholistá vagy bűnöző szülők példájának hatása alatt gyakran maga is hasonló megoldásokat keres.

A családban, szüleihez, testvéreihez való viszonyán keresztül alakítja ki a gyermek az első önmagáról alkotott képet. Hangsúlyozni szeretnénk ismét az érzelmi kapcsolatok fontosságát ebben a folyamatban is. *Az érzelmi kapcsolat őszintesége a belső biztonságérzet forrása.* Ez a biztonságérzet pedig elengedhetetlen feltétele az egészséges személyiségfejlődésnek. A felemás

érzelmi viszony, a családban uralkodó érzelmi bizonytalanság súlyos következményekkel járó önértékelési problémákat alakít ki a gyermekben.

Nem beszéltünk még a családnak a társadalmi termelésben és fogyasztásban, a gazdasági tevékenységben játszott szerepéről, valamint olyan más funkcióiról, amelyek lélektani szerepe kisebb, és vizsgálatuk elsősorban más tudományágak hatáskörébe tartozik. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a család szerepének lélektani vonatkozásait akár csak megközelítőleg is kimerítettük elemzésünkkel. Rövid áttekintésünkkel csak arra vállalkoztunk, hogy érzékeltezzük a család rendkívüli fontosságát, úgy az egyén, mint a társadalom szempontjából. Miért volt erre szükség?

A mindennapi tapasztalat, valamint a családprobléma egészét kutató tudományok arra figyelmeztetnek, hogy a társadalom alapsejtjében olyan változások történtek az utóbbi évtizedekben és történnek napjainkban is, amelyek fokozott odafigyelést, alaposabb vizsgálatot igényelnek. Általánosan tapasztalható, hogy a család kevésbé ellenálló, kevésbé biztonságos, rövidebb életű, mint régen. Minden kétséget kizáróan bizonyítják ezt az idevonatkozó statisztikák is. A válások száma emelkedik, a gyermekek száma csökken, a családi kedvezőtlen talajon kialakuló különböző emocionális problémák, személyiségkárosodások száma növekszik.

Mivel magyarázható ez a változás? Milyen társadalmi folyamatok, törénések állnak mögötte?

A válások számára és arányára vonatkozó nemzetközi statisztikai adatok szerint a válások száma az első és második világháború után kezd emelkedni, és ez az emelkedés napjainkig is tart. Tulajdonképpen tehát ebben az időszakban kellene keresnünk azokat a társadalmi tényezőket, folyamatokat, amelyek a válások számának emelkedő tendenciája mögött állnak.

Milyen változásokat figyelhetünk meg a család struktúráján belül, vagy a család helyzetét, termelésben elfoglalt funkcióját illetően ebben az időben? Mindenekelőtt szembeötlünk egy folyamat, amelynek során a régebbi patriarchális jellegű nagycsaládok — ahol több nemzedék és leszármazott élt együtt —, felbomlott, kisebb egységekre esett szét, és általánossá vált a kiscsalád, ahol csak a szülő és a még nem házas gyermekeik élnek együtt. Ezek az ún. modern vagy nukleáris családok.

Mi hozta magával a patriarchális nagycsaládok felbomlását? Milyen különbségek jellemzik a hagyományos nagycsaládokat és a mai modern kiscsaládokat? Milyen következményekkel járt ez az átalakulási folyamat?

A nagycsaládi formációt a család tulajdonában levő föld, vagy más vagyon, gazdasági kötelék határozta meg elsősorban. A család tulajdonában levő föld, vagy a közösen végzett munka, a közös gazdasági érdek lehetővé tette, hogy több nemzedék is együtt éljen, együtt maradhassanak az utódok a házasságkötés után is. Sőt, nemcsak, hogy lehetővé tette, hanem egyszerűen nem is nagyon volt más választási lehetőség, lévén, hogy a nagycsalád ragaszkodott a közösen szerzett gazdasághoz, és a szorosra zárt kötelékekkel a gazdaság elaprózódását igyekezett megakadályozni. A vagyoni köteléken kívül a tradicionális társadalmi normák, elvárások is stabilabbá tették a családi köteléket. Nem hanyagolható el a vallás szerepe sem, amely ugyancsak a család összetartását erősítette.

A történelmi-társadalmi változások, mint az iparosodás gyors fellendülése stb. új lehetőségeket, sőt új szükségleteket hoztak magukkal. A tömeges munkaerőigény lehetővé tette a hagyományos nagycsaládból való kiszakadást. Az új bér munkás viszony megteremtette az új család anyagi, egzisztenciális függetlenségét. Óriási mértékben hozzájárult ehhez, sőt sok esetben feltételét is jelentette a női munkaerő igénye, a nő munkába állása. Két kereső, munkaviszonyban levő ember függetleníteni tudta magát a nagycsaládtól. Megszűnt a közös gazdasági kötelék, megszűnt annak a kényszerítő szükséglete is, hogy az újonnan felnőtt nemzedék házasság után is a szülőkkel maradjon. A család így kisebb lett, de labilisabb is.

A nő is dolgozik. Kevésbé függ már anyagilag a férjétől, a család belső szokás- és értéknormái is megváltoznak. A hagyományos férfi autoritás a nő kiszolgáltatott helyzetének eltűnésével fokozatosan eltűnik. Ezt egyrészt az új jogszabályok is biztosítják a női egyenjogúság védelmével, amennyiben lehetővé teszik a nők számára is a társadalmi érvényesülést és elismerést, másrészt az új érték- és normarendszer térhódításának következménye. Természetesen átmeneti formák, helyzetek szép számmal találhatók ma is, de lényeges különbséget jelent, hogy a férfi „diktatórikus hajlamait” nem támasztják alá társadalmi tényezők, és jelenlétük vagy a még túl erős hagyományt jelzi, vagy az adott családon belüli egyéni sajátosságokat takar.

A kiscsalád egyik jellemző vonása a hagyományos nagycsaláddal szemben, hogy a családi köteléken kívül végzett munka nyitottabbá teszi a családot a különböző társadalmi hatások számára. Tágabb lehetőség nyílik mindkét fél számára az újabb ismeretségekre, s amennyiben a házasság érzelmi alapjai nem bizonyulnak tartósnak a házasság könnyebben felbomlik. Ezt a következő tényezők teszik lehetővé:

a) Jóllehet az anyagi szempont még nem veszítette el jelentőségét a házasságkötésnél, és a közösen, együtt felhalmozott anyagi javakkal együtt még mindig jelentős kötőerőt jelenthet — ennek jelentősége, éppen a nő munkavállalása, viszonylagos anyagi függetlensége folytán fokozatosan csökken.

b) A jogi szabályok lehetővé teszik a házasság felbontását, rossz házasság esetén biztosítják a váláshoz való jogot.

c) Megváltozott a társadalmi tudat is, és ma a válás sokkal kevésbé vált ki rosszsallást vagy elítélést a környezet részéről, mint régebben.

d) Háttérbe szorult a vallás jelentősége is, ami régebben erős, sokszor kényszerítő köteléket jelentett.

A régebbi, erősebb kohéziójú nagycsaládokkal szemben a kiscsaládoknál gyengül, sőt jelentőségét veszti a rokonsági kötelék is. Ennek magyarázatát részben a gyors urbanizációban kereshetjük, részben pedig a rokoni segítségnyújtás szerepe, jelentősége — amely a hagyományos nagycsaládoknál fontos szerepet játszott — háttérbe szorul. A rokoni szálak halványodását számos más vonatkozású emberi kapcsolat elszemélytelenedése is kíséri. Gyakran tapasztalható, hogy nem csak távolabbi rokonokat érint, hanem közelebbi hozzátartozók közötti kapcsolatok lazaságát, sok esetben a kapcsolatok teljes hiányát eredményezi. Figyelmeztető példája ennek a magáramaradott, izolált öregek élete, elhagyatottsága.

Az új viszonylatoknak megfelelően a modern kiscsalád, éppen nyitottságánál fogva, baráti kapcsolataival igyekszik pótolni a régebbi rokonsági kapcsolatokat. A tüzetesebb vizsgálat azonban többnyire csak mélyebb érzelmi kötődés nélküli, felületesebb, időleges és esetleges ismeretségeket talál.

Mindezek a tényezők a kiscsaládok labilitását eredményezik. Ma a fejlett civilizált államokban egyaránt kimutatható ez a folyamat, amelyet elsősorban a válások száma tükröz. Szemléltetésül csak az idevonatkozó magyar statisztikai adatokat közölnénk. (Statisztikai Évkönyv, 1971)

A válások összefoglaló adatai 1949—1971 között

Év	Válások száma	1000 fennálló házasságra jutó válás	1000 lakosra jutó válás	1000 házasságra jutó válás
1949	12 566	5,8	1,4	116,5
1955	15 989	6,5	1,6	155,2
1960	16 590	6,5	1,7	187,3
1961	17 480	6,8	1,7	210,4
1962	17 410	6,8	1,7	214,0
1963	18 364	7,1	1,8	217,6
1964	19 700	7,5	1,9	224,9
1965	20 363	7,7	2,0	227,2
1966	20 631	7,8	2,0	221,3
1967	21 078	7,9	2,1	219,1
1968	21 265	7,9	2,1	222,4
1969	21 855	8,1	2,1	228,6
1970	22 847	8,4	2,2	236,4
1971	23 560	8,6	2,3	250,1

A fenti statisztikai kimutató jól érzékelteti a házasságfelbomlás növekvő tendenciáját. Ez a probléma azonban még súlyosabb és bonyolultabb, mint amilyennek a már különben is komor statisztika mutatja. Ezek a számok a törvényesen felbontott, bírói ítélet által jóváhagyott felbomlott házasságokat foglalják magukban. A valóságban azonban ennél jóval több a felbomlott házasság. Lőcsei Pál idevonatkozó vizsgálati eredményei szerint (1971) „kikerekített arányszámokban kifejezve minden 8 felbomlott házasságú közül átlag 5 vált el jogerős bontóperi ítélettel”.

Azt látjuk tehát, hogy a történeti kontinuitást kifejező jogi forma mögött — ez esetben a jogi-demográfiai statisztika mögött — sokszor mélyreható változások mehetnek végbe, olyan változások, amelyek csak részben fejeződnek ki a jogilag meghatározott formában. Vagyis a család felbomlásának problémája sokkal nagyobb, mint ahogy ezt a statisztikai adatok bizonyítják. A felbomlott házasságok egy része sohasem kerül valóperes bírák elé, mert a volt házastársak — különféle okokból — feleslegesnek tartják válásuk legalizálását.

A kiscsalád másik jellemzője, s egyben az egyik legfontosabb változás, melyet megjelenésével és elterjedésével magával hozott — a kisebb családlétszám. Ennek hátterében elsősorban az áll, hogy már nem él együtt

több generáció, mint régebben, hanem csak a szülők és a még nem házas gyermekeik. Fel kellett azonban figyelni ennek a jelenségnek egy másik összetevőjére is, ami nem más, mint a gyermekek számának konkrét csökkenése. A 100 családra jutó gyermekek száma 1960-ban még 130, 1963-ban 123, és 1968-ra 117-re csökkent (Szabady E. 1971). Ez más számokban kifejezve annyit jelent, hogy 1968-ra 1960-hoz viszonyítva a családokban élő 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma 272 000-el csökkent.

Természetesen ebben közrejátszottak olyan tényezők, mint pl. a meghosszabbodott élettartam, ami által több idősebb házaspár élte meg azt a kort, amikor már gyermekeik is kiváltak a családból, így a gyermektelen családok száma megnőtt. Ezenkívül a megélénkült házassági mozgalom is közrejátszott ebben, a fiatalok hamarabb kötnek házasságot, hamarabb kiváltak a családokból. Ezek a tényezők kétségtelenül közrejátszottak, de ezektől függetlenül az élveszületési arányszám csökkenésének problémája változatlanul megmarad.

Az alacsony születések száma miatt kedvezőtlen népesedési helyzet alakult ki, amelynek fennmaradása, vagy további rosszabbodása súlyos problémához vezethet. A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai Bizottsága által kezdeményezett nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretén belül vizsgálatokat végeztek, többek között arra vonatkozóan is, hogy a szülőképes nők hány gyermeket kívánnak még szülni. A megfelelő családpolitika kialakításánál ugyanis nem lehet figyelmen kívül hagyni a gyermekigényt, a „szülési kedvet”, az érintett családok hozzáállását e kérdéshez. Nos, a vizsgálatok eredményei szerint — melyet elsőként Magyarországon végeztek el — „a fiatal házaspár olyan kevés gyermeket irányoztak elő, hogy az már a népesség reprodukcióját veszélyezteti” (Szabady E. 1971). A 30–39 évesek általában — ha elképzeléseik szerint történne — 2,3 gyermeket szülnének, a fiatalabbak viszont csupán 1,9–2,0 gyermeket szeretnének.

Ha ezen a hozzáálláson, vagy mondhatnánk „kedven” nem sikerül változtatni, valamint nem sikerül megoldani a kiscsaládnak azokat a problémáit, amelyekből ez a hozzáállás ered, — úgy súlyos következményekkel járhat a társadalmi reprodukcióban, s a társadalom munkaerőcsökkenéséhez, elöregedéséhez, létszámcsökkenéshez vezethet.

Egyesek szerint felesleges a „nemzetföltők túlzásaiba” esnünk, mások sokkal súlyosabbnak ítélik meg a helyzetet és szorgalmazzák a szükséges, családvédelmi intézkedések anyagi fedezetének megoldását. Rámutatnak a kialakult helyzet tarthatatlanságára, amely szerint távolról sem magánügy, hogy egyesek — jórészt saját zsebükből — mások helyett is nevelik az utódot. Az ebből adódó életszínvonalkülönbség nyilvánvaló, valamint ennek negatív hatása is, amely vonzóvá teszi a magasabb életszínvonal előnyeit, és mindenképpen a gyerek ellen ható tényező lesz. Az anyagi tényezők jelentősége mellett azonban, megítélésünk szerint a problémának van egy másik összetevője is, amely nem kevésbé jelentős. Ennek elemzésére még visszatérünk.

A válaszokkal kapcsolatban szem előtt kell tartanunk, hogy mást jelent a válás a szülők és mást a gyermek számára. Ha megnézzük a válási statisztikát a gyermekek száma szerinti megoszlásban, azt látjuk, hogy nagyon sok esetben

a szülők rendezetlen élete, érzelmi elhidegülése, a házasság felbomlása nem csak a két váló félt érinti, hanem sok esetben gyerekeket is. (Statistikai Évkönyv, 1971).

A válások megoszlása a gyermekek száma szerint

Született gyermekek száma	Válások száma				Százalékos megoszlás			
	1949	1960	1970	1971	1949	1960	1970	1971
0	6684	7439	9179	9413	53,2	44,9	40,2	39,9
1	3732	5577	8545	8881	29,7	33,6	37,4	37,7
2	1510	2445	3566	3743	12,0	14,7	15,6	15,9
3	420	732	969	991	3,4	4,4	4,2	4,2
4 és több	210	397	582	532	1,7	2,4	2,6	2,3
Összesen	12 566	16 590	22 841	23 560	100,0	100,0	100,0	100,0

A fenti válási statisztikából azt látjuk, hogy a felbomló házasságok egyre nagyobb számban érintik a gyerekeket. Amíg 1949-ben a válások 53,2 százalékában olyan házaspárok között történt, akiknek nem volt gyermekük, az 1971-es évben már csak 39,9 százalékot tesznek ki. Megnőtt tehát a gyermekes szülők válási aránya. Mintha a gyermek egyre kevésbé jelentene akadályt a válásban. Szépen példázza ezt az egy gyermekkel rendelkező szülők és a gyermektelen szülők válási aránya, 39,9 ill. 37,7. Ez a közel megfelelő arány arra enged következtetni, hogy egy gyermek semmiféle akadályt sem jelent, ha egyszer a szülők válni akarnak. Elég magas százalékban válnak el 2 gyermekkel rendelkező szülők is. Úgy tűnik azonban, hogy a 3—4 vagy több gyermek esetén más a helyzet. A megszűnt házasságok csak 6,5 százalékban érintenek 3 vagy több gyermeket. Vajon azt jelentené ez, hogy a 3 vagy több gyermek „meggondolásra” készteti a szülőket? Vagy azt jelenti, hogy ott ahol 3 vagy több gyermek van a családban, eleve jobb a kapcsolat a szülők között, és tulajdonképpen már a több gyermek is ennek a következménye? Nagyobb lenne a többgyermekes családok kohéziója? És vajon csak a gyermekek száma miatt, a család nagysága miatt, a kapcsolatok nagyobb lehetőségének volta miatt?

Ismeretes, hogy a gyermek megjelenése a házastársak kapcsolatán belül gyakran minőségi változást jelent, a gyermek születésével mintegy megújul, megerősödik a kapcsolatuk. Igen ám, de ez a megújulás és megerősödés vagy nagyon rövid életű, vagy nem mindig következhet be, amint ezt az egygyermekes családok magas válási aránya példázza. Az egy gyermek vagy több gyermek egy reménytelen emberi kapcsolatot nem ment meg. Ezzel szemben egy jó kapcsolat kohézióját, szilárdságát a gyermekek fokozzák. Végső soron a szülők jó házassága alapozza meg a kedvező talajt úgy a több gyermek számára, mint a hosszantartó együttélésre.

Egyes kutatók szerint — Lenper és Mischel — a szülői ház harmóniájának nyílt megbomlása — válás, vagy az egyik szülő halála — nincsen olyan káros hatással a gyermek lelkiállapotára, mint azt általában hisszük. Ezzel szemben hangsúlyozzák a gyakori veszekedések, a hosszantartó családi feszültség káros szerepét a felnövő gyermek szocializációjában, mert ez növeli

annak valószínűségét, hogy gyengébb szellemi és érzelmi teherbírású, „ideges természetű” egyénné válják.

Az említett kutatók, amikor így szembehelyezik a válást, vagy általában a házasság felbomlását a hosszantartó feszült légkörrel szemben, figyelmen kívül hagynak egy lényeges körülményt.

A család felbomlása nem előzmények nélküli, rendszerint megelőzi egy lassú folyamat, amelyben éppen a gyakori veszekedések, az egyre növekvő feszültségek mérgezik, mélyítik a szakadékot a házaspár között. A család felbomlása mögé tehát oda kell értenünk az esetek többségében a felbomlást megelőző időszak légkörét is, és ezzel együtt értékelni a felnövő gyermek személyiségének kialakításában játszott szerepét. Mert végső soron arról van szó, hogy a kedvezőtlen érzelmi légkör, gyakori veszekedések, nyíltabb vagy leplezettebb tartós feszültség, és az ezzel járó érzelmi bizonytalanság az, ami a fejlődő gyermek egészséges érzelmi és szellemi fejlődését, szocializációját megzavarja. Mivel pedig a felbomlott családoknak csak nagyon kis százalékát adják az egyik szülő elhalálozása miatt bekövetkezett változások — indokolatlan a család felbomlását „kedvezőbbnek” megítélni.

A válás vagy a különélés ténye tehát eltekintve azoktól az újabb problémáktól, amelyeket aktuálisan, magával a felbomlás tényével előidéztek, illetve a csonka családok későbbi sajátos problémáitól, számszerűen jelzi számunkra a kedvezőtlen háttérű személyiségkialakulások lehetőségét, gyakoriságát. A család felbomlása csak nyilvánvalóvá teszi a volt kedvezőtlen érzelmi légkört. Ennek megfelelően a válások növekvő tendenciája a rossz házasságok számszerű növekedését jelzi társadalmunkban.

Erre azonban nemcsak a válások magas számából, növekvő tendenciájából tudunk következtetni. A rossz házasságok, kedvezőtlen légkörű családok nagyszámú jelenlétére számos más jelenség is utal. Ilyen jelenség napjainkban a különböző emocionális problémák, személyiségzavarok magas száma és növekvő tendenciája. Növekszik a bűnözés a fiatalok körében, egyre nagyobb méretet ölt az alkoholizmus, ijesztően magas az öngyilkosságok és öngyilkossági kísérletek száma. De ezt jelzi számunkra az „ideges emberek”, a neurotikusok soha nem tapasztalt méretekben való jelentkezése is. Ezt jelzi az elmagányosodás, a társatlanság és számos más jelenség is.

Nem állítható, hogy minden problémaért, melyet napjainkban érzünk, a család a felelős. De hogy mennyire lényeges szerepe van, azt számos kutatás és megfigyelés igazolja.

A különböző emocionális problémák talaján kialakult személyiség-károsodások hátterét vizsgálva azt találjuk, hogy valamennyi esetben kialakulásukban jelentős szerepet játszott a gyermekkori család, az a mikrokörnyezet, amelybe beleszületett és nevelkedett az egyén.

Az egyik legsúlyosabb személyiségzavar, az öngyilkosság, öngyilkossági kísérlet az esetek nagy részében olyan fejlődészavarra utal, amely nem tette lehetővé az intim emberi kapcsolatokat kiépítését, és ezzel együtt a kapcsolatokat kiépítéséhez szükséges képesség —megtanulását—, megszerzését. Ennek talaja a gyermekkorban az első anya—gyermek kapcsolat megzavarásában, megszakításában, hiányában keresendő.

A bűnözés és általában az erőszakos bűncselekmények, a féktelen agressziók hátterében a szociális viselkedés megtanulásában állt be törés, amely-

nek alapja szintén a kisgyermekkorban, a család szocializációs folyamatainak hibáiban keresendő.

Az alkoholizmus esetében általában olyan személyiséggel állunk szemben, aki éppen a gyermekkori első szeretetteljes kapcsolat megzavarása (gyakran megszakadása) miatt, nem éri el a felnőttkornak megfelelő érzelmi érettséget, éppen ezért nem képes a társadalmi környezethez feszültség nélkül alkalmazkodni, megfelelő társadalmi kapcsolatokat kiépíteni. Így a felnőtt életvitel állandó jellegű feszültséget jelent számára, melyet alkohollal igyekszik oldani.

Kimutatható a gyermekkori család szerepe, jelentősége más súlyos személyiségzavarok kialakulásában is. Így pl. a skizofréniára vonatkozó elméletek egy része is (Jackson, D. 1960, Buda 1965) az anya—gyermek kapcsolatban, e kapcsolat ambivalenciájában, a gyermekkori családon belüli viszonyulások ellentmondásosságában, kedvezőtlen légkörében látja a skizofréniás kórkép kialakulásának okát. E kedvezőtlen családi körülmények következtében zavart szenved a megfelelő kapcsolatok kiépítése, zavart szenved a szükséges biztonságérzés, így az egyén nehezen viseli el a családtól való elszakadást, nagy belső feszültség kíséri, amely felboríthatja a személyiség integrációját.

A pszichopátiának nevezett viselkedészavarok hátterében is megzavart, rendszerint megszakadt anya—gyermek kapcsolatot találunk. A gyermek többször kísérletet tesz a pozitív kapcsolat kiépítésére, kísérletét többszöri leválás követi, s ennek folytán nem alakulhat ki pozitív érzelmi kötődés senkivel. Éppen ezért későbbi életében képtelen kötődni embertársaihoz, szorongás és lelkiismeretfurdalás ismeretlen lesz számára, felelőtlenség, gátlástalanság, sokszor féktelen antiszociális magatartás jellemzi személyiségét.

A maniaco-depressiva hátterében is többnyire kimutatható a kedvezőtlen anya—gyermek kapcsolat. Rendszerint egy olyan erős anyakötődés alakul ki, amely meggátolja a gyermeket abban, hogy önállóvá váljék. Az erős függőség hátterében tulajdonképpen az anya szeretetlensége húzódik meg. A gyermek mindenáron igyekszik elnyerni az anya szeretetét, ezért feladva önállóságát, maximálisan eleget akar tenni az anya igényeinek.

A neurózis többnyire diszharmonias személyiségfejlődés eredménye, amely rendszerint egy kedvezőtlen légkörű családi talajon alakul ki.

Az utóbbi évtizedekben felhalmozódott klinikai megfigyelések során egyre inkább elfogadottá válik, hogy a családtagok interakciója döntően befolyásolja a családtagok magatartását, pszichopatológiáját, és pszichoszomatikus megbetegedéseit. Így pl. az ulcus kialakulására vonatkozóan többek között elfogadott az a hipotézis, amely szerint e súlyos organikus károsodás kialakulásának hátterében kielégületlen szeretet igény áll, amely egy korábbi fejlődési szintre való visszaeséshez, regresszióhoz vezet. Ez a szeretet igény táplálkozási igénnyé módosul, majd „krónikus ingerré válik, hypersecrécióvá és hypermotilitássá — ami megfelelő konstitúciónál a fekély-betegség kialakulásához vezet.” (Kun 1971).

Nem vállalkozhattunk most e tanulmányunk keretén belül az egyes kórképek kialakulásának részletesebb ismertetésére, tárgyalására. E rövid áttekintés célja az volt, hogy bemutassuk, hogy a mai tudományos ismereteink szerint valamennyi esetben az egyes kóros személyiségváltozások, személyi-

ségzavarok hátterében a gyermekkori miliónek, a családon belüli kapcsolatoknak, folyamatoknak alapvetően fontos szerepük van. Megállapítható, hogy valamennyi esetben a gyermekkori családon belüli kedvezőtlen változás, körülmény az, ami megszakítja az ép személyiség kialakulásának lehetőségét.

Természetesen az egyes kóros személyiségváltozások kialakulására nézve találunk más tudományos elméleteket is, és az általunk körvonalazott elméletek sem lépnek fel olyan igényrel, hogy az egyes kórképekbe tartozó valamennyi esetre érvényesnek tartsák. Hisz egy-egy kóros személyiségváltozás kialakulásának hátterében nagyon sok más tényező is szerepelhet, — sok esetben éppen az organikus hátternek, vagy más jelenségeknek van nagyobb jelentőségük. Mindez azonban nem mond ellent annak, hogy a különböző személyiségkárosodások jelentős részében alapvető fontosságú a gyermekkori családi környezet.

Ugyanerre az eredményre jutott Andorka R. — Buda B. (1972), keresve az egyes deviáns viselkedések okait. Behatóan elemezve a problémát azt találták, hogy „a deviáns viselkedés különböző formái összefüggenek egymással, közös gyökereik vannak.” Megállapították, hogy „a deviáns viselkedés legmélyebb gyökere a szocializációnak valamilyen hibája és ezzel a személyiségfejlődésnek valamilyenfajta károsodása. Ilyen hibákat okozó tényezők lehetnek: az egyik vagy mindkét *szülő hiánya*, a szülők és a gyermek közötti rossz, szeretetlen kapcsolat, a *szülők durvasága, túlzott szigora*, vagy — ellenkezőleg — a gyermek teljes elhanyagolása, általában a szülők kóros személyiség szerkezete.” A 200 alkoholistára kiterjedő vizsgálatukban majdnem minden vizsgált személynél sikerült kimutatni olyan körülményeket, amelyek megzavarhatták a gyermekkorban a szocializáció kialakulását.

Hasonló eredményeket kapott György J. (1967) az antiszociális, Popper P. (1970) a fiatalkorú bűnözők esetében. Ugyanerre az eredményre jutottunk mi is (Hódi S. 1971) az öngyilkosságot megkísérelt fiatalkorúak vizsgálatánál. Az esetek 68 százalékában volt kimutatható hosszantartó, feszült családi légkör. Feszült családi légkört tételeztünk fel azoknál a családoknál, ahol az egyik vagy mindkét szülő „ideges természetű”, „idegösszeroppanás” miatt kezelték, alkoholistá, durva, kegyetlenkedő. Szülő hiánya, ill. szülővesztés az esetek 52 százalékában fordult elő. Együtt vizsgálva e két súlyos tényező előfordulását azt találtuk, hogy a vizsgált esetek 94 százalékában (!) szerepelt.

Ezek a vizsgálatok, bár különböző személyiségzavarokra irányultak, egyaránt kimutatták a gyermekkori családban uralkodó tartós feszültséget, kedvezőtlen körülményeket, amelyek nagy mértékben hozzájárultak a különféle deviáns viselkedések kialakulásához.

Azt látjuk tehát, hogy, *ha a család, a társadalom alapsejtjének feladata az egészséges személyiség kialakítása, felnevelése, úgy az egyes kóros személyiségváltozások okai is elsősorban e mikrokörnyezet zavarában keresendők.*

A család szerepe azonban nemcsak a gyermekkorra korlátozódik, habár jelentősége, fontossága ekkor a legnagyobb. A mai ember átlag élettartamának közel egyharmadát (!) teszi ki a fejlődési szakasz, az a folyamat, amíg az újszülöttből társadalmilag érett, alkotó-alkalmazkodó ember válik.

A felnőtt embernek nem kevésbé fontos és szükséges, mint a gyermeknek, hogy érezze, tartósan és biztosan szeretik, önmagáért, hogy személye fontos, szükséges valaki számára. Emellett és ezzel együtt szüksége van bizonyos fokú védelemre a társadalmi körülményekből, változásokból, a mindennapi életvitelből származó számtalan nehézséggel, követelményekkel szemben. Az intim személyes kapcsolat, az összetartozás érzése, a család védelmi funkciója biztosítja az ember számára az átmeneti nehezebb időszakokban személyiségének harmóniáját, egyensúlyának fenntartását. Tökéletesen szocializálódott, minden zavaró körülménytől mentesen felnövő ember szinte nincs is, valamennyiünket értek többé-kevésbé károsító mozzanatok, de a későbbi jó személyes, elsősorban családi kapcsolatok megakadályozhatják, hogy az esetleges kisebb szocializációs hibák, aktuális és sorozatos nehézségek súlyosabb magatartási — és személyiségzavarok kifejlődéséhez vezessenek. Amennyiben azonban érzelmi kötelékek, kapcsolatok nélkül csak önmagunkra vagyunk utalva, fokozottan veszélyeztet bennünket, hogy az alkoholizmusra, bűnözésre, különböző pszichés zavarokra, öngyilkosságra való hajlam kifejlődik, manifestálódik.

Vizsgálatokkal bizonyították, hogy a házasságban élők között kevesebb az alkoholistá, öngyilkos, elmebeteg, bűnöző stb. Cseh-Szombathy L. (1963) az öngyilkosságra vonatkozó arányszámokat számította ki 100 000 megfelelő korú és családi állapotú lakosra, és a következő eredményeket kapta:

	Férfi	Nő
Nőtlen, hajadon	75,4	29,2
Házas	47,0	16,0
Elvált	124,3	34,5
Özvegy	144,8	25,4

Az adatok szerint a házasság védelmet jelent az öngyilkossággal szemben. A helyzet azonban az, hogy csak a jó házasság jelent védelmet, a családi viszály ellenben gyakran az öngyilkosságnak egyik lényeges kiváltó oka.

A család öngyilkossággal szembeni védelmét növelik a gyermekek is. A fenti vizsgálat eredményei szerint a megvizsgált férfiak 40 és a nők 50 százalékának nem volt élő gyermeke.

Marton Z. és Szabó E.-né (1966) megvizsgálták az elme és idegbetegek arányát ezer megfelelő családi állapotú lakoshoz viszonyítva és a következő eredményeket kapták:

	Férfi	Nő
Nőtlen, hajadon	5,1	5,5
Házas	3,9	4,1
Elvált	16,9	21,5
Özvegy	3,2	3,5

Csonka J.—Vavró I. (1965) az emberölés és emberölési kísérlet miatt elítéltek arányát vizsgálva azt találták, hogy 100 000 férfilakosra jutó elítéltek száma megfelelő korösszetétel szerint standardizálva a következő:

Nőtlen	14,5
Házas	7,3
Elvált	13,0
Özvegy	8,3

A fenti adatok igazolni látszanak azt a feltevést, hogy a házasság, a család védelmet jelent a különböző deviáns magatartásokkal szemben, mert ezek a deviáns magatartásformák családon kívül élőknel lényegesen gyakoribbak. A család védelmével kapcsolatban azonban ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a jó családi légkör, az erős érzelmi kapcsolat az, ami a védelmet jelenti.

Nyilvánvaló tehát, hogy az ember jelenleg nem nélkülözheti a családot, kis környezetét, ennek védelmét, kötelékét társadalmunkban. A család jelentősége nem csökkent, ellenkezőleg növekedett azáltal, hogy kisebb méretűvé vált, hogy az anyagi szerepe csökken és egyre nagyobb jelentőséget kapnak az érzelmi tényezők.

Az érzelmi orientáltság, s az érzelmi párválasztás igénye ellenére a létrejövő házasságok zömét számos más körülmény határozza meg még manapság.

Sokszor még túlságosan döntő szerepet kapnak az anyagiak. Egy anyagiak által meghatározott, vagy sekélyes érzelmi kötődésű család alapvetően idegenkedik a család bővítésétől, az utódoktól. Ha ehhez hozzávesszük a ténylegesen jelenlevő anyagi problémákat, mint amilyen a lakás, életszínvonal kérdés stb. könnyebben megmagyarázható a gyermektelenség, ill. a kevés gyermek.

A kislétszámú, kevés gyermekkel rendelkező család kohéziója az idő múlásával fokozatosan gyengül, nem erősítik, mélyítik a gyermekek. Az évek múlásával döntően már csak a közösen összegyűjtött anyagiak jelentik a kapcsolatot, a családot összetartó kötelék lényegét; ez a helyzet pedig nemcsak azt jelenti, hogy adott esetben, különféle körülmények folytán, a helyzet rosszabbra fordulásával felbomlik a család, hanem eleve nélkülözi azt az alapvető szükségletet, amelynek központi és kizárólagos szerepe kellene és egyre inkább kell, hogy legyen, ez pedig az érzelmi kapcsolatok mélysége, tartóssága.

Elméletben érzelminek nyilvánított ma minden házasság létrejövésének pillanatában. Ez azonban mit sem változtat a dolgok lényegén. Ma már csak a szerelmen alapuló házasság az erkölcsös. Így hát természetes, hogy „szerelmi” házasságként indul a „társadalmi könyvvitel” szerint minden házasság. Ez a szerelem azonban nagyon illanónak bizonyul a rossz házasságok, és a válások növekvő számából ítélve. A társadalmi tudat már nem akad fenn azon, hogy később a vonzalom, a szerelem elmúlik, és nyoma sem marad a családi kapcsolaton belül. Holott, „ha csak a szerelemre alapozott házasság az erkölcsös, akkor csak az a házasság erkölcsös, amelyben a szerelem meg is maradt,” — mint Engels mondotta (1970).

A család problémájának újabb összetevője tehát a párválasztás problémája. Ezt sem lehet megkerülni, ha a család problémájával foglalkozunk. Általában indokolatlan optimizmussal tesszük túl magunkat a társkeresés problémáján, részben elbagatellizálva ennek nehézségeit, részben szem elől tévesztve ennek óriási jelentőségét.

A párválasztás kérdésének tudományos igényű szakirodalma úgy nálunk, mint külföldön nagyon szegényes. Addig a felismerésig azonban eljutott a családszociológia, hogy „a családi problémák, konfliktusok, frusztrációk megelőzésének már a házasság létrejötte előtt kell kezdődnie.” (Szilágyi V. 1971) Hogy ez az igény valóban megvalósulhasson, ahhoz sok egyéni és

társadalmi feltétel szükséges. Egyéni feltétel, hogy a szerelem, általában a mély, tartós érzelmi kötődés egy másik emberhez, feltételez egy érzelmileg felnőtt, kiegyensúlyozott, egészséges személyiséget. Elég, ha csak a gombamód szaporodó neurotikusok számára utalunk, hogy rájőjjünk, mennyire nem teljesül általában véve ez a személyi alapfeltétel.

A probléma másik összetevője, hogy sajnos kapcsolataink nagyon is esetlegesek, általában tulságosan szűk az a kör, amelyben mozgunk, ahhoz, hogy megfelelő társat találjunk. Ennek hiányában gyakran beérjük azzal, aki utunkba akad, és az adott szűk léttéren belül számunkra a „legmegfelelőbb”.

A probléma társadalmi feltételei sem adottak. Távolról sincs biztosítva egyenlő anyagi és társadalmi feltétel valamennyi érzelmen alapuló kapcsolat számára.

A család életét a társadalmi folyamatok határozzák meg. Az egyének nem szétszóródott atomokként élnek a társadalomban, hanem sejtekbe, családokba szerveződve. A társadalmi-környezeti hatások ezen a láncszemen, a családon keresztül határozzák meg az egyént. Tehát úgy az egyén, mint a család emocionális problémáinak hátterében társadalmi-környezeti tényezők, folyamatok húzódnak meg. Amint láttuk, szükségszerű átalakulási folyamatról van szó. Lehetséges, hogy ez a folyamat spontán, mintegy magától is megoldaná a jelen formájában jelentkező problémákat, de az ember, mint tudatos társadalmi lény, irányíthatja, szervezheti életét, körülményeit, irányíthatja, szervezheti társadalmi körülményeit is. A család problémájának megoldását sem szabad az időre bízni. (Különbén sincs semmi biztosítékunk arra vonatkozóan, hogy önmagától meg fog oldódni.) Foglalkozni kell alaposan, behatóan a családprobléma felsorolt összetevőivel, de számos más összetevőjével is, amelyek elemzésére jelen tanulmányunk keretén belül nem térhettünk ki, mint pl. a nő helyzete a családban és a társadalomban, szexuális kérdések, generációs problémák stb. És éppen jelen társadalmunkban nyílik legnagyobb lehetőség arra, hogy adott problémák társadalmi hátterének tisztázásával és megfelelő intézkedésekkel elejét vegyük súlyosabb következményű társadalmi problémáknak.

Irodalom

- Andorka R.—Buda B.—G. Kiss J., 1971. A család szerepe egyes deviáns viselkedésmódoókban. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 226—270. old.)
- Andorka R.—Buda B., 1972. Egyes deviáns viselkedések okai Magyarországon. Valóság, 1972/11
- Buda B., 1965. „Double bind” Kommunikációs-szociálpszichológia elmélet a schizophrénia keletkezéséről. Magyar Pszichológiai Szemle.
- Cleckley, H., 1965. The Mask of Sanity: An Attempt to Clarify Some Issues about the So-Called Psychopathic Personality, St. Louis, Mosby Co. 1965.
- Cseh-Szombathy L., 1963. Az öngyilkosság társadalmi jellege. Demográfia, 1963/2.
- Csonka J.—Vavró J., 1966. Egy kriminálstatistikai vizsgálat eredményei. Statisztikai Szemle, 1966. 5—6 sz.

- Engels, 1970. A család, a magántulajdon és az állam eredete. (Marx—Engels Művei, 21. kötet, 21—157. old.).
- Gegesi K. P., 1966. A klinikai pszichológia alapjairól. Akadémiai Kiadó, Bp.
- György J., 1967. Az antiszociális személyiség. Medicina. Bp.
- Hódi S., 1971. Az öngyilkosságot megkísérelt fiatalok katamnesztikus vizsgálata. Szakdolgozat, 1971/72.
- Jakson, D. D., 1960. The Etiology of Schizophrenia. New York, Basic Books.
- Klimes, K., 1968. A neurotikusok világa. Medicina. Bp.
- Kolos T.—Majláth Gy., 1965. Érzelmi sérülés és gyermekkori kriminalitás, In: Pszichológiai Tanulmányok, 6. kötet, Akadémiai Kiadó, Bp.
- Kun M., 1971. Pszichoszomatikus betegségek. Jegyzet, 1971/72.
- Lőcsei P., 1971. Felbomlott házasságú budapestiek. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 271—310. old.
- Marton Z.—Szabó E.-né, 1966. Adatfelvétel az elme-idegbetegségekről. Statisztikai Szemle, 1966. 7. és 8—9. szám.
- Mérei P.—V. Binét Á., 1972. Gyermeklélektan. Gondolat, Bp. 14—16. old.
- Ogburn W. F., 1934. The Family and its Functions. Recent Social Trends in the United States: New York.
- Popper P., 1970. A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Statisztikai Évkönyv, 1971. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 1972.
- Szabadi E., 1971. A magyar családok demográfiai sajátosságai. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 54—70. old.)
- Szilágyi V., 1971. A párválasztás és családalapítás problémái. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 70—103. old.)
- Vita a népesedésről, Kritika, 1973/1.
- Vopálensky J., 1973. A holnap mai kérdőjelei. (A családtervezés lehetősége és szüksége) Természet és Társadalom, 1973/1.
- Winch R. F., 1963. The Modern Family, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1963.

Rezime

Položaj i problemi porodice danas

U uvodnom delu svog izlaganja autor polazi od konstatacije da su ljudi površno i nepotpuno informisani o pitanjima koja se vezuju za porodicu i da ne poznaju važnost i značaj ovih pitanja. U nastavku tretira osnovne funkcije porodice, njenu ulogu u formiranju zdrave ličnosti, ukazuje na okolnost da prvobitne uzročnike stanovitih patoloških poremećaja vezanih za ličnost — devijantno ponašanje, alkoholizam, samoubistvo, razna mentalna obolenja itd. — treba tražiti u nepovoljnim porodičnim prilikama, odnosno, poremećajima porodice iz vremena detinjstva.

U nastavku autor analizira pozadinu problema današnjih porodica koje se očitaju u visokom broju razvoda brakova i u tendenciji daljeg porasta razvoda, u smanjenju broja porođaja, u mentalnim poremećajima koji se javljaju na bazi nepovoljnih porodičnih prilika. Autor analizira promene koje nastaju u strukturi porodice koje izazivaju izmene u društvenom okruženju. Ukazuje na nužnost raspada tradicionalnih velikih porodica i na uzroke formiranja savremenog tipa malih porodica, kao i na posledice ovakvih transformacija.

U završnom delu svog razmatranja, autor ukazuje na ulogu porodice u životu odraslog čoveka, na zaštitnu ulogu porodice, osvrćući se i na problem izbora bračnog druga, te naglašava njegov značaj sa gledišta same porodice.

*Резюме***Положение и проблемы семьи в наши дни**

В введении статьи автор исходит из констатации факта, что люди обычно поверхностно и недостаточно информированы в вопросах семьи, не знают значение и важность этой проблемы. Потом автор коротко объясняет самые важные функции семьи, и указывает на то, что главная причина заболевания личности, — т. е. преступности, алкоголизма, самоубийства, психического расстройства находятся в напряжённой атмосфере детской семьи.

Автор, исходя из настоящих проблем семьи — как например: огромное количество разводов и их нарастающая тенденция, понижение числа рождения, повышение заболеваний личности, которые появились на почве плохой семейной среды — расследует основы этой проблемы. Ради того автор статьи анализирует происшедшие в структуре семьи изменения, которые нанесли общественно-обстоятельственные превращения. Автор указывает на необходимый распад классической „большой семьи”, на возможность появления сегодняшней „маленькой семьи”, и на следствия этого процесса.

А наконец, автор обращает внимание на роль и на защитную функцию семьи в жизни взрослого человека и кратко коснуясь проблему выбора супруга, подчеркивает значение этого в сегодняшней проблеме семьи.

Kovács Teréz

A tanyák társadalmi folyamatai egy bácskai községben (Becsén)

A Bácskán áthaladó utasnak sokat kell utaznia, míg valamelyik településhez nem ér. Az Alföldnek e legdélibb részén a nagy távolságokra levő települések között mindenhol vannak tanyák. A tanyaiak évekig a külvilágtól elszigetelten élték le életüket. Ellenben az utóbbi években életkörülményeikben gyökeres változások történtek.

A becsei 1971-es határrendezés a folyamatot meggyorsította, sőt mondható, hogy ehhez a problémához drasztikusan, nem emberségesen viszonyult, mert nem vette figyelembe a tanyaiak érdekeit. Ez alkalommal a becsei határban 280 tanyai család kénytelen volt elhagyni otthonát és egyeseknél, különösen az időseknél és azoknál, akiknek nem volt házuk Becsén, ez a határozat súlyos következményekkel járt.

Nehéz lenne előrelátni 161 tanya jövőjét, ellenben ha folytatódik a jelenlegi gyakorlat, a tanyák nem fognak soha „élni”. Mielőtt még kihalnának, szükséges lenne behatóbban tanulmányozni ennek a különleges társadalmi létszervezésnek a forrásait.

Ez a tanulmány gyakorlati jellegű, mert konkrét, empirikus tanulmányozás útján valamilyen megismeréshez kíván eljutni azzal kapcsolatban, hogy vajon meg kell-e mentenünk a tanyákat, ha szükséges, még társadalmi beavatkozás árán is, vagy magukra kell hagyni, hogy a jövő döntse el a sorsukat, vagy épp siettetnünk kell eltűnésük folyamatát.

Az említett lehetőségek közül valamennyinek az elfogadásakor figyelembe kell venni azok érdekeit, akiknek a sorsáról van szó, de nem szabad mellőzni az általános társadalmi érdekeket sem, és amennyiben lehetséges, összhangba kell ezeket hozni.

A kutatást Becsén végeztük. A város a Tisza jobb partján fekszik, 48 kilométerre északra Újvidéktől. Becse a község központja. Ebben a tanulmányban csak azokat a tanyákat vettük figyelembe, amelyek Becse város határában magántulajdonban vannak. A határ 20 309 ha területet foglal

magában, ebből 10 567 ha (52%) magántulajdont és 9742 ha (48%) társadalmi tulajdont képez. A társadalmi szektoron is vannak tanyák, de ezek különböznek a magánterületen levő tanyáktól, mert az előbbieknél be van vezetve a villanyáram, betonút vezet a városba és van állandó autóbuszjárat. Egy-egy ilyen birtokon rendszerint több család él (20–70), úgyhogy egy kis falut képeznek.

A kikérdezés 1973 szeptemberében történt és e tanulmány szerzője végezte. A kikérdezés egysége a háztartás volt, a beszélgetés pedig a házigazdával folyt le. A többgenerációs családban, ahol a házigazda nem a legidősebb, hanem a középső generációból való volt, egyes kérdéseket tettem fel a legidősebb férfi családtagnak is. Abban a családban, ahol 15–30 év közötti házasságra még nem lépett fiatalok is voltak, (nemre való tekintet nélkül) egyes kérdések nekik is szóltak.

Az adatgyűjtés másik eszköze a megfigyelés volt. Enélkül az anyagi, kulturális, szociális, higiénikus és egyéb feltételekről nem lehetne teljes képet adni.

A probléma elemzéséhez hozzásegített személyes tapasztalatom is ugyanis régebben évek hosszú sorát töltöttem egy becsei tanyán.

A TANYÁK KELETKEZÉSI FELTÉTELEI

A tanyák kialakulásának gyökerei visszanyúlnak a messzi múltba, mikor az Alföld népei még nomád pásztorok voltak. Hogy megvédhessék magukat és az állatokat a hidegtől, a legelő közepén egy épületet csináltak, ahol a jószágokat decembertől márciusig teleltették. Mivel a jószágokat etetni kellett és a falu is messze volt, a pásztoroknak a jószágokkal kellett maradniuk. Általában a pásztor és a jószágok egy helyiségben aludtak. Márciustól decemberig pedig az épület üres volt.

Később a lakosság gyarapodásával nőtt az élelemszükséglet is. Az emberek lassan kezdték feltörni a legelőt és fokozatosan áttértek a földművelésre. A tanyáknak továbbra is voltak lakói, de csak szezonmunkák végzése idején, míg télire beköltöztek a faluba vagy a városba. Kezdetben a hivatalos szervek tiltották a tanyán való tartózkodást, azzal a kifogással, hogy a tanyaiak szellemileg elmaradott és erkölcstelen emberek lesznek. Az üldözés igazi oka viszont az volt, hogy a tanyák a betyárok jó menedékhelyeül szolgáltak.

Akik áttértek a földművelésre, először azokat a földterületeket törték föl, amelyek messze voltak a falutól, vagy várostól mert csak így vált lehetővé, hogy két község között meghúzzák a határt, Mivel a művelt

földterület messze volt, az emberek kénytelenek voltak házat építeni földjükön. Nem lehetett mindennap kijárni a földre és este hazamenni a falusi vagy városi házukba.

A tanyák keletkezésének oka a lakosság megnövekedése és a falusi, illetve városi ház valamint a megmunkált földterület közötti nagy távolság volt. A tanyák funkcióit viszont a terméshozam növekedésének a lehetőségében kell keresni. A tanyákon nagyon könnyű volt a jószágot felnevelni, mert csak legeltetni kellett és ez kivétel nélkül a gyerekek feladata volt. A tanyák legkisebbjei már 3—4 éves korukban őrizték a libákat, később pedig a nagyobb háziállatokat és nagyon korán megkezdtek a nehezebb mezei munkát is.

Az volt a szokás, hogy ha a legidősebb férfigyerek megnősült, a feleségével kintmaradt a tanyán, a szülők pedig beköltöztek a faluba vagy a városi házukba. A fiatalok a termény egy részét a szülőknek adták. Ez egy íratlan törvény volt, amelyet mindenki betartott.

A tanyák tervszerűtlenül és rendszertelenül épültek, aki csak akart, épített magának. A múlt század végén és ennek a századnak az elején az Alföldön a lakosság egyharmada tanyán élt, de tudunk olyan községről is, ahol a lakosságnak több mint fele tanyasi volt.

Mindemellett tudományos körökben a tanyák tanulmányozása elég sokáig el volt hanyagolva. Csak a XX. század harmincas éveiben jelenik meg az úgynevezett tanyakérdés. Azok a tudósok, akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak (Erdei F., Gyöffi I., Szabó I. és mások) a tanyák számának növekedésében a polgárok széttelepedésének veszélyét látták, és azt kutatták, milyen társadalmi, gazdasági és kulturális elmaradottságot hoz ez a jelenség, s hogyan lehetne esetleg megakadályozni.

Az utóbbi időben Magyarországon újra felvetődik a „tanyakérdés”. Ennek a problémának a legjobb ismerői (Márkus I., Romány P., Mocsár G.) a tanyák mai helyzetét szemlélik és az úgynevezett „tanyaközpontok” mielőbbi létrehozását sürgetik-. A tanyaközpontban kapna helyet az iskola és azok a szolgáltatások, melyek elengedhetetlenül szükségesek (elsősorban felvásárló és elárúsító szolgáltatásra kell gondolni, de nagy figyelmet szentelnek a kulturális és az egészségügyi szükségleteknek is). Magyarország ma 800 000 ember él tanyán.

A BÁCSKAI HELYZET

Mikor a törökök visszavonultak a mai Bácska területéről, Szabadkán és néhány kisebb falun kívül itt minden települést megsemmisítettek. A lakosság egy része a háborúban elveszett, a többi pedig elmenekült.

Ez a terület évekig lakatlan volt. Csak a XVIII. század közepétől kezdődött betelepítése. Az új telepesek magyarok, szerbek, németek, szlovákok és ruszinok voltak. Becsére csak magyarok és szerbek jöttek. A város kétnemzetiségű arculatát a mai napig megtartotta. Az 1971-es népszámlálás alkalmával a községben 44 976 ember élt: 62% magyar, 32% szerb és 6% más nemzetiségű, illetve ismeretlen.

Párhuzamosan a legelők feltörésével ennek a városnak a határában is elkezdtek tanyákat építeni. Elsősorban gazdasági okokból tették, mivel a föld megmunkálása primitív módon történt, így a mezei munkákat könnyebben el tudták végezni, ha ott laktak, ahol gazdálkodtak, továbbá a tanyaiaik sokkal kisebb adót fizettek (érdekes, hogy Becsén a tanyaiaik még ma sem fizetnek adót tanyájuk után, mint a városban levő házak tulajdonosai).

A múlt század végétől egészen az ötvenes évekig divatos volt, hogy valaki tanyát birtokoljon. Orvosok, ügyvédek, tisztviselők nem számítottak eléggé előkelőeknek, ha nem volt tanyájuk. De, akárcsak a többi tanyatulajdonos, nagy részük nem élt a tanyán, hanem kiadták negyedéből, vagy esetleg harmadából szegény földnélküli parasztoknak. A tanyaatulajdonosoknak a városban volt házuk a tanyára pedig csak időnként jártak ki szénézni és főként ellenőrizni, hogy nincs-e valami „baj”. Meg kell azonban említeni, hogy ezen a területen nem voltak százezer holdas földterülettel rendelkező földbirtokosok, mert a török hódoltsággal megsemmisültek a középkorból származó óriási latifundiumok is. Így a kizsákmányolás nem volt olyan méretű, mint máshol ebben az időben.

A Horthy-rendszer 1941–42-ben a legtöbb gabonát a tanyákon vélte találni, így a beszolgáltatáskor a tanyaiaikkal voltak a legszigorúbbak. A népfelszabadító háború alatt a tanyák a partizánok, de a csetnikek huza-mosabb elrejtésére is szolgáltak.

A tanyák társadalmi folyamatait több tényezőn keresztül szemléltethetjük. Most szó lesz az iparosításról, az urbanizációról, a modernizációról, a deviációról és az integrációról.

A. Iparosítás

Az iparosítás egy bonyolult társadalmi folyamat, amely minden irányba terjeszkedik és változást hoz. Ennek következtében elsősorban a termelésben állnak be változások: növekszik a mechanizáció és a gépek alkalmazása és a termelés ésszerűbb lesz, tovább növekszik a munkamegosztás és termelés. A társadalomban az iparosítás dinamikusabb vertikális és horizontális mobilitáshoz vezet és ennek következtében megváltoznak az emberek közötti viszonyok és változik az emberek felfogása is.

Az iparosítás vívmányai a tanyákig később jutnak el, mint a városig vagy faluig. Ez nagyrészt annak a következménye, hogy a tanyák nincsenek ellátva villanyárammal. A mintaegységbe került 50 tanya közül csak 5 villamosított. A tanyák elszigeteltsége szintén (másik tény, amely) megnehezíti az iparosítás vívmányainak terjedését (tanyák, elszigeteltség). A tanyák földművelő jellege szintén hozzájárul e terjedés megnehezítéséhez, mivel a mezőgazdaságban az iparosítás vívmányai csak később érkeznek.

Azon a tanyán, ahol ez a felmérés készült, 12 traktor, 9 pótkocsi, 7 személygépkocsi, 1 cséplőgép és egy kombajn van. Huszonöt tanyán található még ló, 13 tanyainak van parasztszekere és 22-nek gumikerekű szekere.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy az emberi és állati munkaerőt csak részben váltották fel a gépek. Az iparosítás következtében a földművesek munkásokká válnak. A kikérdezett mintaegységben (155 személy) jelenleg nyolc személy van állandó munkaviszonyban és hárman nyugdíjasok. Meg kell még említeni, hogy 14 személy jelentette ki, hogy időnként eljár másokhoz dolgozni (vagy a társadalmi birtokra, vagy a magántermelőkhöz napszámba, vagy másmilyen formában, pl. ha valakinek van traktora, akkor elmegy másnak is dolgozni). Ezek a tanyaiak már a munkásokká való átváltozás útjára léptek, mert jövedelmüket nemcsak földjük megmunkálásával teremtik meg. A legtöbb kikérdezett tanyai véleménye szerint azok az emberek élnek legjobban, akiknek egy kis földjük van, de emellett állandó munkaviszonyban vannak. A tanyai magántermelők ilyen és hasonló véleménye szintén rámutat arra a tendenciára, hogy a földművesek fokozatosan munkásokká válnak.

A foglalkozás megváltoztatásával a valamikori tanyaiak társadalmi helyzetében vertikális és horizontális mobilitás áll be.

Generációk közötti társadalmi szerepváltozást tapasztalhatunk a mai tanyaiak és a már velük nem együtt élő házaságban levő gyerekeik között. A változások azonban nagyobbak horizontális, mint vertikális irányban. A munkaszervezetbe került tanyai nők mindegyike foglalkozására nézve háziasszony volt. Ezeknek az anyáknak a már házaságban lévő lányaik közül 18 maradt háziasszony, 3 fizikai munkásnő lett, egy fodrász és 3 végzett középiskolát. A tanyán élők fiai között 4 maradt mezőgazdasági magántermelő, 7 dolgozik szakképzetlen munkásként és egy végzett egyetemet.

Vertikális szerepváltozásról csak abban az esetben beszélhetünk, ha az említettek befejezték a szakmunkásképző iskolát, középiskolát vagy egyetemet végeztek. Mint ahogy ez a fentiekből kitűnik, a 45 személy közül ilyen csak 13 (4 nő és 9 férfi). A lakhely megváltoztatásának következtében beállt módosulásokat horizontális társadalmi mozgásnak nevez-

zük. A 45 felnőtt nő és férfi közül – akiknek szülei jelenleg tanyán élnek – 11 személy lakik tanyán (főként nők) 27 személy Becsén, 4 személy valamelyik bácskai községben és 4 személy külföldön. Nagyrészt ők is tanyán éltek mindaddig, amíg férjhez nem mentek, illetve meg nem nősültek.

Sem a vertikális, sem a horizontális társadalmi változás két generáció között az alapul vett mintaegységben nem gyors, nem ugrásszerű, hanem többnyire lassú, fokozatos. Megfigyelhető azonban, hogy mind a kétféle változás jobban kifejezésre jut a férfiaknál, mint a nőknél.

B. Urbanizáció

A városi társadalom létrehozását urbanizációnak nevezzük, ami szoros kapcsolatban áll az iparosítással. Az urbanizáció a tanyákra még kevésbé gyakorol hatást, mint az iparosítás. A tanyák a határban szerteszéjjel vannak, ezért nagy problémát jelent egy-egy fontosabb közművel való ellátásuk, ami a városban és falun minden háztartás számára megvalósítható (mint például a villanyhálózat, a vízvezeték, a kanalizáció kiépítése stb.).

A tanyákat úgy építették, hogy a lehetőségekhez mérten minél közelebb essenek a főúthoz. Amikor a tanyák virágzásuk korát élték, azok az utak, amelyek Becsét a környező helységekkel kötötték össze, köves – de gyakrabban csak földutak voltak. Ma legnagyobb részük ki van betonozva (az Újvidék, Zenta, Bácsstopolya és Szenttamás felé vezető utak), míg egy kis hányaduk (a Törökbecse és a Kishegyes felé vezető) kövezettek. A legtöbb betonutat az utóbbi években adták át a forgalomnak. Az újonnan épült műutak révén sok tanyai igen előnyös helyzetbe került, mert ha az út a tanyájuk előtt halad el akkor a várossal való összeköttetés jóval jobb és gyorsabb, mint a föld – vagy akár a kövesúton. A beton-, köves- és földutak megoszlása a tanyák és a városok között százalékban:

Az utak fajtái	100%	90—70%	60—30%	30% alatt	nulla %
betonút	11	12	17	10	—
kövesút	—	6	11	3	30
földút	—	2	20	11	17

A mintaegységben 11 család tagjai vannak abban a szerencsés helyzetben, hogy tanyájuktól a városig betonúton közlekedhetnek. A többiek a város központjától a tanyáig csak egy bizonyos dombig juthatnak el betonúton, mert a további szakaszt köves- vagy földúton kell megtenniük. Ötven család közül csak 17-nek nem kell földúton mennie, míg

a többiek, ha a városba akarnak jutni, az útszakasz kisebb vagy nagyobb részét földúton teszik meg. Különösen nehéz számukra a közlekedés akkor, ha esik a hó vagy az eső. A kikérdezettek közül van egy család, amelynek tagjai, ha a tanyáról a város központjáig akarnak jutni, az útszakasz 80 százalékát kénytelenek földúton megtenni (9 kilométert).

A város központja és a tanyák közötti távolság a másik tényező, amely hatással van a tanyaiak városba irányuló közlekedésére.

A tanyák és a város központja közötti távolság (km)

km	3—5	5,5—7	7,5—9	9,5—12
a tanyák száma	15	15	13	7

A legközelebb eső tanya három kilométerre van a város központjától, a legtávolabb eső pedig 12 kilométerre. A táblázaton is látható, hogy többségben vannak azok, akik – az alkalmazott mérce szerint – közelebb laknak a városhoz.

A már említett tényezők mellett a közlekedésre kihatással van még a közlekedési eszközök alkalmazása. Mivel az autóbusz csak részben vagy egyáltalán nem áll egyes tanyaiak rendelkezésére, ezért kénytelenek saját közlekedési eszközeiket használni. A kikérdezettek tanyáin a következő közlekedési eszközök találhatók: 7 személygépkocsi, 22 gumikerekű szekér, 13 parasztkocsi, 35 motorkerékpár és 75 kerékpár. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a leggyakoribb közlekedési eszköz a kerékpár, minden tanyán van. Újabban mind több a motorkerékpár: a tanyák 2/3 részében található. A személygépkocsi már jóval kevésbé elterjedt, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a 7 tulajdonos közül 2 farmer módján termel (tehát nem él a tanyán, csak oda jár ki dolgozni). A parasztkocsit és a gumikerekű szekeret az idősebbek használják közlekedési eszközként (különösen az idősebb nők közlekednek parasztkocsin). A fiatalok kerékpáron és motorkerékpáron járnak.

A közlekedés különösen azok számára jelent nagy problémát, akik állandó munkaviszonyban vannak, vagy iskolába járnak. Ők minden nap függetlenül attól, hogy milyen az időjárás, egy bizonyos időpontban meg kell, hogy jelenjenek a munkahelyen vagy az iskolában. A legtávolabb eső munkahely 14 kilométerre van egy tanyától. A tanyán lakó munkás kerékpáron jár a munkahelyére (13 km-t föld-, 7 km-t köves- és 4 km-t betonúton kell megtennie).

A városi életmód a tanyavilágra nehezen hat. Némiképp változást csak a tanyaiak egyes rétegénél idézett elő. A tanyaépítés stílusának megváltozása azokon az új tanyákon észlelhető, amelyeket a nem földműves családok építettek. A kikérdezettek között van egy tanyai ember, aki a Törökbecse felé vezető út mellett nem messze a várostól épített családi

házat. Arra a kérdésre, hogy miért itt épített házat, azt felelte, hogy itt a portáért, melynek nagysága fél hold, 3000 dinárt fizetett a városban viszont belekerült volna 60 000 dinárba. Ezért a pénzért ő meg tudta venni a határban a fél hold földet és az épület elkészítéséhez szükséges anyagot. Mivel a foglalkozása kőműves, a megépítés nem jelentett számára anyagi kiadást.

A határrendezés alkalmával egyesek lebontották a társadalmi szektor birtokába került földön levő tanyájukat és a határ egy másik részében újra felépítették. Az új tanyát a régi, megszokott módon emelték fel, esetleg új ablakokat és ajtókat tettek.

A tanyai épületek általában régiiek, leginkább vert falúak, a szoba földes és a melegítés kemencével történik. Kemencébe való tüzelőanyag bőven akad (szárfizik, szalma, csutka kukoricaszár, csuma stb.).

A tanyán ritkán van külön elválasztott gazdasági udvar, mint ahogy az általában szokásos a városban a földműveléssel foglalkozó családoknál. Az a terület, amelyet udvarként használnak tanyán, nagyon nagy a városi udvarhoz képest. A tanyai udvarok általában fél hold területűek. Az udvar egy része gyeppel, ahol jószágok legelnek.

Egyes tanyákon nagy rend és tisztaság van, mindannak ellenére, hogy minden régi. Több helyen az udvar a tanya körül be van kerítve. Ellenben van sok olyan tanya, amely nagyon el van hanyagolva. Lakóik piszkos ruhában járnak, gyengén tisztálkodnak, a lakásban és az udvarban nagy a rendetlenség. Sok az olyan lakás, ahol semminek sincs helye, minden piszkos és visszataszító. Több tanyán a udvar is rendezetlen: szerte-széjjel van minden, a jószágok és a baromfi össze-vissza járkálnak a környéken, a tanya körül pedig sok a hulladék. A piszkosság és rendetlenség nincs összefüggésben az anyagi helyzettel, inkább, de nem teljes mértékben a tanyaiak életkorával. A fiatalabb házastársak általában jobban rendbe tudják tartani a lakást és a ház környékét. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy téves lenne az általánosítás.

A rendtartásra a világszemlélet nagyobb hatással van az életkornál. A konzervatív, maradi felfogású embereknek az udvar, a lakás és az emberek kinézése is szomorú képet ad. Érdekes lenne tanulmányozni, hogy vajon a konzervativizmus és a maradiság-e az oka a rendetlenségnek, vagy a rendetlenség idézi elő a maradiságot és a konzervativizmust?

C. Modernizálódás

A pénzgazdálkodás, az urbanizáció és az iparosítás az agrártársadalmat a technika vívmányainak alkalmazásához vezette.

A fent említett változások a tanyavilágban csak részben jutnak kifeje-

zésre, ezért várható, hogy a korszerűsítés hatása csak mérsékelten lesz érezhető.

A modernizálódás egyes megnyilvánulásai formájáról már volt szó. Most pedig egyes indikátorok segítségével szemléltethetjük a korszerűsödés még nem említett eredményeit, mint például a tömegkommunikációs eszközök elterjedése, a korszerű háztartási felszerelések alkalmazása, a tüzelőanyag-fajta megváltoztatása, továbbá módosítások a lakásberendezés, az öltözködés és a táplálkozás terén.

A 63 kikérdezett tanyai közül 5 személy olvas mindennap újságot, 16 többször hetente, 9 személy hetente egyszer, 13 nagyon ritkán és 10 személy sohasem. Ha figyelembe vesszük, hogy a kikérdezett személyek valószínűleg egy kissé szépitettek is, akkor megállapíthatjuk, hogy a tanyai emberek nagyon ritkán olvasnak újságot, azaz napilapot.

Harminchét család nem fizet elő semmilyen újságra sem. A többi 13 közül legtöbben az „Auto-moto magazin”-t járatták. Sajnos a „Poljoprivrednik”-nek mindössze kettő a „Selo”-nak meg csak egy előfizetője van. A megkérdezettek nagy része magyar nemzetiségű és az a tény, hogy túlnyomó többségük nagyon gyöngén beszéli a szerbhorvát nyelvet. Így érthető, hogy nem járatták ezeket a szaklapokat. Ez viszont arra sürget bennünket, hogy lépéseket tegyünk egy magyar nyelvű mezőgazdasági folyóirat létesítéséért.

A tanyaiak nemcsak a sajtón keresztül értesülnek a világban lejátszódó fejleményekről, most már soknak ott van lakásában a rádió és a televízió is.

Igen sok (40) tanyai családnak van tranzistoros rádiója. Egyre több azoknak a száma is, akik akkumulátor segítségével működő televízió vásárlására szánják rá magukat. A mintaegységben 9 ilyen család volt és 3 család televíziója a hálózati villanyáram segítségével működik.

Két tanyán van fürdőszoba, továbbá hét helyen hűtőszekrény és egy helyütt mosógép. Tizenkét háztartásban gáztűzhelyen vagy resón főznek, míg három háztartásban a főzést a villanytűzhelyen végezhetik el. A többi 35 kikérdezett háztartásban zománcos tűzhely van, de található még vas és rakott tűzhely is.

Ha ismernénk a tömegkommunikációs eszközök és a háztartási készülékek húsz évvel ezelőtti elterjedettségét a tanyákon és összehasonlítanánk a mai helyzettel, biztosra vehető, hogy ugrásszerű eredmény mutatkozna. Ezek az eredmények azonban még távolról sem kielégítőek, és nagyon elmaradnak a becsei viszonyoktól.

Még nagyobb az elmaradottság a felhasznált tüzelőanyagféleség tekintetében. Három helyen fűtenek olajkályhával, két-két helyen pedig gáz- és vaskályhával. Az összes többi tanyán kemencével melegítik a szobákat.

Gyakorlatilag csak egy szobát használnak. Sok helyen habár van két szoba, de az egyiket nagyon kevés kivétellel mindenhol „tisztá szobaként”

tartják, tehát nem laknak benne. Az 50 tanya közül csak egyetlenegy helyen található gyerekszoba.

Modern szobaberendezés csak a fiatal házasoknál van és a kétlaki háztartásokban (ahol egyes tagok földműveléssel foglalkoznak, míg mások munkaviszonyban vannak), de itt sem mindenhol. Függetlenül az ablakon csak minden második tanyán található, vagy még ennél is ritkábban fordul elő. Szőnyeg meg csak nagyon elvétve akad.

Az öltözködés terén is tapasztalható változás, de csak a fiataloknál; viszont megfigyelhető, hogy azok a fiatalok, akiknek szülei régi módszerekkel termelnek, azoknál az öltözködés is olyan, mint szüleiké. Nekik van külön ünneplő ruhájuk, hétköznapi és úgynevezett otthoni ruhájuk.

Minden ruha először ünneplő, azután hétköznapi és végül otthoni, azaz munkaruha lesz. Már a tanyai emberek se járnak kézzel szőtt ruhában. Az idősebb férfiak még bocskorban, télen meg klumpában járnak, míg a nők papucsot hordanak (télen fapapucsot).

A kétlaki háztartásokban a fiatalabb nőknél szintén megfigyelhető változás az öltözködésben. Azok, akik állandó munkaviszonyban vannak, gyakran otthon is a munkaruhát hordják. A fiatal nők a kétlaki háztartásokban gyakran viselnek nadrágot, míg a mezőgazdasági magántermelők feleségeinél ilyesmi egyáltalán nem tapasztalható. Ők háziruhában járnak.

Némi változás tapasztalható a táplálkozás terén is. Negyvennégy családban mindennap főznek, 6 családban viszont nem mindennap. Ezen a tájon a múltban is az volt a szokás, hogy ebédre mindennap főttételt fogyasztottak. Legtöbb helyen azt mondták, hogy hetente kétszer-háromszor esznek húst ebédre. Van azonban több olyan család is, ahol hetente csak egyszer van hús, míg máshol ötször-hatszor hetente. Szinte kivétel nélkül baromfi-húst fogyasztanak. Baromfit mindenki tart a tanyán, így ezt nem kell venni. Legtöbbször szalonnát reggeliznek (43 helyen említették). Ezután következik a tej, de a tejet nagyon ritkán fogyasztják kávé, kakaó, túró formájában, vaját pedig egyáltalán nem használják. Valamivel ritkábban fogyasztanak tojást. A magyarok igen gyakran említették a hajában főtt krumplit, a szerbek pedig a hagymát. Felsorolták még a margarint, kolbászt, pástétomot, sonkát, szalámit, de mindezt csak kevés helyen fogyasztják.

Gyümölcsöt akkor esznek, ha van gyümölcsösük. Ritkán szánják rá magukat gyümölcsvásárlásra. Azt mondták: „Azt eszünk, amit mi magunknak termelünk.”, „... tejet és kenyeret”, „...kenyeret és paradicsomot eszünk.” Még mindig nagyon sok kenyeret fogyasztanak a tanyasiak. A napi átlag egy személyre több mint fél kiló. Feketekávét 26 családfő iszik.

Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy észlelhető valamilyen változás a táplálkozás terén, különösen akkor, ha figyelembe vesszük azt a tényt,

hogy nemrég csak petróleumot és sót vásároltak, minden mást maguk állítottak elő. Táplálkozásuk még mindig nagyon egyoldalú, túl sok zsírban és szénhidrátban gazdag ételt fogyasztanak.

D. *Deviáció*

„A deviáció ellenkezője annak, ami normális, ami a társadalom által előírt, a deviánsok pedig azok, akik nem követik a társadalmi normákat és magatartásukat nem hozzák összhangba azzal, ami a társadalomban meghatározott és előírt szabály”

A deviáció és az anómia egyes megnyilvánulási formái a tanyákon is elterjedtek. Ez a táj a nagyszámú öngyilkosságokról ismert.

A becsei tanyákon az utóbbi években a következő abnormális esetek történtek. 1970-ben egy 51 éves férfi (aki előzőleg elvonókúrán volt) majd egy 62 éves férfi oly módon vetett véget életének, hogy felakasztotta magát. 1972-ben egy anya elhagyta csecsemőjét és férjét. A csecsemő hamarosan meghalt – megállapították, hogy éhenhalt. Ugyanabban az évben az egyik tanyán egy 24 éves lány öngyilkosságot kísérelt meg (felakasztotta magát a fára), de idejében észrevették és megmentették. Az 1973-as évben (október 1-ig) a tanyákon egy tragikus gyilkosság és öngyilkosság történt. Egy 36 éves nő féltékenységből agyonlőtte 39 éves férjét, majd önmagával végzett oly módon, hogy kést szúrt hasába³.

Bőven vannak alkoholisták is az analízis alá vett tanyákon. A kikérdezés alkalmával is akadt részeg. Egy nőnek, aki a fiával más tanyáján él lakóként, a fia munkaviszonyban van, de az anya kijelentése szerint a fiatalember már három hónapja nem kap fizetést és már napok óta nem jön haza. A nő a háború után 7 hold földet kapott, amiből már csak két hold maradt meg, de azt is elvették tőle, mert nem fizette az adót és a földet megműveletlenül hagyta. A lakásban minden szerteszéjjel volt, alig akadt bútor, mindenfelé rongyok és piszkos ruhák heverték, az asztalon egy nyitott üveg állt félig pálinkával. Egy másik helyen (a részeg) házigazda kijelentette, hogy ő akkor elégedett az élettel, ha van pálinka.

Fogyatékos személyek szintén gyakoriak a tanyákon. Különösen soknak van beszédhibája. Volt egy süketnéma, nyomorék nő, egy vak férfi és 3 szellemileg elmaradott. Egyes tanyasiak nagyon alacsony intelligenciával rendelkeznek, úgyhogy alig lehet őket a szellemileg egészségesek csoportjába sorolni.

Egy rétegnél észlelhető, hogy saját társadalmi helyzetükkel elégedetlenek és a jövőt illetően tapasztalható egy általános bizonytalanság érzet. Ezek főként idősek, vagy ha fiatalok, akkor azért érzik elveszettnek magukat, mert nem gépesítették gazdaságukat és így kevés jövedelemre tudtak szert

tenni. Egy bizonyos értelemben nevezhetjük őket marginális személyeknek, mert teljesen elszigeteltnek és mellőzöttnek érzik magukat társadalmunkban.

Huszonegy személy azt felelte, hogy az élettel nincs megelégedve. Az okok a következők voltak: „Nekem mindig csak dolgoznom kell. Azelőtt azért dolgoztam, mert nem volt semmim, most meg azért dolgozom, mert van. Ha még a földem is elveszik, én nem maradok itt Jugoszláviában”. „A munkásembernek nincs semmilyen tekintélye.” „Sokat dolgozom, azok, akik munkaviszonyban vannak azok meg délután csak a kávé isszák és a lemezeket hallgatják.” „Az ipari termények ára nagyon magas, a mienké meg alacsony.”

Harminc személy felelte azt, hogy az élettel részben meg van elégedve, részben nincs. Ellenben, amikor arra került sor, hogy állításait megmagyarázzák, nagyon kis kivétellel, mindannyian csak arról beszéltek, hogy mivel nincsennek megelégedve és elhallgatták azt, amivel elégedettek. Példaként felhozható néhány ilyen válasz is. „Sokat dolgozunk és aztán mindent elvisznek tőlünk azzal a kifogással, hogy meggazdagodtunk. Mi nem járunk nyaralni és nem költjük pénzünket luxus dolgokra, pedig nekünk is vannak ilyen igényeink.” „Nem engednek dolgozni, ha dolgozunk beáll a gazdagodás és akkor jönnek és a megnövelt adóval meg is büntetnek bennünket. Azokat, akik nem dolgoznak, azokat az állam támogatja. Akkor nem kellene senkinek sem dolgozni. Miért nem támogat az állam minden embert egyformán?” „Ha a gazdaság olyan ütemben fejlődne, mint ahogy a reform elején 1964–65-ben, akkor itt minden rendben lenne. De azután minden nagyon rossz irányt vett. Akkor azt hittem, hogy a mezőgazdaságból is meg lehet élni, de most úgy néz ki, hogy mindennek vesznie kell!” „Sok a bruttó jövedelmünk, de kevés a tiszta jövedelem.” „Nekem két testvérem van, ők munkaviszonyban vannak és sokkal jobban élnek, mint én.”

Az összes kikérdezett között a legkevesebben vannak azok (12 személy), akik teljesen meg vannak elégedve az élettel. Bizonytalanság és kilátástalanság is megnyilvánul a tanya jövőjét illetően. Maguk is látják, hogy egyre többen vannak azok, különösen a fiatalok, akik elhagyják a tanyát. Sok esetben ezt tették az ő lányaik és fiaik is. Aggódik is ezért sok szülő és gyakran nem egyeznek gyerekeik felfogásával. Csak 15 tanyai vélekedett úgy, hogy az ő utódja is tanyán fog maradni, azok a szülők, akiknek jelenleg földműveléssel foglalkozó felnőtt fiuk van.

Sok tanyai szerint ők az utolsó generáció, amely a tanyán marad, 7 személy nem tudja, hogy vajon ők lesznek-e az utolsók, akik tanyán élik le életüket, vagy esetleg még valamelyik családjuk is ezt a sorsot választja.

Vannak olyanok, akik úgy tervezik, hogy a tanyát a jövőben lebontják vagy eladják. Egyesek a következőket mondták: „Húsz éven belül nem lesz

egy tanya sem, de én nem hagyom el az én tanyámat amíg csak élek „Legyen az, amit a vezetők akarnak.” Mások úgy vélekedtek, hogy a tanyát az utódoknak adják.

E. Integráció

„Az integráció olyan folyamat, amellyel különböző részeket, tényezőket és cselekvéseket egy egységbe tömörítenek és az így egyesített részeket egy cél felé irányítják.”⁴ Megfigyelhető a tanyák területi, kulturális és szociális integrációja.

A területi integráció: egy terület különböző részei bizonyos fizikai és biológiai okok miatt egymáshoz közelednek és egymásba kapcsolódnak.

A tanyák nem különálló települések, hanem annak a falunak és városnak az összetevői, melyek határában épültek. Függetlenül az illető településhez való tartozásuktól a tanyák még nemrég teljesen elszigetelten éltek, mert mindent, amire szükségük volt maguk teremttették elő. Ma viszont a helyzet sokban megváltozott, a tanyák egyre jobban függnek a várostól, elsősorban azért, mert nem termelnek többé autarkikus módon és egyre több adminisztrációs ügyeik vannak, amelyeket csak személyesen tudnak elintézni a városban.

A mintaegységben mindössze két ember volt, akik azt felelték, hogy nagyon ritkán jönnek a városba (csak ha az adót fizetik be). A többi tanyai gyakrabban jár Becsére éspedig: 16 személy mindennap, 21-en hetente többször és 12-en hetente egyszer. Az utóbbi két csoportba tartozók leginkább azokon a napokon járnak be a városba, amikor piac van. Akkor eladják terményeiket, bevásárolnak és elintézik az ügyes-bajos dolgukat a városban.

Amennyivel gyakrabban jönnek a városba, annyival csökkennek a köztük és a becseiek között a már említett különbségek. Megfigyelhető, hogy azok jönnek gyakrabban a városba, akik közelebb laknak és akikhez jobb út vezet.

Létezik egy másfajta területi integráció is. Becse város ugyanis terjeszkedik, aminek következtében egyes tanyák a város urbanizációs területébe esnek. Vannak olyan polgárok, akik a város szélén a határban építenek házat. Mellettük, vagy nem messze hozzájuk ott vannak a régi tanyák. Várható, hogy a jövőben ezek a tanyák összenőnek Becsével. A tanyaiak kulturális téren még igen alacsony szinten állnak a városiakhoz, de akár a falusiakhoz viszonyítva is. Szükséges anyag hiánya miatt mélyrehatóbb összehasonlítást sajnos nem lehet végezni, ezért csak az adatokat sorakoztatjuk fel, amelyek a kikérdezett tanyaiak feleleteiből kiténtek.

Megelégedéssel lehet közölni (hogy egy kivételével) minden iskolaköteles tanyai gyerek jár ma iskolába.

Moziba nyolc tanyai jár, továbbá 13 személy azt felelte, hogy ritkán, 42 személy pedig azt, hogy sohasem megy moziba. Leginkább fiatalok látogatják a mozit.

A színházlátogatás a tanyaiaknál még ritkább. Csak három személy felelte azt, hogy jár, három ritkán és a többi megkérdezett (57 személy) sohasem jár színházba. A templombajárás már gyakoribb. Tizenkét személy jár rendszeresen, 20 személy azt válaszolta, hogy ritkán vagy csak ünnepnapokon, míg 31-en nem járnak templomba. Egy tanyai panteistaként válaszolt, mondván: „.... A természet az Isten, földből lettem és földdé válok. Nem vagyok sem kommunista, sem vallásos.”

Arra a kérdésre, hogy voltak-e már valaha képtárban múzeumban és hangversenyen a 63 megkérdezett közül 14 személy azt felelte, hogy volt képtárban, 49 nem volt még. Sokan nem is tudták, hogy mi az. Huszonhat személy volt múzeumban, de 37 még sohasem. Azok közül, akik már voltak, sokan azt mondták, hogy a katonaságnál vagy még iskolásként vitték őket múzeumba. Legrosszabb a helyzet a hangversenylátogatás terén, 11 személy volt és 52-en az életben még sohasem vettek részt hangversenyen.

A tanyaiak a szociális integráció szempontjából szintén a városi lakosság mögött maradnak. Átlagosan egy becsei polgár havonként 2,5-szer jár orvoshoz. A következőképp hangzott a kérdés: „Milyen gyakran jár az orvoshoz?” A feleletek alapján az szögezhető le, hogy a tanyaiak jóval az említett átlag alatt vannak.

Csak hatan felelték azt, hogy ha a betegség első jelei mutatkoznak, azonnal felkeresik az orvost. Nyolc személy válaszából az tűnt ki, hogy akkor megy az orvoshoz, ha már beteg. Legtöbbjük, 35 személy az orvos segítségét csak akkor kéri, ha már nagyon beteg. Végezetül 13 személy azt felelte, hogy sohasem ment az orvoshoz.

Az összes tanyai közül 4 családban senkinek sincs és 3 családban nincs minden tagnak betegbiztosítása.

Még más tények is beszélnek a tanyai lakosság kicsiny egészségügyi igényeiről. Így például megemlíthető, hogy 1972 márciusában nyolc személy nem vette fel a védőoltást a fekete himlő ellen, (egyesek igazolt okokból, terhesség, betegség stb.) ellenben egy idős házaspár azt mondta, hogy azért nem vették fel, mert ők már öregek és nekik már nem kell. Egy másik ember a következőket mondta: „Hallottam, hogy sokan megbetegedtek tőle. Különben is a jószágokat kellett etetni. Nem volt időm ilyesmire.”

Az egészségügyi-szociális helyzet szemléltetésére felhasználható a következő adat is: a tanyai nőknél 15 gyerek született otthon (tanyán), 52

gyerek szintén otthon, de szülésznő segítségével és 51 gyerek jött világra szülőotthonban. Meg kell azonban említeni, hogy azok a gyerekek, akik az utóbbi 10 évben születtek, mindannyian a szülőotthonban jöttek a világra.

Befejezés:

Az iparosítás és az urbanizáció vívmányai nehezen jutottak el a tanyákig. Drága lenne a tanyák villamosítása és betonutakkal való összekötése, a vízvezeték és a kanalizáció kiépítése pedig teljesen lehetetlen. Az utóbbi években mégis születtek jelentős eredmények, különösen az útépítésben, úgyhogy a tanyaiak nagy része abban a szerencsés helyzetben van, hogy a műút mellett vagy ettől nem messze lakik. Mivel minden tanyán van kerékpár, ha jók az útviszonyok akkor a közlekedés Becsére nem jelent külön problémát.

Valaha minden tanyai mezőgazdasággal foglalkozott, ma viszont egyesek állandó munkaviszonyban vannak. A változás ilyen téren még nagyobb a mai tanyaiak és felnőtt gyerekeik között, akik jórészt már nem laknak tanyán.

A tanyák felszerelése nem kielégítő. Az épületek egy része elhanyagolt, nincs meszelve, a bútorok rendszerint régiiek. A konzervatív tanyai életmód-
ba mégis itt-ott betévedt az új idők szele (különösen a kétlaki családokba és a fiatal házaspároknál).

Táplálkozás terén is tapasztalható némi változás, különösen ha figyelembe vesszük, hogy még nem is olyan régen a tanyaiak szükségleteiket kizárólag közvetlenül saját terményeik által (ipari feldolgozás nélkül) elégítették ki.

A tanyaiak nem mentesek a különféle társadalmi és erkölcsi elferdüléstől sem.

Kultúra és egészségügy terén szintén nem kielégítőek a tanyán uralkodó viszonyok.

Jegyzetek:

1. Az adatok a kérdőív analizálásából valók.
2. Dr. Cvetko Kostić: „Sociologija sela” (245. old.)
3. Az adatok a becsei Belügyi Titkárság dokumentációs anyagából valók.
4. Cvetko Kostić: „Sociologija sela” (247 old.)

*Rezime :***Društveni procesi salaša u jednoj bačkoj opštini (u Bečeju)**

U Bačkoj, na krajnjem jugu Panonske nizije, između naselja jako udaljenih jedni od drugih svuda se nalaze salaši. Ljudi sa salaša provodili su ceo svoj život izolovano. Međutim, u novije vreme njihov život se korenito izmenio.

Ova studija se zasniva na posmatranjima koja su vršena na salašima u privatnom vlasništvu na području opštine Bečej. Društveni procesi u životu salaša prikazuju se pod prizmom više faktora. Ukazuje se na rezultate postignute u novije vreme, kao i na teškoće u životnim uslovima ljudi sa salaša. Između ostalog, konstatuje se da su tekovine industrijalizacije i urbanizacije doprle do sveta salaša sa poteškoćama, ali da su u novije vreme postignuti značajni rezultati, naročito u pogledu izgradnje puteva, što je omogućilo skokovit razvoj saobraćaja i veće korišćenje mogućnosti koje pruža gradski život, kao što su: zapošljavanje, školovanje itd. Međutim, te promene nisu tako značajne u odnosu na sve životne aspekte. Tako se konzervativni način života ljudi sa salaša malo promenio, a isto tako nisu uočene ni značajne promene u pogledu zdravlja, ishrane i kulture.

*Summary***The social processes of farms in a community of Batchka (in Bečej)**

In Batchka, at the utmost South of the Great Pannonian Plain, between settlements far removed from each other there are farms everywhere. The farmers lived in a lifelong isolation. Recently, however, their life conditions went through radical changes.

This study is based on observations done in farms situated at the outskirts of the town Bečej. These farms are in private ownership. The social processes of the farm life have been demonstrated across several factors. It has been pointed to the results of late years, as well as to the difficulties of the farmers' life conditions. It has been stated, among other things, that the achievements of industrialisation and urbanisation reached the farm world with difficulty, that in the last years, however, considerable results were achieved, especially in road building, which brought the sudden development of communication and made possible to draw profit from the advantages of the life in towns, such as employment, schooling etc. The changes, however, are not perceptible in all respects. So the farmers' conservative way of living has changed very little, and the same is with public health, alimentation and culture.

Bori Imre

A HÍD JÓZSEF ATTILA-KÉPE

1.

József Attila nevét a Hídban 1937-ben írják le először halálhíre kapcsán — holott nem kétséges, nevét és művét ismerték már előbb is. A körülmények összejátszásával magyarázható csupán, hogy a József Attila iránti érdeklődés a Hídban csak lehetőség maradt, hogy csak 1937 után figyeltek fel rá. Pár év múltán Petőfivel és Adyval együtt emlegették, művét pedig közkinccsé tették a 10. Híd-füzetben.

Ennek az aránylag kései reagálásnak az okát egyrészt a Híd irodalmi tájékozódásának jellegében, másrészt József Attila viszonylagos ismeretlenségének és problematikus költészetének tényében kell keresnünk. Nemcsak a Híd, a magyarországi irodalmi köztudat is valójában tragikus halálakor döbbsent rá, mit veszített. Halála után hazájában megkezdődött kisajátítása, amelyről Sándor Pál oly kemény szavakkal emlékezik meg Az igazi József Attila című füzetében, mondván, „Szabó Dezső bizarr szava, hogy a költő sírján gaz s barátok teremnek, kísértetiesen illenek József Attilára”: „Szerkesztők, akik sohasem fogadták el írásait, politikusok, akik csempülték, ismerősök, akik bosszantották, kispolgárok, akik kéjjel vájkáltak családi és személyes dolgaiban — egyre vehemensebben és mind nagyobb tömegben reklamálják magukénak, s lassanként kialakul az irodalmi köztudatban, hogy Magyarország háború utáni költőnemzedékének legnagyobbika, dédelgetett költőzseni volt az, aki tragikus halálát lelte a kerekek alatt...” A Híd szerkesztői, ugyancsak 1940-ben, a József Attila-füzet bevezetőjében arról beszélnek, hogy „nem vállalják a felelősséget a jövő előtt azért, hogy József Attiláról idejében meg nem emlékeztek”, és „József Attilával szolgálatot akarnak tenni annak a népnek és osztálynak, amelyhez ő is, mi is tartozunk”, illetve „vele együtt oda-tartozunk”. A József Attila-kérdéshez való közeledésnek mind indítékai, mind eredményei jellemzőek a Hídra. Akkor vállalja, amikor világnézete

kialakul, egyértelműen munkásmozgalmi lesz. Ekkor tartja a költőt Petőfi és Ady méltó párjának, költészetét a „legnagyobb kulturális értéknek”. Ezt írta: „Talán nem tévedünk az értékelésben, hogy József Attila versét mindjárt Petőfi és Ady után adjuk a vajdasági magyar olvasók kezébe. A költőkről alkotott vélemény csak évtizedek után tisztázódik, felelősség tehát egy fiatal, egy »modernet« Petőfi és Ady mellé állítani — de mi vállaljuk ezt a felelősséget”. S egészen nyomatékosan nevezik a versválogatás bevezetőjében József Attilát „a magyar jelen legnagyobb költőjének”.

Tanulságos tehát az az eszmei-esztétikai út, amelyet a Híd indulásától József Attila „felfedezéséig” megtett, hiszen a magyar irodalommal kapcsolatos „válogatása” tükrözte a folyóirat döntő irányát is. Indulásának első éveiben a csehszlovákiai Sarló-mozgalom ihlette, nemcsak a cím hirdette Híd-gondolattal, hanem a falukutató program meghirdetésével is. Igaz ugyan, hogy e program megvalósulására a Szervezett Munkás szemlélete is hatott, hiszen az agitációs helyzetjelentések kerültek túlsúlyba a szociográfiaiak ellenében, s megcsillant az etnográfiai érdekűség is, de a „falu” felé fordulás „irányán” mindez alig módosított. Pedig a harmincas években nemcsak parasztkérdés létezett már, mégha a szegény-paraszság alkotta az elégedetlenek táborának nagyobbik hányadát a külvárosok proletárnépével szemben. Azzal, hogy mint egy ideológiai szempontból is a falu-kérdésen alapult a folyóirat szemlélete, nemcsak a társadalmi állapotok kényszerének engedelmesskedett, hanem annak a lényegében differenciálatlan eszmeiségnek is, amely a magyar nyelvű haladó sajtóból és irodalomból feléje áramlott. Olvashatjuk tehát mind Fábry Zoltán, mind Balogh Edgar nevét és írását a Hídban. A recenziók a csehszlovákiai és romániai magyar nyelvű sajtóról informálnak, a folyóirat irodalmi érdeklődésének középpontjában azonban a magyarországi népi írók állnak. Értékelésük évfolyamról évfolyamra változó, alakuló. Nemcsak a Sarló vezette a lap munkatársait a falu-problémához, s a népi írókkal rokonszenvező érdeklődéshez, hanem pl. Szabó Dezső is, akinek Feltámadás Makucsán című művét a Híd legelső száma ismerteti. Nem érdektelen természetesen az sem, hogy a népi írók interpretációját hogyan színezi a Híd sajátos, a húszas évek mozgalmi irodalmától örökölt szemlélete, azon a kétségtelen rokonszenven kívül, amelyet a népi írók mozgalma iránt mutat. Három mozzanatot figyelhetünk meg ezzel kapcsolatban a Hídban.

Az első és a Hídra jellemzőt Móricz-kritikának is nevezhetjük, hiszen a falu kérdésköre kapcsán merült fel annak a parasztábrázolásnak a helyessége, amelyet Móricz Zsigmond félmjelzett a legszembetűnőbben a húszas-harmincas években. A Híd cikkírója a tízes évek Móriczát kéri számon, mondván, hogy „azt a szívzaggató, könnyes-véres kacagást, mellyel valamikor a tudóvésztes mosónő keresgélte össze a krajcárkáit, hiába keressük”, mert „az író megnőtt, de az ember mintha egy picikét megkurtult volna” (Takács Zoltán: Móricz Zsigmond három arca). Az

asszony beleszól című 1934-ben megjelent regényéről szóló recenzió a „harcos”, a „majdnem forradalmár” íróat emlegeti, aki egykor „éles szemével felfedezte a visszásságokat, s azokat a nagy művész virtuozitásával, s a nagy ember lelkiismeretességével vágta a társadalom szemébe.” A bíráló a Móricz-műben nem találja a „magyar televény fanyar, átható szagát”, mert a regényből már a „nagyvárosi polgár beszél hozzánk”.

A Móricz-kritikából kitetszik, hogy a Híd a népi írók műveiben „a föld fiainak igazságáért folytatott körömszakadtáig tartó csata” ábrázolását keresi és találja meg, hiszen az „igazi” parasztot a kisparasztban és a földmunkásban fedezi fel. Tehát nem Móricz Zsigmond az írójuk, hanem Veres Péter és Darvas József. Az alföld parasztságáról szóló kis kritikában olvashatjuk: „Veres Péter könyvével nem azt akarja bemutatni, hogy milyen az alföldi parasztság, hanem azt, hogy miért olyan — amilyen... Az ismertető igazán zavarban van, amikor rövid mondatokban akarja ecsetelni ezt a könyvet, mely az alföldi parasztság hamisítatlan életét adja első ízben s valóban alulról készült szociográfiai szintézisből...” Darvas József: Fekete kenyér című regényének részletét pedig ilyen ajánló sorokkal vezeti be a Híd: „Új magyar regényíróval ismer-tetjük meg olvasóinkat. Darvas József kemény, reális vonásokkal festi meg a magyar paraszt elnyomorodott, robotos életét, az ezeréve elnyomott, babonás, tudatlanságba taszított falu világát. Ez a szomorú világ ott terpeszkedik az Alföldön, azon az Alföldön, ahol játszi kedvű költőink a pacsirtadalos, ringó búzatáblás, akácfavirágos magyar valóságot vélik fellelni. A föld alatti nyomortanyák dohos reménytelenségében azonban írónk rámutat arra a lassan kibontakozó, de egyre acélosabb fejlődésnek induló, új magyar parasztra, akiben már nem a beletörődő szolgalelek hunyorog, hanem a Dózsa-ivadékok kemény, jövőtépítő ereje feszül.” Nyilvánvaló a szemléletbeli változás a Hídban az előző évek még erősen romantikus népszemléletével szemben. Darvas Józsefben 1936 nyarán már a „félreérthetetlen osztálytapasztalat íróját” ünnepli, akinek műve „jóval túl van a Móricz Zsigmond-féle paraszti irodalmon”. A Híd recenziói tehát most már a kizsákmányolás tárgyi tényeit keresik a népi írók alkotásaiban — A puszták népe szövegében is, külön kiemelve a pusztai cselédség „koldus életszínvonalát”, a gazdasági elnyomással párosult nemi kizsákmányolását és a világtól való elszigeteltségét. A recenzió a következő mondatokkal zárul: „A nagybirtokok cselédsége ma a magyar munkásosztály legöntudatosabb rétege, mely a szervezkedésnek a legelemibb formáihoz sem jutott még el. De Illyés megállapítja, hogy lelke mélyén ott szunnyad a lázadás ösztöne, a bosszúszomj. És az a tökéletes fejlődés, mely a gépek elterjesztésével megritkítja sorait, kapcsolatba hozza egyúttal a gépeket kezelő ipari munkásokkal is, és így megindítja benne az osztályöntudatosodás folyamatát.”

Nem véletlen, hogy a Magyarország felfedezése című sorozat megindulásakor a Híd cikkben méltatja a vállalkozás társadalmi jelentőségét.

Ám akkor, amikor a cikk szerzője (T. I.) a magyarországi társadalom legégetőbb kérdései között a földosztást, a nagybirtok megszüntetését és a korszerű demokratikus politikai törvények megalkotását emlegeti, „megtisztult ideológiáról, szociális tartalmú parasztdemokráciáról” beszél — a Hídban folyó eszmei viták ellentmondásokat tükröző jellegéből következően is. Ezek az ellentmondások nyomon követhetők a falukutatók műveit ismertető írásokban, hiszen a harmincas évek derekán a Hídt már nemcsak a „nép súlyos életének” tényei érdeklik, hanem az a mozgalom is, amely a Márciusi Front „népies demokráciájába” torkollott, s amelynek nemcsak 12 pontját közölte a Híd 1937. novemberében, hanem a Front kiáltványának főbb tételeit is. Ismertetik Féja Géza, (Viharsarok), Kovács Imre (Néma forradalom), Erdei Ferenc (Futóhomok), Veres Péter (Számadás) munkáit, majd figyelmük a népi írók bírósági pereire irányul — most már nemcsak osztályszempontból, hanem az erősödő fasiszta nyomással szembeszegülő népfrontpolitika szemszögéből is, mint-hogy a Híd a magyarországi fasizálódás jeleit éberén figyelte, s a magyar fasizmus veszélyét a jugoszláviai magyarság érdekei szempontjából mérlegelte. A Féja Géza és Kovács Imre felett kimondott bírósági ítéletre például többször is visszatérnek. A Híd Krónika című rovatában (1937. november) a Márciusi Front a népi demokráciáért és A vásárhelyi találkozó, valamint Vass László kommentárja (Féja Géza öt hónapja) mellett a magyar uralkodó osztályoknak a jobboldal iránti rokonszenvéről van szó: „Mint köztudomású, a jobboldali garázdálkodás nagy mértéket ölt, valamit tehát tenni kell, hogy a közvélemény megnyugodjon. Előszednek egy tizedrangú figurát, Szálasit, és nem történik vele semmi. Letartóztatják Kémeri Nagyot, és szabadonbocsátják. Végül mégis kell, hogy valami történjék. Előszednek egy letört író, Szabó Dezsőt — és elítélik. Valaminek történnie kell a sajtóban is. Elkobozzák a Népszavát, megrendszabályozzák a kisgazdapárti Nemzetet, de nem bántják a gombamódra szaporodó hitlerista lapokat, s nem lépnek fel „intellektuális garázdálkodásuk” ellen sem. Ám „előveszik Féját, és elítélik 5 hónapra. Felelősségre vonják Kovács Imrét, és elítélik 3 hónapra. Mind a kettőt a magyar parasztságról írt objektív könyveik alapján — nemzetgyalázás és izgatás címén.” Átveszik 1937 decemberében a pozsonyi Új Élet cikket, amely ugyancsak Féjáék perével foglalkozik, idézve következő mondatait is: „Mi egészen mást vártunk, mint Féja Géza és Kovács Imre elítélését. Azt vártuk, hogy a vádlottak padjára ültessék például Pallavicini Alfonz őrgrófot. Azt az embert, aki »Néma forradalom« szerint nem tűri, hogy latifundiuma területén új falvak épüljenek. És aki ezért földig romboltat kicsiny, magyar parasztházakat...” A Hídban, a már emlegetett mozzanatok harmadikjaként, itt állapodott meg a népi írók iránti feltűnő érdeklődés — s itt, ezen a ponton fordul a folyóirat figyelmé József Attila felé is.

2.

Annak, hogy József Attilát aránylag megkésve fedezték fel a Hídban, szemléletbeli okai voltak. Abban a szellemi közegben, amelyet a Híd közvetített a harmincas évek nagyobbik részében, József Attila neve már nem bukkant fel: Ő a Szép Szó és nem a Válasz munkatársa volt, a Korunkban pedig 1932–1934 között publikált. Ki a faluba! című Fábíán Dániellel közösen írt röpirata négy esztendővel megelőzte a Híd indulását. A Szép Szót ugyan haladó szelleműnek minősíti a Híd 1937 novemberében a folyóirat szlovákiai körútja kapcsán írt glosszájában, de csak a magyarországi helyzet, a fasizmus fenyegette szólásszabadság problémájával kapcsolatban: „Szinte üdítően és reménytgerjesztően hat minden igaz magyarra ezeknek az embereknek a kiállása és állásfoglalása minden elnyomás, szociális igazságtalanság, jogtiprás ellen. Biztató jel az, hogy Magyarországon, ahonnan eddig mindig csak a jog és az igazság arculcsapásának hírei jutottak el hozzánk, vannak — és joggal tételezhetjük fel, hogy nagyon sokan vannak — olyanok, akiknek ezek az igazságtalanságok éppúgy fájnak, mint nekünk, és akik éppoly kitartással keresik a gyógymódot, mint mi. De szomorú jel ebben a látogatásban az, hogy magyar emberek szavukat csak akkor emelhetik fel nyíltan és háborítatlanul, ha Magyarország határait átlépték.”

József Attila verse 1937 novemberében bukkan fel a Hídban, amikor átveszi a csehszlovákiai Magyar Nap 1937. október 17-i számából Vass László: Féja Géza öt hónapja című cikkét (mellékesen: a Kanadai Magyar Munkás is közli ezt az írást). Vass László, a csehszlovákiai magyarság jeles publicistája, a Magyar Nap munkatársa — s mint Arató Endre írja, „később a polgári demokrata irányzathoz csatlakozott” —, a Féja-pert kommentálja olyan szellemben, amelyet a Híd is a magáénak vallott mind a népi írók megítélésében és a fasizálódó magyarországi helyzet értékelésében, mind pedig az írói magatartás sajátos „kisebbségi” jellege vonatkozásában. Ennek az írásnak még helyi vonatkozásai is a Hídba illőek. „Majd minden munkáskönyvtárban megvan a Viharsarok — írja Vass László —, és akik nem tudtak hozzájutni, azoknak lapjainkban idéztük, szuggeráltuk — elsősorban az ingadozóknak — ezt a biblikus erejű könyvet... Tanúskodhatunk, levelekkel, írásokkal bizonyíthatjuk, hogy ez a könyv valóban csodaszerként hatott az ingadozókra. Féja, Illyés Gyula, Kovács Imre könyvei az utódállamok magyarsága között éppen szociális igazságuk miatt felbecsülhetetlen misziót végeznek!...” Hadd hivatkozzunk a Híd könyvterjesztő mozgalmára a fentiekkel kapcsolatban. Mind az Olvasd a haladás könyveit! típusú felszólítások kapcsán közölt jegyzékekben, mind a Híd mozgókönyvtára listáin ott vannak a népi írók művei is.

Vass László cikke befejező részében a Viharsarok előszavára hivatkozik, mondván, hogy Féja ősenek „a XVI. század szociális hangú prédikátorát, Szekhárosi Horváth Andrást” választotta, majd így folytatja:

„Négyszáz évvel ezelőtt hatalmas magyar néptömegek hallgatták és fogadták be szomjas szívükbe a szociális igazságot jelentő krisztusi szavakat. Ma a névtelenek, a nincstelenek, a porig lesújtott szegény Tiborcok ott sorakoznak a Féja Gézák mögött, az újszavú prédikátorok »vádoltak padján«, izzó magyarságukban megerősödve, és zúgva harsogják az új »Psalmus Hungaricus«:

Adtál földművest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,
hogy mi ne legyünk német gyarmat . . .

A szenvedő magyar nép mindig megérti az ő prédikátorait, és mindenkor híven követi . . .”

Ez az új „Psalmus Hungaricus” József Attila verse, a Hazám című szonettciklus hetedik darabja, amely most idézetként és a költő neve nélkül került a jugoszláviai magyar olvasó szeme elé, hiszen a Szép Szó is csak 1937 júniusában publikálta a Mi a magyar most? című különszáma bevezetőjeként.

A Híd decemberi száma viszont már a költőt búcsúztatja S. aláírásával, lírai ihletésű cikkben. Emelkedett hang, a költő életének metaforikus megfogalmazása jellemzi, szóhasználatában pedig elűt a Híd cikkeinek stílusától. József Attila sorsa a XX. századi költősors. „Rövid volt ez az élet, s kibírhatatlansága kergette a szárszói tehervonat kerekéi alá” — írja a szerző, hiszen „költői és emberi életet élni egy volt a kinnal”. Az halt meg, aki egykor hetykén dalolta a „nincsen apám, se anyám” dalát, s lett az „új magyar kínok bárdja”, aki „szépet és jót akart a magyar népnek”. A kis írás tehát megmarad az „ember és költő volt” általános-ságnál, az élet és a költészet konkrétumai helyett pedig a „földi fényeségek magtalan mezei” emlegetésével elégedett meg.

A Híd József Attila-interpretációja csak 1940-ben folytatódik ott, ahol 1937. novemberében megszakadt. A Híd-könyvtár 10. füzeteként megjelent József Attila válogatás bevezetője, rövidege ellenére is a legfigyelemreméltóbb. Ez a névtelen írás felhasználja a Híd népi írókkal kapcsolatos eszmei tapasztalatait, amelyeket a népfrontpolitika szellemében fejleszt tovább, mintha csak most igazolódna az ifjú költő állítása arról, hogy ő „az utca és a föld fia”, minthogy a Híd is, a harmincas évek végén már tudatosan vállalja nemcsak a vajdasági magyar parasztság, hanem munkásság harcainak képviselőjét is — az előző évek parasztközpontú szemléletét túlhaladva. Elannyira, hogy a bevezetőben a hangsúly már a proletárgyermek életrajzán van, kinek apja „egy földhözragadt

szegény, együgyű, félig román, félig magyar szappanfőző”, anyja pedig „egy törékeny, agyondolgozott, az élet csapásaitól ezerszeresen meggyötört, beteges mosónő”. A cikk József Jolán könyve nyomán rajzolja meg a költő életét, s hosszabban a gyermekkor rajzánál időzik, hogy József Attila lelkialkatát, érzelmi megnyugtatótását a gyermekkori szenvedések rémképeivel magyarázza — már-már az élet-értelmezés pszichoanalitikus felfogása szellemében: „Többször olyan nagyon megverték, hogy ezek a verések rémképekként későbbi életében is számtalanszor eszébe ötlöttek, s költészetére, egész szellemi alkatára és életerejére végzetesen hatottak... A nyomor, a nélkülözés, a betegség külön-külön és együttesen súlyos lelki válságok elé állítják, amelyek a gyermekkorában már többször felöltő lelki betegségeket fokozzák. Egész életén átvonul az öngyilkosság kísértése, amelytől állandóan szabadulni igyekszik, életének sivársága azonban nem táplálja ezt az igyekezetet...”

A bevezetőből három állítást kell kiemelnünk. Az egyik a mozgalmi költővel kapcsolatos. A bevezető szerzője semmi jelét nem adja, hogy tudomása lenne József Attila és a Kommunisták Magyarországi Pártja közötti összeütközésről. „A csapások — olvashatjuk — amelyek a családot később sem kerültk el, világnézetileg az igazi haladó erők mellé sodorták, amelyek mozgalmaiban halála napjáig szorgalmasan tevékenykedett...” A másik József Attila költészetének általános jellemzését érinti. Talán Szélpál Árpád: A szocialista költő című tanulmánya gondolataihoz áll legközelebb ez az értékelő jellemzés (A Szép Szó József Attila-émlékszámában), amely a Híd irodalomszemléletének és irodalompolitikájának is dokumentuma: az eszményi költő típusának főbb ismérvei sorakoznak fel itt egyetlen bekezdésben:

„Költészete híven visszatükrözi ezt az életet. Szerteágazó műveltsége, a tudományos, politikai és társadalmi kérdésekben való jártassága, a mai kor nagy küzdelmeiben való tevékenység részvétele, a művész látnoksága és a költő zsenialitása hagytak nyomot ezen a költészetben. Nagy intelligenciájú egyénisége, szertelen ellenzékiisége, a verseiből áradó minden ember iránti szeretete ellenállhatatlanul vonzóvá teszi mindenki számára. Mozgalmi versei nem ködbe burkolódzó elvont szépségek, hanem gyakorlati útmutatás arra, hogy hogyan és mit kell tenni ahhoz, hogy a sorsa mindenkinek jobb legyen. A proletáreltből és harcokból nőtt versei tökéletesek...” A bevezető harmadik állítása talán a legjelentősebb. József Attila költői nagysága felismerésének és megvallásának szép dokumentuma a következő mondat: „A magyar jelen legnagyobb költője így távozott el harminckét éves korában az élők sorából.” A Híd irányvonalának ismeretében természetesen azon sem kell csodálkoznunk, hogy a bevezető első részében József Attilát népi írónak nevezik, mondván, hogy „József Attila minden verse kincse a magyar népi irodalomnak.” Következik ez a Hídra jellemző összefoglaló szemléletből. Amikor a „proletár-” és „parasztkérdést” együtt tárgyalja, írásába az előző évfolyamok egy-

értelműbb falukutató orientációjának emlékét és hatását is beleszővi. Még akkor is, ha a „népi író” fogalma nyilvánvalóan nem azonos azzal, amellyel Magyarországon az Illyés Gyula, Veres Péter, Darvas József, Kovács Imre, Erdélyi József, Sinka István stb. nevével összeforrt irodalmi-politikai csoportosulást minősítették. A Híd-ban is tudhatták, hogy József Attila elhatárolta magát ettől az „új népies iránytól”, hiszen nyilatkozata ugyanabban a Magyar Nap című lapban jelent meg, melyből pár esztendővel azelőtt Vass László cikkét átvették, s olvashatták a Szép Szóban is. De feltételezhetjük annak a tendenciának a hatását is, amely a negyvenes évek első felében válik szembeötlővé olyan, a népi írói mozgalmat összefoglaló és bemutató könyvekben, mint amilyen pl. Juhász Gézáé (Népi írók, Bp. 1943) és Gombos Gyuláé (Álom az országról. Bp. é. n.) és a Magyar Élet nevű kiadó irodalompolitikájában. József Attila helye ezekben az értelmezésekben a „népi írók” között van.

A válogatás minden bizonnyal a József Attila összes versei és műfordításai (Sajtó alá rendezte Bálint György. Cserépfalvi, Budapest, 1940.) című kötet alapján készült, minthogy itt jelenik meg először kötetben a Hordunk vinnyogó kosarat című József Attila-vers, amelyet a Híd füzeté is tartalmaz. Összesen 21 vers került a füzetbe, sajátos elrendezésben. A rövidebb versek, köztük a szegényember-versek is, A város peremén és a Levegőt! című költemények köré csoportosulnak, úgy, hogy A város peremén a Fiatal életek indulója és a Tiszta szívvel vezetik be, a Levegőt! után pedig a Kész a leltár, a Vigasz, a Hordunk vinnyogó kosarat címűek következnek. A válogatás központi helyét a Hazám hét szonettje foglalja el, melyből 1937-ben Vass László idézett. A válogatás a költő művét teljességében akarta szemléltetni, még ha a „természetet, a szerelmet, a világmindenség áhítatát” megéneklő versei kimaradtak is. A válogatás legnagyobb érdeme kétségtelenül a Hazám központi helye, amely ugyancsak a Hídban tükröződő „munkás-paraszt” tájékozódással van összefüggésben. Időszzerűségének sajátos, a hazai társadalmi és politikai helyzetből eredő vonatkozásai indokolták e versciklus kiemelt helyét. A nemzeti nyomor, az „ezernyi fajta népbetegség”, az erőszakra épült világrend képe, a nagybirtok, a kivándorlás, a „munkásosztály helyzete”, a fasizmus fenyegetése, a „fel kéne szabadulni már” gondolata, általában pedig e versek feltűnő szociográfikus, „falukutató” ihletettsége a Híd írásainak szerzőihez kétségtelenül közel állt — már-már egy politikai program költői megfogalmazásaként.

A József Attila-füzet külön érdekessége, hogy az első darabja a költő műveiből készült válogatásoknak, hiszen az ezt követő 19 lapos füzet 1943-ban jelent meg (József Attila válogatott lírai versei. Cserépfalvi. Bp.). S általában is a harmadik gyűjtemény a költő halálát követő időszakban. Németh Andor és Bálint György nagy gyűjteményei előzik meg csupán.

A Híd és szellemi életünk József Attila-kultuszának új fejezete a felszabadulás után kezdődött — most már összeforrtan a jugoszláviai magyar irodalmi élet történetével. B. Szabó György szövegkiadása, Fejtő Ferenc József Attila-tanulmányainak publikálása már nem a Híd, hanem szellemi életünk közügye.

Jegyzet: Itt közöljük a József Attila: Versek, Híd-Könyvtár, 10. szám, 1940. december hó című füzetébe felvett költemények címlistáját. A fedőlapon a Medvetánc mottója — Aki dudás akar lenni... — olvasható. Tartalma: Fiatal életek indulója; Magyarok; Tiszta szívvel; Hosszú az Úristen; Munkások; A város peremén; Anyám; Aki szegény, az a leg-szegényebb; Szegényember szeretője; Nemzett József Áron; Mondd, mit érlel...; Hazám; Parasztkunyhóka; És keressük az igazságot; A számokról; Levegőt!; Kész a leltár; Két hexameter; Vigasz; Haszon; Hordunk vinnyogó kosarat.

Rezime

Lik Atile Jožefa u časopisu „Híd”

U pristupu pitanju Atile Jožefa i motivi i rezultati su karakteristični za predratni časopis „Híd”. Naime, on prihvata Atilu Jožefa u trenutku kada je on već izgradio svoj pogled na svet i jednoznačno se stavio u službu radničkog pokreta. Tada ovog pesnika smatra za dostojnog premca Petefija i Adija, a njegovu poeziju „najvećom kulturnom vrednošću”.

Ovaj rad raspravlja o tim problemima i prati ih u svim brojevima predratnog časopisa „Híd”.

Summary

The picture of Attila Jozsef in „Híd”

In the approach to the question of Attila Jozsef both the motives and the results are characteristic of the pre-war periodical „Híd”. It accepted Attila Jozsef after he had built up his world-view and identified himself with labour movement. This poet was ranked with Petőfi and Ady, and his poetry was considered to be of „greatest cultural worth”.

This paper is concerned with these questions, and is following them in the volumes of „Híd” in the period between the two wars.

Tóke István

NAGYGAZDÁK ÉS CSELÉDEIK A ZENTAI NÉPI ANEKDOTÁK TÜKRÉBEN

Sokszor elhangzott már körünkben az a megállapítás, hogy anekdota kedvelő nép vagyunk mi magyarok. Tudjuk, derűs természetű elődeink adomázó kedvét számos gyűjtemény is őrzi. E kötetek azonban jórészt csak az egykori táblabírák és képviselők „úri huncutságait”, politikai és közéleti humorát örökítették meg; az egyszerű nép tréfás kedvének megnyilatkozásaival alig-alig találkozhatunk ezekben a gyűjteményekben. Pedig anekdotáztak a parasztjaink is, csak hogy a népi tréfáknak és élceknek kevés megörökítője akadt a szellemi néprajz gyűjtőinek körében. Kivételt csupán a székely és a palóc népi anekdoták képeztek: ezeknek akadtak jeles feldolgozói. Arról a tényről viszont, hogy a néphumor más vidékek magyarságában is kivirágozhat, erről nemigen akartak tudomást venni a néprajzkutatók.

Közel 30 esztendője élek Zentán, ebben a Tisza menti kisvárosban. Tanárként kerültem ide mindjárt a főiskola elvégzése után, s azóta is itt tanítok anyanyelvet az egyik általános iskolában. Már a kezdet kezdetén feltűnt a város sajátos hangulata, otthonos légköre, a földműves lakosság hagyománytisztelete, ízes és színes, képgazdag beszéde. Az osztályban a magyar órákon nem kellett minduntalan a tankönyv irodalmi példáira hivatkoznom, ha a népdalt, népballadát vagy a népmondát tanultuk. Tanítványaim maguk is elég sok népköltési terméket ismertek, olyat, amely itt a Tisza mentén, szűkebb páttriájukban termett. Tanulóim révén sikerült összegyűjtenem a zentai és Zenta környéki gyermekjátékokat is, továbbá a kiolvasókat, a gyermekmondókákat, s az is jellemző, hogy amikor megkértem őket, gyermekcsúfolókból olyan bőséges anyagot hordtak össze, melynek feldolgozását időhiány miatt mind a mai napig nem tudtam elvégezni.

Így lettem én szinte akaratomon kívül néprajzkutató, s előbb csak kötelességérzetből, az anyanyelvi órák színesítése céljából gyűjtöttem, hogy később magam is kedvet kapva a gyűjtéshez, már tudatosan tallózgassak a szellemi néprajz kiterjedt mezején.

Az itteni helyi mondák és babonás hiedelmek után kutatva találtam rá a népi anekdotákra is.

A mestergerendás, sárgaföldes alvégi szobákban csendes pipaszó mellett társalogva, adatközlőim gyakran szóttek beszélgetésükbe érdekes történeteket régenélt nagygazdákról, hajdanvolt cselédekről, jeles polgárokról. Humorral fűszerezett meséikben megesett vagy vélt történetek kerekedtek csattanós esetté, s hallgatva ezeket a vidám históriákat — később pedig már kutatva utánuk — érlelődött meg bennem a feladat: fel kell jegyeznem a zentai néphumornak e sajátos megnyilatkozásait.

Idestova 20 éve gyűjtöm már Zentán és környékén (Ada, Mohol, Toronyos, Kevi, Felsőhegy, Oromhegyes, Kanizsa, Adorján, Kispiac) ezeket a — talán nem is szigorúan vett — anekdotákat. A műfaji meghatározás szerint ugyanis az anekdota személyhez kötött, rövid és vidám csattanós történet itt-ott némi tanulsággal. Az általam lejegyzett népi anekdoták viszont nem minden esetben egyetlen epizódú történetek, ezért tehát valamivel hosszabbak, mint a klasszikus értelemben vett anekdota, azonkívül a csattanó sem jellemző mindegyiknek a végén. Inkább talán „vidám históriák” vagy „tréfás történetek” elnevezés fejezné ki szabatosabban e népi humor zentai válfajának lényegét — ha egyáltalán fontos a megnevezés. A tárgyköriük egyébként megegyezik a hagyományos anekdotakével. Szereplőik között egyaránt megtaláljuk a papot, katonát, a pászort (főleg a juhászt), a polgárt, tisztviselőt, fináncot, az iparost, röviden: mind azt a típust, akit eddig az anekdotagyűjteményekből is jól ismerünk már. Egy valami azonban mégis jellemző ezekre a zentai népi anekdotákra: az, hogy leggyakoribb szereplőjük a fukar és nagytörvényű módos gazda, valamint a nála szolgáló béres vagy a két keze munkája után élő szegény napszámos. E három embertípus viszonyát meglepően sok anekdota ábrázolja. Mivel a rátarti nagygazda réteg mélyen lenézte, alig-alig vette emberszámba a nincstelen cselédet meg a kasza-kapa igájában sínylő részesmunkást, érthető, hogy e népi anekdoták éle és gúnyja is mindig fölfelé irányul, s ha van, akkor a poén is legtöbbször a gazdatársadalom valamelyik pókhasú képviselőjén csattan.

Ennek az éles társadalmi ellentétnek gyökerei még a múlt század hetvenes éveiben lezajlott járásosztásig nyúlnak vissza. Ekkor ugyanis a város birtokában levő hatalmas legelőből 18.000 hold elsőrendű termőföld került felosztásra. A járásosztás során csalás, vesztegetés révén a zentai nagybirtokos réteg hatósági jóváhagyással semmizhette ki a földhöz jutni akaró nincstelen mezőgazdasági munkásságot. Az osztás körüli haszonlesést és önző magatartást a kisemmizett szegénység sohasem tudta megbocsátani az úri rendnek, s habár a változó gazdasági és társadalmi berendezés jócskán összemosta már a vagyonskülönbségeket, ellentéteket, még ma is él az alsóvárosi kisparaszt tudatában a szégyenletes határrendezés emléke. „Igazságosan, mint járásosztáskor!” „Föltette a járásosztó kalapot” — idézik gúnyosan a szólást, ha szövetkezeti vonalon vagy a tagosítás alkalmával megkárosítva érzik magukat. S találkozik még ma

is olyan hajlott idejű alvégi, aki — ha úgy hozza a hangulata — eldallolja a járásosztásról költött egykori gúnynótát!

„Apáink birtanak nagy legelőt.
Százszor is felérte a most meglevőt.
Tirajlom, tirajlom, tirajlalom.
De Berci nagyésszel kigondolta,
Hogy ezt a szegény nép ne jussolja.
Tirajlom . . .
Kimondta a nagy szót, azt a merészt
Abból csak gazdagok vehetnek részt.
Tirajlom . . .
Mérnökök szeldelték fel a járást
Sokan kaptak egész új szállást.
Tirajlom . . .
Ne hagyj el, ne hagyj el, o irgalom,
Sok helyütt hibázott a cirkalom.
Tirajla, tirajla lom.

De térjünk vissza az anekdotákhoz és mesélőihez!

Téli estén, hátukat a búboskemencének vetve, ma is el-elemlegetik az egykori cselédek maradékai, hogyan járt túl apjuk, nagyapjuk, régi ismerősük ennek meg ennek az uraságnak az eszén. Mint ahogyan a népmesében, ugyanúgy ezekben az anekdotákban is a hajdani kisemmizettek szolgáltatnak maguknak igazságot, s állítják falhoz, szedik rá az őket megrövidíteni szándékozó nagygazdákat. Leggyakoribb fegyverük a furfang, a leleményesség, s ezzel élni virtus számba megy, de nem csak az anekdotákban, hanem a valóságban is. Találón fogalmazza meg ezt a népi magatartást az egyik anekdota hőse, aki így sommázza mind a maga, mind a többi nincstelen életfilozófiáját:

— Hja, ész is köll ám a szegínysíghön, nemcsak türelem.

A Tisza menti anekdotákról még csak annyit: említettük már föntebb, hogy nem mindegyik történetkének van csattanója, s nem is mindig humorosak ezek a históriák — mégis lejegyeztük őket. Mondanivalójuk ugyanis mindig valószerű, a paraszti élet mindennapjaiból, csendes bölcsességükkel kort is, osztályt is, emberi magatartást egyaránt sűrítve tudnak jellemezni. Igaz, szókimondásuk néhol vaskos, témájuk olykor parlagi, de a finomkodó polgári ízlésnek is be kell látnia, hogy a szegényember nemigen lehetett választékos hangulatban akkor, amikor az úri gőgöt vagy a részessel szemben garasoskodó nagygazda fukarságát akarta nevetségessé tenni.

A gyűjtés módjáról tájékoztatásul a következőket mondhatom: minden esetben szóbeli közlés alapján jegyeztem le a hallott történeteket. Ahol lehetett ott szinte szóról szóra adtam vissza a történet elbeszélőjének előadásmódját, vagy ha ez bántóan pongyola volt, akkor a kifejezéseit, szó-

használatának egyéni ízét és fordulatait törekedtem átmenteni az anekdota szövegébe.

Hiszem, hogy e néhány oldalnyi válogatás képet tud adni a Zenta környéki magyarság ma már mindinkább feledésbe merülő anekdota kincséről.

A zentai mezőkön a múlt század végén jelentek meg az első cséplőgépek, vagy ahogyan erre felé mondták a „tüzesgépek”.

Kezdetben ökrökkel meg lovakkal húzták szérűtől, szérűig ezeket a masinákat, de később a m a g á n j á r ó k megjelenésével megszűnt a jószággal való vontatás.

Minden gépnél állandó cséplőbanda dolgozott (gépész, fűtő, etető, kévehányók, kévevágók, szalmahúzó, pelyvahordók, kazalrakók stb.), olykor tizenöt-húsz ember is. Ezeknek kosztját az ételhordó feleségek hordták ki a szérűkre, de ha a kinti tanyákon csépeltek, akkor az ellátásukról a tanya tulajdonosa gondoskodott.

ÖREG RÉSZES EMLÉKEZIK

Öreg részesmunkások emlegetik, hogy a gazdák — különösen a fukarabbja — igyekeztek a legolcsóbban megoldani a géprészesek kosztolását. Ahogy mesélik, minden tanyán bablevessel meg avas oldalassal várták őket.

— Olyan fekete vót a leves a füstös hústól, mint a bogrács oldala. Megenni megettük — a gép ugye étvágyat csinált —, de nem nagyon kaptunk rajta, mert rettentő sok vizet kívánt. Örökké csak azt a rossz, kemény tanyai kútvizet ittuk rája. Egyszer, amikor már az ötödik vagy hatodik tanyán fogtunk a cséplésbe, megkérdezi a gépész a héthatárban ismert zsugori nagygazdát — aki reggel még egy nyelet pálinkát is sajnált tőlünk — hogy mi lesz ebédre. Az meg dicsekedett vóna, hogy „baleves füstött csülökkel”, de torkán akadt a dicsekvés.

— Azt az ideodáját! — káromkodott a gépész — hát mink már csak babot együnk egész héten? Ki az éket! Le a szíjat, emberek! Nem dógózunk tovább!

Kapkodott a gazda fűhöz-fához, bozsékolt, de hiába. Az emberek csak akkor voltak hajlandók kötélnek állni, amikor megígérte, hogy bárányprikás lesz ebédre.

— No, oszt lett-e?

— Lenni lett, de nem vót abba semmi köszönet — mesélte az öreg —, mert mikor délben körülültük a nagy tálat kisült, hogy a bárányból,

mire bográcsba került, kivénhedt, öreg kos lett, oszt olyan inas, rágós vót a húsa, mint a bocskorszój. A tanyai kutyaék ették meg az ebéd legnagyobb részét, mert még az állkapcánk is kifáradt a nagy rágásban. Mondtam is, ahogy ott éhesen törülgettük a szánkat: — No, emberek, most láthassátok: amék gazda reggel kutya, az délben is az marad!

A MEGNEVELT GAZDA

Fukar ember hírében állott annak idején az öreg F. B., akiről azt tartották a régi öregek, hogy még az ökör alatt is bornyút keresett, s ha bírja tán még a tiszta vizet is megszűrte volna.

Az ő tanyájára húzatott ki egy kánikulás napon a „tüzesgép”, hogy elcsépelje a tanyai szérún összehordott gabonaasztagokat.

A részesek már hírből ismerték F. B. zsugori természetét, ezért hát kíváncsian lesték, ugyan mivel fog kirukkolni, miféle meglepetést tartogat számukra a cséplés idején.

Nem kellett sokáig várakozniuk. Ahogy a masina rögzítésével bajlódtak, bevették az ékeket, meghúzták a szíjakat, serénykedtek — hadd lássa a vén zsugori: nem hólyag ez, hogy csak úgy fel lehessen fújni — látják ám, hogy jön az öreg, s mögötte a kiscseléd. Igaz, a kínálásnál a gazda már ellépett a szérú végén álló kukorica föltekintésére, s így az indítás előtt a lányka nyújtotta oda a butykost az embereknek, de bánták is azok.

Elsőnek a bandagazda húzta meg az üveget, de nyomban ki is köpte az egész pofára valót.

— Hogy az a...

— Kóstolom no! — kapta ki a flaskót a káromkodó részes kezéből az etető. De alig hajtotta föl, már köpött is.

— Hej, az annya...!

Szakértő torka volt mind a kettőnek, s így azon melegében megállapították, hogy a pálinkának nevezett lötyty nem más, mint erős borssal ízesített kútvíz egy kevés pálinkával megkeresztelve.

Káromkodtak a munkások, szidták a szegényebbek zsírján hízó, garaszkodó nagygazdát, s aztán valamelyikük eltalálta: tanítsák móresre, adják vissza neki a kölcsönt; „rugjanak be” a pálinkától, hadd menjen el a kedve, hogy máskor is ilyen italt nyomjon az orruk alá.

Úgy is tettek.

Indítás után elkezdtek kurjongatni, táncolni; mulattak, tántorogtak. Akik nem devernyáztak, azok a petrencét fordították le, a kazalrakók ferdén rakták meg a kazlat, a pelyvahordók hordták szanaszét a pelyvát, utána pedig összeöntötték a törekkkel; a kévevágók kiszaggatták a

kévéket, s ráhányták a szalmára, szóval mindent fordítva csináltak, mert ők részegek.

Viszik hírül a gazdának, hogy hogyan dolgoznak a részesek, s az lohol ész nélkül és már messziről kiabál:

— Emberek! Hé, mit csinálnak?!

De azok rá sem bajsintottak.

Fogja a gazda a fejét, fut a gépészhez (aki szintén be volt avatva a stiklibe), de az még rá is förmedt:

— Mit bosékol? Maga akarta! Miért adott nekik ilyen erős pálinkát!

Jó két óra hosszat tartott a termés pocskolása, amíg aztán „kijóznodtak” az emberek, s utána haladt a munka rendje.

*

— No, és használt a „tanítás”, a lecke? — kérdezi öreg krónikásától a gyűjtő.

— Használni használt, mert másnap már rendesebb italt kaptunk, de tudja, én azért csak azt tartom, hogy öreg ökröt, vén fát, meg fukar gazdát megnevelni nem lehet.

Ő NEM CSINÁLHATJA ...

Kanizsán mesélték ezt a csépléssel kapcsolatos régi históriát.

Dohogott a cséplőgép a Pósa-tanyán. A gazda, afféle tehetős és ember-séges kisparaszt, ilyen alkalmakkor mindig kitett magáért: aranyszínű tyúkhúsleves, kakaspaprikás, bor meg kött tézta várta délben a cséplő-munkásokat.

Ahogy ott az üres zsákokkal leterített árnyékosban ülnek és ebédelnek a részesek, átlátogat a tanyára a szomszéd Cs. L., a zsugoriságáról köz-ismert nagygazda.

— Hát itt mi van? Tán lakodalom? — kérdi félig komolyan, félig tréfásan a bőséges terítés láttán.

— Dehogyis, bátyám. Csakhát — hála legyen! — bő termést adott az idén a jó Isten, oszt hát úgy gondótam, én sem leszek mán szűkmarkú. Megdógoznak érte, szegények ...

— Jaj, öcsém, tik könnyen csiná'hassátok ezt: nálatok két nap alatt e'végeznek. De én nem traktálhatom ám így őket, mert az én szűrömön két hétig is ott búj a tüzesgép.

•

Valamikor híres-nevezetes alakja volt a régi Zentának R. J. is. Gazdag basa-paraszt, nagyhatú alakját, viselt dolgait, mondásait sokáig idézték a régi öregek. Ma már vékonyodik, fogy az emléke, de bandázáskor, disznótorban, parasztlakodalmakban még vissza-visszarévednek rá a rezgő fejű, galambősz aggastyánok.

Róla kívánunk elmondani egy-két jellemző anekdotát, amelyet sikerült megmenteni a feledéstől.

AZ BIZONY MESSZE VAN ...!

Régebben az esztendő utolsó napján volt a kanász-, béres- és cselédfogadás, vagy ahogyan Zentán nevezték: az „öcsém-vásár”. („Hát öcsém, elszegődnél-e hozzánk? — így invitálták gazdauramék a béresjelölteket.) A gazdák és a cselédnek valók ilyenkor valamelyik jelesebb kocsmában jöttek össze. (Zentán ilyen volt a Hajduska-féle vendéglő), és itt zajlott le a minden évben meg-megismétlődő béresfogadás. Ezeken az összejöveteleken, többek között R. J. uram is megjelent a többi gazda között, s jelenléte csak emelte az embervásár tekintélyét.

Mesélik, hogy egy ízben a már felfogadott új béressel szánkón indult kifelé a csantavéri földeken levő tanyájára. Zuzmarás hideg téli nap volt, s a havas mező fölött károgva szálltak a kóbor varjak. Az öreg elől ült a subában, az új béres pedig vézna felöltőjében ott kotolt a szánkó aljába vetett szalmán. Vacogott.

Híressoron túl, mikor már nem állhatta a dermesztő hideget, didergő hangon meszólalt az árva:

— Gazduram, de messzi van a ken' tanyája!

A gazda önérzetét régen érte ekkora sérelem.

— Micsoda?! — füstölgött magában. Még hogy messze van ennek a koszos senkinek az ü tanyája?

Meg se fordult csak a szája sorkából vágta oda a béresnek:

— Neked van-e tanyád, öcsém?

— Nekem? Mér kérdezi kend, amikor úgy is tuggya, hogy nincsen.

— No látod... A' van messze!

HAJDANI GAZDÁK — EGYKORI CSELÉDEK

A kanizsai földeken gazdálkodó néhai K. Balázs, rettentő fukar, zsugori ember hírében állott. Pedig — mint mondják — száz láncon jóval felülhágott a birtoka. Hajszállra ilyen volt a felesége is, aki képes volt 18

kilométerről begyalogolni egy pár kisgalambbal a kanizsai piacra, csak azért, mert ott néhány koronával többért lehetett túladni rajtuk. A szerzés, a gyarapodás, a föld volt az istenük. Ha két tanya között egy nadragszj szélességű földsáv eladásra került, az öreg K. B. biztos odaszemtelenkedett közéjük, és ő vette meg a keskeny földdarabot.

Szóbeszéd volt, hogy fekete kenyéren, kicsi szalonnán, meg nagy vöröshagymán akart sok munkát végeztetni a cselédeivel, és a részes munkásokkal.

Mesélték, hogy egyszer a felesége így sopánkodott a szomszédasszonyának:

— Én nem tudom, hogy lehet az, hogy maguknál a kiskanász itt van három-négy esztendeig is, utána megmarad béresnek, osztán még innen is nőszül. Nálunk már odébb áll, pedig nem röstellek neki napjában háromszor is levest főzni.

— Na, lássa, ez a baj, Kati néném — okította fel a szülét a szomszédasszonya. — Próbáljon neki csak délbe' főzni, jó, kiadós, tűrős bablevest oldalassal. Vacsorára meg a híg tésztaleves helyett túrót vagy tejet adjon nagy karaj kenyérrel. Én így szoktam. Próbálja csak meg maga is! Meglássa, hogy megmarad a tanyán maguknál is a kiskanász.

*

Nem állhatták a tanyájukat a béressek. Ugyanis ősz felé, amikor a nagya munkát már elvégezték, rendszerint úgy intézte a gazda, hogy összevessenek, és hogy a béres odébb álljon egy dülővel.

A kialakult bért persze nem fizették ki neki.

Egyedül egy alkalmazott tudott megmaradni náluk. Azon még az öreg sem bírta kifogni. Tempós, csendes beszédű, birkatürelmű legény volt az istenadta, akit semmi sem hozott ki a béketűrésből. Egy ízben — ünnep lévén — a szüle kétféle kalácsot tett az asztalra, az üreset odarakta a béres elébe, a mákost meg az ura elé helyezte. A legény, mint aki észre se vette a nyilvánvaló megkülönböztetést, a leves után megtörölte a száját, s aztán az üres kalács fölött nyugodtan átnyúlt a mákosért.

— Te Sándor — szólt rá az öregasszony —, én azt a Balázsnak süttem, mert ő azt úgy szereti.

— Én is.

JÁNÓ BÁCSI KÖLCSÖNT MEG TANÁCSOT AD

Dukai János bácsiról kereng az alábbi história Kanizsán.

Apróbb kölcsönökkel szokta segítgetni a nála dolgozó részeseket, napszámosokat. No, persze, mindezt nem makulátlan keresztényi szeretetből,

hanem inkább számításból cselekedte: ezzel kötötte magához az olcsó munkaerőt. Ha ugyanis valamelyik felfogadott embere munkavállaláskor megkérte a szokásos napszám árát, azt így környékezte meg:

— Ne kérj már annyt, no! Tudod, hogy a múltkorjában is kisegítettek... .

És mert furton furt tartoztak neki, meg rá is voltak szorulva, így hát az embereket mindig rávitte a kénytelenség, hogy engedjenek.

Mesélik, hogy egyik sok bajú napszámosa házat akart építeni valahol a szegénysoron. Telket a község adott, a falakat pedig a rokonság verte fel mívában. Hanem a tetőre meg ablakokra még így sem futotta a szegénységből. Elment hát az ember Jánó bácsihoz, és előadta a kérelmét.

— No, ülj le csak itt kint — mondta a gazda, aki a gangon fogadta a vendéget —, majd bemék, osztán megpróbálok egy kis pénzt összeszedni.

Ült, ült kint az ember, hogy már szinte bele is unt a nagy várakozásba, míg végtére csak kijött Dukai úram, aki éppen úgy tett, mintha tényleg egyenként kellett volna odabent összeguberálnia a garasokat.

— Hát nézd, ennyit adok a tetőre, e... . — adta át a kért összeg e g y r é s z é t. — Az ablakot meg majd akkó csináld meg, amikor lesz rá pénzöd! Nem muszáj ám az ablakon kukucskálni. Állj ki inkább a ház elé, úgy többet láthatsz.

KURTA SZOLGÁLAT

Zentán esett meg az alábbi história, még valamikor a bükkfagatyás világban. Az egyik oromparti nagygazda új bérest fogadott télszakán a zentai „öcsémvásárok” egyikén. Mielőtt még a tanyára vitte volna — hogy kezesebb legyen a legény, no meg hogy jobb kedvvel lásson odakint a munkához —, a gazda előbb a városi háznál kívánta jóltartani. Meghagyta hát reggel az asszonynak, hogy nagy csupor forralt tejet, meg fehér cipót tegyen az asztalra az új béres elé. Ám, a legény, amikor leglátta a bögrében gőzölgő reggelit, csak elhúzta a száját:

— Mán tisztesség ne essék, szólván, de én ilyesmivel nem élek, asszony-ság, mer’ e’ csak olyan macskának való étek. Tűrősebb koszt köll ám a cselédnek! — tette hozzá még, így igazítva útba gazd’uramékat a kiadó-sabb reggeli irányába.

Szítt egyet a fogán a zsugori tanyai, de azért intett az asszonynak, hogy — isten neki! — emelje le a tálalásból a szalonnát, és rakja a legény elé. Csak amikor az asztalra került, akkor látta az asszony meg a gazda, hogy a nagy darab szalonna mellett ott terpeszkedik a paraszttányéron még egy fél varslis, amit a legény szintén észrevett, így hát visszatenni onnan már nem lehetett többé.

— No lám, ez köll a magyarnak, nem adóemelés! — így a béres, s

amúgy derekasan nekilátott a reggelinek. Leszelt egy negyed kilónyi szalonnát s hozzá kétszer annyi kenyeret, — s bevágta. Utána, mint akinek csak akkor jött meg az étvágya, lemetélt vagy két tenyérnyit a varsliból, s azt is jóízűen eltüntette.

Mindezt látva, a fukar gazda már-már epeömlést kapott a méregtől, és amikor a legény másodszor is vágni készült a disznósajtból, olyan hangon, amelyben több volt a figyelmeztetés, mint az okítás, így szólt hozzá:

— Tudod-e, hé, hogy ennek két korona kilája?

— Hát meg is éri! — válaszolta tele szájjal a béres, aki miután még egy darabot kanyarintott a degeszre töltött varsliból, bekattintotta csilagos bicskáját, jelezve hogy befejezte a fölöstökömöt.

— Hát nem vágysz többet? — kérdezte tehetetlen indulatában a gazda.

— Nem — felelte nagy komolyan a legény. — Akkor nem bírok majd ebédelni, pedig úgy látom, szárma készül délre — bökött bicskájával a káposztáshordó felé.

— Oszt szereted? — „érdeklődött” fogát csikorgatva a tanyai Harpagon.

— Hú, de még mennyire! Hatnál alább sose adom — virtuskodott volna a béres, ám a gazda a szavába vágott:

— De a hasad istenit! Nem eszöl te délben az én szármámbul, az biztos! Fogd a motyód, osztán vigyen a kórság oda, ahunnan gyüttél, ördög b'on abba a bő gyetrádba bele! Engem nem fogsz kienni a vagyonombul, de nem ám! Kiteit az esztendő! !

A CSUTKÁRÓL ÉS ANNAK TÖBB IRÁNYÚ HASZNÁLATÁRÓL — A MÚLTBAN

Részesek dolgoztak a fukarságáról közismert öreg gazdaházaspár tanyáján.

A férfi folyton egyruhában járó, zsugori vénember volt, de azért — meg kell hagyni — tisztelték, mert rangot és tekintélyt mindig a föld adott erre mifelénk.

Ugyanilyen garasoskodó öregasszony volt a feleség, olyan, aki még a városban lakó unokáinak is csak pénzért adta a tökmagot a piacon.

— Te műké vagy? — szokta volt kérdezni őket, amikor valamelyikük megállt a kosara előtt egy fertály tökmagért.

— A Janié — felelte a kérdezett onoka.

— No, várj csak! — s azzal a szüle nagylelkűen még 3—4-szemet cseppentett a gyerek markába.

Szóval, megtalálta a zsák a foltját: összeillettek a férjével.

Ezeknél dolgoztak a részesek, akik nem bentkosztosak voltak, hanem saját kenyerükön szegődtek. Ám, a gazda, hogy jobban menjen a takar-

mányrépa szedése, jó vacsorát ígért nekik munka utánra. Hajtottak is az emberek, hogy kiérdemeljék a beígért kolbászos paprikást, de bizony hiába. Vacsorátájt — ég nyelte-e, föld nyelte-e, — a gazda eltűnt, a színét sem látták. A gazdáné meg azzal mentegetőzött, hogy elaszabadult a borjú a kötélről, s egész délután azt kellett hajkurászni. — De majd holnap, meglássák! . . . — hitegette őket. Másnap azonban — piac lévén — az asszony bement Zentára egy kis ezzel-azzal „árulkodni” —, s csak sötétedés után ért ki a tanyára. Ilyenformán a főzésből megint nem lett semmi.

Harmadik nap reggel meg az történt, hogy a szüle békát talált a tejeleves köcsögben, s mivel sajnálta a ráarakodott tejfölt, hát végignyalta a varangyot, mielőtt a falhoz vágta volna. Fel is puffadt a szája, s egész nap dagadt képpel járt-kelt a tanyában, s ez ismét jó alkalom volt arra, hogy a vacsora-főzés másnapra halasztódjék.

De ezt a cigánykodást már a munkások is megsokalták. Úgy álltak bosszút, hogy másnap reggel az egyik részes, amikor a gazdáék nem láthatták, beosont a fityibe*. A tetthelyen aztán az egészségügyi papírossá avanszált csutkát alaposan bedörzsölte a kezeügyében lévő istentelenül erős zöldpaprikával.

Búzárt rostáltak éppen a tanyaudvaron, s így jól látták, amikor a gazdáné úgy déltájt a „húvös ülőke**” felé tartva a bajára indult. Alig volt bent azonban egy-két percig, hirtelen kivágódott a hajzli*** ajtaja, s a hátulját fogva a szüle korát meghazudtoló fürgeséggel inalt a konyha felé. Még az udvarra is kihallatszott, ahogyan jajveszékelt:

— Jajjajajj, eszi is, meg csíp is!

Csak jó óra múlva jött ki az urával (addig a lavórban kuksolt szegény), s keresték ketten a corpus delicti-t, azaz a bűnjelet, de már nem találták.

— Úgy látszik, mégiscsak beledobhattam — vélte az asszony.

— Hát azt rosszul tetted! — zsémbelt a gazda. Mondtam már nem egyszer, hogy nem köll bedobni. Milyen jó lett vóna még az a csutka a katlan alá gyújtósnak . . .

* A W. C. régi, népies neve

** A W. C. régi, népies neve

*** A W. C. régi, népies neve

RÉSZES FURFANG

Kanizsai földön, a fukarságáról messze vidéken ismert nagygazdánál törték a részesek a kukoricát. Híréhez méltóan, a gazda hajtotta őket, folyton a sarkukban járt, mert félt az esőtől. Hogy nagyobb kedvvel dolgozzanak, jó vacsorát meg köttespogácsát ígért nekik estére.

A napi munka végeztével — jóval sötétedés után — hozta is a gazdáné a beígért paprikást. Igaz, a köttészta elmaradt, de annál nyájasabb szóval biztatta a részeseket:

— Fogyasszák, emberek! Válogassák! A húsát is!

Mikor a bográcsnak már fénylett a fenéke az emberek törölték szemüket, szájukat, s a fosztáshoz láttak.

— Te találtál húst? — kérdezte az egyik részes a másikat fosztás közben.

— Nem én, hallod.

— Hogy az a magasságos... Mer' én sem.

Kisült, hogy nagyon is „sziroma” volt az aznapi vacsora, s nem véletlenül tálalták azt a gyenge holdvilágnál. Még másnap is erről agyvégyeztek reggeli szalonházás közben az emberek, s szidták a gazda fukar anyját, feleségestől, mindenestől, ki még a vacsorájukat is kétszer enné meg — ha lehetne.

Éppen ott csatarászott, begyeskedett körülöttük a tanyaudvar büszkesége: egy hatalmas bakpulyka. Sátorozva söprögette a gyepfüvet, s odaoda lublublolt az őt bosszantó munkásoknak.

— No, emberek, lesz már estére hús a bográcsban! Méghozzá pulyka! — szólt az egyik igen sokat próbált napszámos. — Gyere csak Jóska! — intett suttyó fiának.

A szalmakazal takarásában elkapták a pulyka nyakát, majd a részes a markában tartott és elkészített méregerős, feferoni paprika csomájával kegyetlenül bedörzsölte a pulyka hátulját.

Szegény jószág! Abbahagyta már a pöffeszkedést, s nagyokat rikkantva, ugrabugrálva inalt a tanyaudvar felé.

— A pulyka, jajjajajjja... A pulyka! — veszíkolt a gazdáné, amikor megpillantotta a kecske módjára szökdellő pulykakakast. — Mi történt vele? — futott ki kezét tördelve a részesekhez.

— Nem tudjuk. Mink is úgy vettük észre, amikor kiszaladt a kukoricásból.

— Biztosan darazsat nyelt! — „vélte” az egyik.

— Fenét! — tette hozzá a másik. — Vész van abban. Az van most! Az asszony monta a hét végén, amikor otthun vótam, hogy döglük a liba.

— Jó mondod — tódította a másik. — A mi kakasunk is éppen így csinált, mielőtt az asszony el nem vágta a nyakát.

— Balta köll ennek is! — „segített” a harmadik.

A nem hiába. Maga a gazdáné kérte őket, hogy hát akkor, ha mán így van, fognák meg szegényt...

Aznap este már nem kellett biztatni a részeseket. Kínálás nélkül is találtak húst a krumpli között. Pedig — még hódvilág sem volt.

A DRÁGA PAMPUSKA

Az egyik igen fösvény Zenta környéki nagygazda fiáról mesélik, hogy örökölte apja fukar természetét, s ahol lehetett ott rövidítette meg a munkásait. Szokása volt részt venni a cselédek és a részesek közös étkezésein, no persze csak mint szemlélő. Rendszerint földre terített zsákokon két sorban ülve ettek az emberek, és a gazda ilyenkor le-föl sétálgatva figyelte meg: ki a pákosztos, meg a nagybélű, falánk részes, hogy azt legközelebb már ne fogadja föl.

Mint mondják, igen hitvány koszon tartotta az embereit. A reggeli szeparált tejből, sovány túróból, hagymából és kenyérből állott. Ha volt is szalonna, az is ledarabolva: minden munkásnak egy-egy darab.

Egy közös ebéd alkalmával, amikor az emberek már szemüket-szájukat törölték a sűrű bableves után, s már úgy látszott, hogy más nem lesz, ehol ni! Hozza Julis, a szakácsné a második fogást: egy óriási cseréptalat, tele pampuskával. Jó nagy darabok voltak, szalagosak. Fülig szaladó nyájasággal biztatott mindenkit:

— Vegyenek, emberek! Vegyenek! Tik is lányok! Ne sajnáljátok!

Még a gazda is kínálhatta:

— Csak fogyasszatok! Tínektek süttük.

Nem is szabódott a nép. Ki hármat, ki ötöt, Döme meg a bő gyetrájú részes éppen tizennyolcat vágott be, s dicsekedve veregette magát köldök-tájon:

— Gazduram, éppen egy körösztre való van odabent!

A gazda csak mosolygott, s láthatólag kedve tellett abban, milyen kapós lett Julis asszony fánkja.

Az idősebbeknek, akik már régebből is ismerték a gazdát, gyanús volt ez a bőkezűség, s mondták is, hogy azt az ideodáját, nincs itt rendben minden, emberek —, de a többiek nem hallgattak rájuk.

A napszamosok bérét szombat esténként olvasták le kinek-kinek a markába.

A hét végén a gazda is odaállt a pénztáros mellé, s a nyolcdináros napszámból mindenkinek levont bizonyos összeget — a pampuska árának fejében, méghozzá egy dinárt darabjáért.

Az emberek szentségetek, s bizonygatták, hogy nem így volt az egyezés, hanem úgy, hogy nyolc dinár koszttal együtt. Miért vonja hát le az úr a pampuska árát?

— Azért vonom le, mert ebédre jó, tőrös, zsíros bableves vót kenyérrel. A pampuskára csak azt mondtuk: vegyetek. Tik vettetek, ettetek — hát most fizessétek is meg!

MI IS HÁT A SZEGÉNYség?

Két legényfia volt az öreg Zsoldosnak, meg hatvan lánç földje.

Amikor az idősebb fiú megnősült, nem vált ki a családból, hanem az új asszonnyal otthon maradt továbbra is apja gazdaságában. Idő teltén azonban a menyecske, ki már ugyancsak ráunt arra, hogy folyton az anyósa oldalán cselédkedjen, addig rágta az ura fülét, amíg az meg nem embe-relte magát, és ki nem makacsolta apjától a kisebb tanyát a 30 lánç föld-del együtt.

Az öreg Zsoldos, aki világeletében magának való, amolyan „kaparó” ember hírében állt, nem szívesen ugyan, de kénytelen volt engedni, s e szavakkal ruházta át a tanya meg a 30 lánç tulajdonjogát elsőszülött gyermekeire:

— Ne, az anyád istenit! Itt van, oszt vigyen a fene! Maj’ megtudod a saját zsírodon, hogy mi is az a szegénység!

MIKOR LESZ ITT MÁS VILÁG?

A huszas évek végén B. B. nagygazda falrakó munkában jártas napszá-most fogadott a vedlett falú pajta helyrehozására. Sokallotta ugyan, amit kért az ember, de végül csak ráállt az alkura, mert még mindig jóval olcsóbb volt, mintha mesterrel csináltatja.

Néhány évre rá — a nagy gazdasági pangás idején — újból ezt a tíz körme után élő, ügyes szegényembert fogadta meg az istálló kitapasztásá-hoz. Amikor megkérdezte tőle, hogy mit kóstál a munka, azaz mennyi napszámot kér, az ember azt válaszolta: Csak annyit, amennyit legutóbb kapott a pajta lesaralásáért.

— No, hé — figyelmeztette B. bácsi — hát nem tudod te, hogy azóta változtak az árak? Olcsóbb lett a búza meg a kukorica, meg — osztán esett a hús meg a szalonna ára is! Más világ van ám már, hallod-e?! — okította volna ki napszámosát az öreg.

Villant egyet a napszámos szeme, s odafordulva a gazdához, így vágott vissza:

— Tudja, mikor lesz itt más világ B. bátyám?

— ?!

— Majd akkor, amikor maga fogja tapasztani az én istállómat.

ANNYIT LE A KERÉK, AMENNYIT FÖL

Azt tartották régen, hogy a szegény ember nem jut zöld ágra — ha csak föl nem akasztja magát. De azért már akkor is került szerencsés ember, aki szegény sorsból emelkedett a jó módba, csak hogy az ilyen rendszerint el is bízta magát. Kevély lett, pöffeszkedő, s ugyancsak lenézte egykori sorstársait.

Egy ilyen fölkapaszkodott oromi gazdáról meséli a fáma, hogy amikor reggeliző napszámái kukoricakenyeret ettek, rátartian megkérdezte tőlük:

— Osztan, nem töri a szápadlástokat?

Évek múltán, a nagy gazdasági pangás idején, a kevély gazdát elérte a sorsa: elúszott a föld, s ő is ugyanolyan rongyon-gyült, nincstelenné lett, amilyen annak előtte volt. Családjai elhaltak, egyedül élt, s öregségére csak kínlódott, mint a káposzta hús nélkül. Ekkor már ő is napszámások között ette a kukoricakenyeret, s csendes volt, miként bőjtben a mészárszék.

Egy közös reggeli alkalmával az egyik kukoricakenyérre született napszámás nem kis kárörömmel megkérdezte:

— No, nem töri ken'nek a száját a kukoricakenyér? — emlékeztetve egykori munkaadóját pökhendi magatartására.

Halkan jött a szó a bajúsz alól:

— Változik a gusztus, öcsém!

MIRE KELL A KENŐCS?

Zentára készülődik látogatóba a tornyosi gazda, s a városi divattal haladni kívánó nagylánya megkéri: hozzon a részére a patikából valami pomádét.

— Milyet adjak? — érdeklődik az apától a patikáros kisasszony.

Bizonytalan hümmögés és vállvonogatás után derül ki, hogy nem a gazdának, hanem a lányának kell a krém.

— Pattanásrul-e vagy hogy tán szeplőről? — Éjjelre vagy nappalra kéri? — hangzik az újabb kérdés.

Fölszalad a magyar szemöldöke:

— Éjjelre vagy nappalra? Affenét! Egész hónapra!

ÚRI STIKLIK

Bácska és vele a Tisza mente, valamikor híres volt bőkezű és mutató földbirtokosairól, azoknak napokig tartó, olykor hetekbe nyúló dínomdánomairól, viselt dolgairól.

Az elpocakosodott és hájba temetkező vidéki kiskirályok „úri” gesztusait erre mifelénk is sokáig el-elemlegették anekdotázás közben a régiek, de ma már lassan elfelejtődnek, kikopnak a maradékok emlékezetéből a hajdani virtuskodás példái.

Egyet-kettőt azért sikerült még a fogyó múlt emlékei közül megmen-teni, mutatóba az egykori nagygazda mentalitás és „úri sikk” jellemző adalékeként.

Hozzá kell tennünk, hogy Zentán és környékén nem annyira nagybirtokosok, mint inkább csak módosabb gazdák éltek, de mulatásban és virtuskodásban ők sem igen maradtak le a többiektől. Bizony — ahogy mesélik —, a Tisza mentén is sok jó termőföld elúszott a trombita- és muzsikaszón annak idején...

*

Egy nagygazdáról azt meséli a fáma, hogy a tanyán rendezett „urimuri”-hoz Csantavérről vitette ki a cigányokat a nagy tanyára. Hogy jobb kedvvel húzzák, mindegyik zenésznek választási malacot ígért.

Állta is a szavát, s a happaré végén a banda tagjai ragyogó arccal viték hazafelé a hónap alatt éktelenül visító malacokat. Ám, alig értek ki a tanyáról, megállt bennük az üdő. A gazda parancsára a cselédek utánuk eresztették az ólaktól a malacsivítástól felajzott anyakocákat, s azok vad rőfögéssel rohantak a cigányok után. Szegény muzsikások! Inaltak volna, de mivel egész éjjel talpon állva húzták, no meg ittak is közben, így hát nem bírták szusszal. A bőgős már a bekötő út végén elhajította a maga malacát, de a klarinétost — mesélik — fél dűlő hosszan kergette a felbőszült anyadisznó.

*

Kazinczi Dénesről — istennyugosztalja! — mondják, hogy jó mulató, derűs lelkű földesgazda volt, aki élt-halt a cigánymuzsikáért. Szépen tudott mulatni, s a zenészek is szívesen húzták neki, pedig nemegyszer lóvá tette őket.

Egyszer is — beszélük —, még vasárnap délelőtt elkezdte húzatni magának a vendéglőben. Hol vígat, hol siratósat. Brummogott a bőgő, csendült a pohár, ő meg többször is odakiáltotta a prímásnak:

— Húzzátok, romák! Mindegyiktek egy zsák buzát kap a végén tülem!

Össze is villant a zenészek szeme, s apait-anyait beleadva a muzsikába, ríkatták reggelig a hegedűket. Hajnali háromkor, amikor már derengett odakint, azt mondja Kazinczi:

— Ácsi! Most pedig mindnyájan hazamentek, és ki-ki hoz magával egy jó zsákot. Ha lehet minél nagyobb! De szaporán ám, hé, mert kocsi-
sira ülünk, oszt megyünk a tanyára! Ott a buza — tette hozzá magyarázólag.

Elsiettek a muzsikások, és mi mást tehettek, a szomszédokat verték föl hajnali álmukból kölcsönzsákért. Végre összeszedelőzködtek. Ki buzás-, ki krumplis-, ki meg nagy zsidózsákot hozott magával, már amilyen a keze ügyébe akadt, illetve amilyet kapott.

— No, üjjetek föl, oszt gyerünk, mer vár odakinn a dolog! — csapott a lovak közé Kazinczi. Jó lovai voltak, trappba mentek a tanyáig, istentelenül összerázta a féder nélküli parasztkocsin kuksoló cigányokat.

Amikor a tanya közelébe értek, azt mondja a gazda a zenészeknek;

— No, itt szájjatok le, osztán tömjétek jó tele a zsákokat buzával!

A cigányok Kazinczira néztek.

— Há, miféle buzával?

— Ehun van'e! — mutat az a még talpon álló érett gabonára.

— Hát ilyen buzára gondutá, hogy az iz egyen meg te...!

— Persze, hogy ilyenre — mondja Kazinczi. — Nekem más buzám nincsen. Buza — buza!

No, erre a magyar nóta daliáiból is kitört az anyatermészet. Zokszavakban gazdag nyelvük minden átkát szórni kezdték a gazdára, s mondták, ahogy a szájuk szögletén kifért:

— Essen beléd a süly, te ilyen, te olyan, de aztán úgy ám, hogy soha ki ne gyűjjön!

— Gyepesedjen be az udvarod...!

— B... meg a buzádat!

— Add el, oszt vegyél magadnak koporsószőget!

Kazinczi azonban mosolyogva állta a sarat. Amikor lecsillapodtak kissé, akkor már csak arra kérték:

— Ha már kihosztál, vigyé vissza bennünket, verje meg a ragya azt a vörös pofádat!

— Nem lehet ám — szabadkozott Kazinczi —. Nem érünk rá. Nem lássátok, hogy most akarunk aratni?

Azzal lovai közé vágott, s otthagya a harmaton a megrökönyödött zenészeket. Azok meg — mi mást tehettek, szegények — etetve Kazinczit a fenével, hónuk alatt az üres zsákkal kedvetlenül indultak hazafelé.

MI AZ, AMI FELÉR HAT TINÓ ÁRÁVAL?

Vincze Dezsőre, a kanizsai földeken élő egykori földbirtokosra még bizonyára emlékeznek a maradékiak.

Nőt és társaságot szerető, mulatós kedvű ember hírében állott, aki ha bevette magát valamelyik hangulatos csárdába, napokig nem mozdult ki onnan. A kispiai meg az ostorkai zenészek sokat tudnának mesélni úri gavallériájáról...

Azt is megcselekedte, hogy dologidőben befogott, fölpackolta a részes munkásokat a kocsira, s beállított Bözsikéhez, a suplyáki csárdába. Három nap és két éjszaka mulatott velük, s aki kitartott, aki nem dőlt ki mellőle, annak éppen úgy kijárt a napszám, mintha kapált volna.

Mesélik, hogy egyszer tinókat adott el a zentai vásáron, s utána beült a Hanyattlökibe-e vagy a Hajduskához-e, csak elég az hozzá, hogy a vásár után harmadnap állított haza a kocsisával.

Felesége, aki már jól ismerte párja tempóját, a szolgáló segítségével valahogyan ágyba dugta az urát, utána pedig a kocsist vette elő, aki kevésbé elázott állapotban az istálló jászolában vackolt meg, és pihente ki a vásár „fáradalmait”.

— Ugy-e, te János, eladtátok a tinókat?

— Eladtuk. Már hogyste adtuk vóna, mikor eladtuk! — motyogta a béres.

— De hun a piz?

— A piz? Hja, a piz az nincsen!

— Tán csak nem bolondultatok meg? Elmulattátok az egészet?

— El ám! — csillant fel a kocsis szeme. — De ne búsuljon, tekintetes asszony! Tanútunk is két olyan nótát rajta, amék fölér hat tinó árával!

BORÚRA DERŰ

Vincze Dezsőről más történet is kering még a kanizsai földeken.

Egy nyári reggelen Szabadkáról fiákeron vitette ki magát a tanyájára, s persze a hosszú úton elpilledve sorra látogatta bérkocsisával a közbeeső fogadókat. Az utolsó — suplyáki — csárdát már fölöttébb kövér hangulatban hagyták oda, minek következtében a dülőúton egyszer föl is fordult a fiáker, de a rajta ülőknek még a hajuk szála sem görbült meg.

Kint a tanyán Vincze tekintetes úr csak úgy a lajbizsebből gavalérosan kifizette a fuvart, s elbocsátva a fiákerost, ledőlt pihenni. Csak délután érzett föl, s akkor vette észre, hogy — nincs sehol a pánztárcája. Pedig Suplyákon még megvolt. Arra emlékezett.

Szólta a tanyásbéresnek, elmagyarázta, hogy hol dőlt föl vele a fiáker, és küldte, nézzen széjjel, hátha ott esett ki a bugyelláris.

Elment az ember, s alig egy óra múlva hozta is a pénztárcát; ott találta meg a tetthelyen, a számártövis között.

Dezső úr elvette a degeszre tömött bukszát, kinyálazott belőle egy piros hasú húszdinárost — körülbelül két napszám ára formán lehetett akkor —, és így szólt:

— Itt van, János, ez a tied! Eridj be Kanizsára, vegyél egy kötelet, osztán akaszd föl magad az első fára!

— Miért, tekintetes úr?

— Mert ilyen marha vagy, fiam, azért. Engem ennek a pénznek az elvesztése nem tett volna szegényebbé, belőled meg gazdag embert csinálhatott volna. Dehát... ha te ilyen élhetetlen istentaszajtotta vagy, ki tehet arról...

Leforrázva ódalgott el a béres, s csak akkor derült föl a képe, amikor öblös hangján utána szólt a gazda:

— Azért ne lógasd az orrod, no! Eredj az istállóba, vezesd ki a Virágot, és kösd a te fészeredbe! — a bornyújával együtt!

Hát ilyen ember volt.

Atomkorszakban népi anekdotát gyűjtögetni nem látszik éppen korszerű vállalkozásnak — magam mégsem tartom elherdáltnak az erre fordított időtöltést. Ugyanis, ezeknek a népi élceknek és tréfás történeteknek az értéke nem csupán egészséges humorukban, hanem elsősorban abban rejlik, hogy egy letűnt életforma társadalmi visszasságait és emberi gyarlóságait is képesek megmutatni. Azaz: a szórakoztatáson túl kort is, embert is ábrázolnak. Az egykori nincstelenek és gazdáik hétköznapijainak emlékezetét mentik át az utókor számára, s egyik-másik csattanós história akár kordokumentumként is megfelelhetne. Gyűjtésük tehát nemcsak hogy nem felesleges munka, hanem szolgálat, amely talán még a néprajztudomány körén is túlmutat.

Öszintén szeretném, ha ez a szerény közlemény más pedagógustársakat is hasonló gyűjtőmunkára ösztönöznne.

Rezime

Anegdote iz Sente

Autor teksta, već dvadeset godina marljivo prikuplja folklorno blago Sente i okoline. Madjarsko stanovništvo tog dela Bačke i danas neguje svoje narodne tradicije, već je objavljeno nekoliko publikacije narodnih pesama i balada toga kraja.

Ovaj izbor iz obimne sakupljene gradje anegdota iz Sente ukazuje na smisao za humor te sredine, a ujedno je i živa ilustracija društvenih nejednakosti u prošlosti. „Heroji” ovih anegdota su redovno oštro diferencirani na dva pola: s jedne strane su gazde, vlasnici zemlje, s druge strane su opet siromašni, sluge, biroši, koji su prinudjeni da gazdama rade. I kao obično, u tim anegdotama uvek sluge „pobedjuju”, služeći se lukavstvom, u svakoj prilici nadmudruju škrte gazde.

I kao u anegdotama drugih mesta, u senčanskim anegdotama isto se pojavljuju poznati likovi malih mesta: popovi, žandari, vojnici i pastiri, kao i lepe žene. Ovi tekstovi nisu bez naturalizma, ali ovaj pristup je bio samo orudje, da siromašni mali čovek na svaki način učini smešnim mesne „velikane”, gazde, popa i druge.

Resümee

Anekdoten aus Zenta

Der Verfasser sammelt fleißig schon seit zwanzig Jahren die Folkloreschätze von Zenta und dessen Umgebung. In diesem Teile von Bácska pflegt die Ungarische Bevölkerung auch heute ihre Volkstraditionen, schon sind manche Publikationen von Volksliedern und Balladen aus diesem Gebiet veröffentlicht worden.

Diese Auswahl aus der Menge gesammelter Anekdoten aus Zenta deutet auf den Humorsinn dieser Umwelt hin und gleichzeitig ist diese Auswahl eine lebende Illustration der gesellschaftlichen Ungleichheiten in der Vergangenheit. „Die Helden” dieser Anekdoten sind schaff differenziert: auf einer Seite stehen die Herren, die Landwirte und auf der anderen Seite stehen wieder die Armen, die Diener und die Knechte, die für die Herren zu arbeiten gezwungen sind. Und wie immer, in diesen Anekdoten „siegen” immer die Knechte, indem sie mit Schlauheit ihre geizigen Herren überlisten.

Ebenso, wie in den Anekdoten anderer Ortschaften, erscheinen in den Anekdoten von Zenta die bekannten Gestalten der kleinen Ortschaften: Pfarrer, Gendarmen, Soldaten und Hirten, wie auch die schönen Frauen. Die Texte sind nicht ohne Naturalismus, aber dieser Zutritt ist nur ein Mittel, womit der arme Mensch auf jeder Weise die „Großen” der Ortes, die Herren, den Pfarrer und andere lächerlich macht.

Kasza Bálint

A SZÍNJÁTSZÁS MÚLTJA ÉS JELENE A SZABADKAI NÉPSZÍNHÁZBAN

Az ember nem dolgozhat folytonosan, pihenésre, szórakozásra is szüksége van. Ha az ember kipihente, kiszórakozta magát, utána jobban, vidámabban megy a munka. Ilyen célt szolgál a színház is, melyből a nézők mosollyal az arcukon, vagy éppen elgondolkozva azon, ami előttük a színpadon lejátszódott, de mindenesetre okulva a történeteken, lélekben felemelkedve, megtisztulva lépnek ki a színházból, hogy felfrissülve, újult erővel lássanak a mindennapi munkájukhoz. Így van ez ma is, így volt ez a múltban is, mióta a színház és a színjátszás létezik, pedig már nagyon régen létezik. Már a régi görögök is nagyon régen és komolyan foglalkoztak vele, és az ókori ábrázolásokon Zeusz kilenc lánya közül kettőt tart álarcot a kezében, Melphomene és Thália. Az első a komédia, a második a tragédia műzsája, ez a kettő fejezi ki azt, amiért a közönség évezredek óta a színházba jár: a nevetést és a sírást. Ezt képezi a színház, mely nemcsak egy épület, tárgy, ember, hanem egy egész csoport szellemi, kézi, gépi együttműködése egy nagy, magasztos cél érdekében. Az igazi színházi ünnep a bemutató, benne gyümölcsozódik az író, színész, rendező, festő, zenész, szabó és a többi színházi munkás munkája, de segítségükre van az épület, a világítás, a vászon, a festék stb. is.

És mi történik a színpadon? Az előadáson a színészek a színpadon a nézők előtt eljátszanak valami hitelesnek látszó történetet, eseményt. Csodálatos birodalom ez a játék, tudjuk róla, hogy játék, hogy nem igaz történet, de mégis valónak, igaznak fogadjuk el. Azt is tudjuk, hogy a színpadon játszó egyének is csak színészek, de ennek ellenére élő embereknek fogadjuk el őket, és ők elhitetik velünk azt is, hogy az az esemény, történet, cselekmény, maga az élet. Pedig csak egy olyan csodálatos játék ez, amely a nézők előtt abban a pillanatban kezdődik, amikor a függöny felgördül, a nézőtér elcsendesedik és a néző olyan lelki állapotba kerül, hogy hajlandó elfogadni valóságnak azt, ami a színpadon

j á t é k és művészet. Olyan játék ez, amely nem önmagáért, hanem értünk, nézőkért van. Az üres színház nem színház, hanem csak lélek nélküli épület.

A szabadkai színház nem ilyen lélek nélküli épület, benne már régen folyik az élet, hiszen már 1854 óta áll a város központjában a korinthusi oszlopsorú épület és azóta szolgálja a város színjátszását, művészetét és kultúráját. Igaz, kezdetben csak szerényen és szegénylősen, mert egy egész félévszázadig oszlopos bejárója felett a „Szálloda a Pest városához” felirat díszelgett és csak 1905-ben került fel a homlokzatra a „Városi Színház” felirat. Ez alatt a hosszú idő alatt az épület a régi maradt, de benne az élet, a játék és a közönség is alaposan megváltozott. Változtak az idők, változott a közönség és vele együtt a színjátszás is. Minden időnek, minden kornak megvan a maga színháza, színjátszása és a közönsége is.

Újra csinosítják, tatarozzák a jó öreg színházat, nagy ünnepre készül a város színjátszása, harminc éves jubileumát ünnepli a szabadkai Népszínház. Köszöntjük mi is a harminc éves jubiláló Népszínházat, mely szabadságunk hajnalán született, velünk együtt élt és fejlődött. A városi színjátszás hosszú története folyamán a színjátszás a városban először tölti be igazi társadalmi és emberi hivatását, szabad hazában szolgálja a nép kultúráját. Az új társadalomban új feladatot, szerepet kapott a színház és a színjátszás. A városi színjátszás hosszú története folyamán a Népszínház szolgálja először igazán a népet, a dolgozók széles tömegeit, először vált a színház is, a színjátszás is valóban népivé. A műsor, a színesek, az előadások is ezt a célt szolgálják, s ez a színház kereste, de meg is találta az utat a nézőkhöz. Jelentős eredmény ez, mert napjainkban sokan hátat fodítanak a színháznak, a válságba jutott színház pedig divatos téma. A „Népszínház” a nép, a dolgozók legszélesebb tömegeit szolgálva szinte „házhoz szállítja a színjátszást, a művészetet”. Igaz, nem egészen olyan közel mint a televízió, amely otthoni szórakozást nyújt, de a Népszínház eljut nemcsak a városokba, hanem a falvakba is. Az elmúlt évadban a Népszínház szerbhorvát illetve magyar együttese 431 előadást tartott, melyet 132 203 néző tekintett meg, vagyis átlagban 306 néző volt egy-egy előadáson. A 431 előadásból 205-öt vidéken tartottak meg az együttesek. A szabadkai és a Szabadkán kívül megtartott előadások közötti arány még szembetűnőbb, ha csak a magyar együttes előadásait vizsgáljuk: az 1974/1975-ös évadban a magyar együttes 268 előadást tartott, 109-et Szabadkán, 159-et pedig Szabadkán kívüli vendég szereplésen. Így jutott el az együttes a városon kívül a falvakba is és „viszti házhoz a színjátszást”.

Nagy teljesítmény ez egy olyan együttes részéről, mely nagynak éppen nem nevezhető, de amely időt és fáradságot nem sajnálva a városok

mellett bejárja vidékünket és eljut mindenhova, ahol szívesen látják és fogadják. Így vált a Népszínház nemcsak népivé, hanem népművelő színházzá is. Ez a jellege ún. „mindenes” műsort igényel, ezért a Népszínház műsorán a vígjátéktól a drámáig megtalálunk mindent, amit ez a széles skálájú közönség igénye megkövetel. Az együttes erejét, odaadását és művészi értékét dicséri az előadások színvonala, mert az ilyen „mindeneség” rendszerint az előadások színvonalát szokta veszélyeztetni.

A szabadkai Népszínház mai közönsége szocialista társadalomban él, dolgozik, magyarok, horvátok, szerbek és más nemzetiségűek testvéri egyetértésben közösen építik a maguk és az utókor számára a szebb, boldogabb jövőt. Mindannyian egy magasztos célért dolgozunk és küzdünk, a szocializmusért, a szocialista kultúráért. Ezt a célt szolgálja a városban és a városon kívül a magyar és a szerbhorvát együttes is. A szocialista társadalomban más színház és színjátszás nem is létezhet. Habár ezen a téren már jelentős eredmények születtek, azért elégedettek mégsem lehetünk, mert tennivaló akad még bőven.

Tudnunk kell, hogy ma sincs, a múltban sem volt a társadalomtól, a történelmi mozgástól független színház. A színház minden korban szorosan kapcsolódott a társadalomhoz, így történik ez ma is. Elsősorban a közönség igénye az, ami a színháztól a változásokat megkövetelte. Itt meg kell állapítanunk, hogy a ma és a tegnap közönsége között óriási a különbség. Ma körülöttünk minden mozgásban, változásban van, s szinte percenként érkező hírek a világ minden tájáról izgalomban tartanak és tájékoztatnak bennünket. A múlttal szemben ez is óriási előny, így a mai közönség sokkal okosabb, tanultabb, tájékozottabb, mint a múlt közönsége volt, ez pedig olyan tény, amelyet a színháznak is tudomásul kell vennie! Ma a technika korában élünk, így a technikai vívmányokat sem lehet szem elől tévesztetni, ha a színházról beszélünk. Olyan színházra van szükség, ahol a legkorszerűbb technika segíti a legkorszerűbb mondani-való kifejezését.

Az elmúlt harminc esztendő a Népszínháznak sok sikert, gondot, nehézséget, néha kudarcot is hozott, ennek ellenére közelebb került a néphez, a dolgozókhoz és az együttes legjobb alkotásaiban a népet, a dolgozókat szólaltatja meg. Így a játék a színházban a szórakozás, művelődés mellett társadalmi feladatot is végez: formálja, alakítja a közvéleményt. A közönség a színházban szórakozik, de közben okul, tanul, művelődik, és ha igaz élményt kap, felfrissülve, megtisztulva távozik a nézőtérről.

Mai társadalmunk a szocializmust építi, az emberek többségét ennek a társadalomnak a problémaköre érdekli, e társadalomnak az örömei, nehézségei, sikerei foglalkoztatják. Már szóltunk róla, hogy társadalomtól független színház nem létezik, ellenkezőleg minden kor színjátszása mé-

lyen a társadalomban gyökerezik, ismertetőjele éppen az volt, hogy tük-
röt tartott a maga korának.

Ez a tükörkép koronként változott, a város színjátszásában már igen
régén megkezdődött, még az 1750-es években az iskolai (tanodai) szín-
játszással. A nehézkes, néha otromba, zárt körű és egyházi jellegű, kez-
detben latin majd később magyar nyelvű iskolai drámák és iskolai szín-
játék jelentős szerepet játszott a nemzeti kultúra kialakulásában, a nem-
zeti öntudat ébresztgetésében és fejlődésében. Az iskolai színjáték sokban
hozzájárult és elősegítette egy társadalmilag fejlettebb, haladóbb, korsze-
rűbb dráma és színjáték, a világi színjátszás kialakulását.

A XVIII. század vége felé, a polgári fejlődés hajnalán, megváltozott a
színjátszás közönsége is, és az iskolai színjátszás már Szabadkán sem elé-
gítette ki a nagyközönségnek a színjátszással szemben támasztott igényeit.
Ennek a közönségnek az ízlése, érdeklődése mindinkább a világi színját-
zás felé fordult, mindinkább a német vándorkomédiások játékában talált
szórakozást és nem a zártkörű, egyházi jellegű, későbbben már el is vilá-
giasodó iskolai színjátékban. Akármilyen fejlett volt is az iskolai szín-
játék, mégis csak amatőr alapon működött. A színészek fő foglalkozása
nem a játék volt, míg a világi színjátszás művelői foglalkozásukra nézve
is színészek voltak, a játékkal keresték meg a mindennapi kenyerüket.

Minőségileg új színház és színjátszás született, de elsősorban is a szín-
játszás közönsége változott meg, a színház a változásban csak a közönség
ízlését, érdeklődését és igényeit követte. A világi színjátszás első hírnökei
városunkban is a német vándorkomédiások voltak. Ők az első előadást
1780-ban tartották meg városunkban. Ez a színjátszás többé már nem
egyház-, illetve iskola ügye, hanem városi ügy, még akkor is ha csak ven-
dég és közvetítő szerepe volt. Mivel nem gyökerezett a hazai kultúrában,
így sem társadalmi szerepe, missziója, sem gyökerei nem alakulhattak ki.
Közönsége is vegyes volt, mely elsősorban is a német színészek játékára
volt kíváncsi.

A magyar nyelvű világi színjátszás városunkban 1818-ban indult meg,
de hamarosan nemcsak városi üggyé, hanem hatósági és országos üggyé
válík. Fejlődése szemmel látható és idővel kialakul belőle a polgári szín-
játszás. Mivel a színjátszás nem önmagáért volt, hanem mélyen a társa-
dalomban gyökerezett, a közönség igényeinek és érdeklődésének megfe-
lelően fejlődött és változott, a polgári színjátszás is ezen az úton haladt
tükröt tartva a kornak, a társadalomnak.

Amint látjuk, a múltban minden kornak megvolt a maga színjátszása,
érvényes-e ez a szabály a mi korunkra is? Megvan-e már a mi korunknak
is a színjátszása, színháza? Olyan kérdés ez, amelyre a jelen pillanatban
egyértelműen igen-nel, vagy nem-mel válaszolni túlságosan kockázatos
lenne! Tény az, hogy van színházunk, mai színházunk, színjátszásunk, de

tény az is, hogy még sok mindent változtatnunk, javítanunk kell rajta. Először is tisztáznunk kell azt a kérdést, tulajdonképpen milyen is legyen az ideális, mai színház? Nehéz kérdés ez, pontos és tömör választ nehéz lenne rá megfogalmazni! Az biztos, hogy nekünk olyan színházra van szükségünk, amelyben a magas színvonalú szocialista művészet igazi otthonra talál, és amely segít a társadalomnak abban a törekvésében, hogy az ember valóban emberré váljon. Nagy feladatok ezek, de már azzal is, hogy korunk igazán fontos társadalmi problémáira igyekszünk választ adni, a színházban eszmét, célt, szépséget, művészetet adunk a nézőknek, igyekszünk őket nemesebbekké, érzelmileg és szellemileg gazdagabbakká tenni, megnyerni őket nagy ügyünknek, a szocializmusnak. Ezt a nagy és nemes célt elsősorban is a szocialista ihletésű művekkel tudjuk megvalósítani, de nem csak ezekkel, hanem minden más olyan irányzatú művel is, amely értékes, szép, tanulságos, nemes és igaz dolgot mond el az emberről és a világról. Így a kifejezetten szocialista ihletésű művek mellett más irányzatú művek is helyet kapnak mai színházunk műsorában. Ilyen elvek és gondolatok alapján születnek meg a műsorok. A jubiláris 30. színházi évadra a magyar társulat műsora a következő:

1. Bogdánfi Sándor: Bűnösök
2. Szigligeti Ede: Liliomfi
3. Gobbi F. Gyula: A szabadság pillanata
4. J. Sterija Popović: Füllentő és hazug
5. Euripidész—Sartre: Trójai nők
6. Bertold Brecht: A kaukázusi krétakör
7. S. Thomas: A papagáj és a zsaru
8. V. Katajev: Bolond vasárnap

Amint látjuk ebben az évadban a Népszínház magyar együttese két vajdasági magyar író művét is műsorára tűzte, ezek egyben ősbemutatók is, az egyik Bogdánfi Bűnösök, a másik Gobbi F. A szabadság pillanata című műve.

Külső munkatársak bekapcsolásával, bel- és külföldi társulatokkal való együttműködéssel igyekszik a Népszínház a hazai és a nemzetközi művészi színvonal és tapasztalat megszerzésére. A kölcsönös tapasztalatok cseréje, a nevesebb bel- és külföldi munkatársak és művészek közreműködése jobb előadást, színvonalasabb teljesítményt eredményez.

A társadalmi hivatás, az elkötelezettség és a közönséggel való kapcsolat további fejlesztése érdekében a Népszínház is bekapcsolódott a Színházi Közösség (Pozorišna komuna) elnevezésű országos jellegű társadalmi mozgalomba. A dolgozók, a közvetlen termelők önigazgatási joga, hogy a munkájuk útján megvalósított anyagi eszközökkel ne más, hanem ők maguk rendelkezzenek. Társadalmunk és alkotmányunk alapvető elve alól a színjátszás sem lehet kivétel, ez az elv vonatkozik a színjátszásra

költött, társadalmi eszközökre is. Ez a színház és a közönség együttműködésének újabb, öngazgatási alapokon nyugvó formája.

Az elmúlt harminc esztendő alatt már sok minden megváltozott a színházban is. Korunkban a technika sok mindent megörökít, feljegyez, ezért sokan azt állítják, hogy szerencsés, boldog korszak ez. A mi életünk az utánunk következő generációk előtt szinte nyitott könyv lesz, melybe az lapoz bele, aki akar. Vonatkozik ez a színjátszásra is. Nem így volt ez a múltban, melynek eseményeit nagyon is sokszor homály fedi. A múltó idő vasfoga sok mindent eltüntetett, az emberi nemtörődömség és hanyagság is megtette a magáét. Mi, szabadkaiak különös könnyelműséggel prédáltuk el a múlt írásos hagyatékait, nem mindig gondoltunk az utókorra, amely esetleg megálljt szeretne parancsolni a múltó időnek!

Mai társadalmunk a szocializmust építi, az emberek többségét ennek a társadalomnak a problémaköre érdekli, mert magát a szocializmussal kötelezte el. Társadalomtól független színház nem létezik, ellenkezőleg minden kor színjátszása mélyen a társadalomban gyökerezik és tükröt tartott a maga korának. Ez a feladat vár a mai színházra is, miután úgy véljük, hogy a jelen pillanatban színházunk még adósa korunknak a teljesebb tükörképével!

Rezime

Prošlost i sadašnjost kazališne umjetnosti u Subotici

Čovjeku su potrebni trenuci odmora i razonode. Kazalište vjekovima zadovoljava ovu potrebu, i ne samo to, ono nas oplemenjuje.

Kazalište, nastavlja autor, predstavlja usklađene napore cijele trupe, plod ovih napora je svečani trenutak premijere, kada se ostvaruje kontakt sa publikom. Bez ovoga kazalište je samo zgrada lišena života.

Kazalište u Subotici stoji od 1854 godine, neprestano u službi umjetnosti i kulturnog života grada. Zgrada ostaje ali se mijenja aktivnost u njoj, kao što se mijenjaju i želje i zahtjevi publike.

Autor pozdravlja Narodno pozorište u Subotici povodom jubilarne 30. godine postojanja i rada u slobodi. U drugoj povijesti gradskog kazališta, ono prvi put nespustano vrši svoju funkciju, prvi put je to zaista narodno kazalište u službi naroda, to se jasno vidi iz prošlogodišnjih podataka o broju održanih predstava i posjećenosti.

Nova publika živi u socijalističkom društvu, zasnovanom na ravnopravnim i bratskim odnosima mađara, srba, hrvata i drugih nacionalnosti. U ovom vremenu uzvišenih ideala kazalište je u službi socijalizma. Autor analizira mnogostruku društvenu uslovljenost teatra i ističe potrebu da se uz pomoć najsavršena tehnička dostignuća presentira najsavremenija tematika. Kroz prizmu društvene uslovljenosti teatra autor daje kraći prikaz povijesti razvoja kazališne

umjetnosti u Subotici, počev od školskih drama, preko putujućih trupa sve do današnjeg dana. Danas se javlja potreba za dramskim tekstovima koji su prožeti idejama socijalizma i vrijednim, plemenitim i lijepim porukama o čovjeku. Time se rukovalo prilikom sastavljanja repertoara za jubilarnu 30. godinu, pa ipak ako je kazalište ogledalo vremena onda mu tek predstoji zadatak da ispuni očekivanja i bude pravi odraz vremena u kojem živimo.

Summary

The Theatre of the Past and Present in Subotica

Theatre not only provides us with a useful opportunity to spend our leisure in an enjoyable manner, but also provokes the noblest sentiments in the spectator.

Theatre involves the united efforts of the whole assembly and the fruit of those efforts is the solemn moment of the first night's performance. Were it not for all this the theatre would be an architecture devoid of life, which is not the case with the theatre in Subotica. It has served the cultural and artistic demands of the city for a long time, ever since 1854. The building remains the same, what changes continually is the life and activity, as well as the desires of the spectators.

The author congratulates the National Theatre of Subotica on the jubilant occasion of 30 years' existence in freedom. This is the first time that it was given a chance to serve the people. This is quite obvious from the numerical data about the last year's performances and theatre visitors. The spectators are living in a society based on the full equality and brotherhood of all the nations and nationalities. In the present age of lofty ideals the theatre should serve the interests of socialism. The author is pointing out the close connections between the theatre and the social conditions, and is suggesting that the highly sophisticated technical effects should be used to present the most up-to-date topics. Featuring the short history of the theatre in Subotica he deals with the beginnings of play-acting in schools, touches on the travelling troupes and concludes it with the present moment. He emphasizes the need for new dramatic works promoting the ideas of socialism and the values confirming the dignity of man. This is what they had in mind while planning the repertoire for the year of jubilee, however if we accept the belief that the theatre is but the mirror of the age, there is still much to desire in order to get an accurate vision of the age we are living in.

Milan Bajić

NÉHÁNY JELENTŐSEBB DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁS VAJDASÁGBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A téma felvetése

Ha Vajdaság demográfiai fejlődését, mint a lakosság komplex fejlődés-folyamatát vizsgáljuk, különféle tényezők kölcsönhatásaival találjuk magunkat szemben. A népesség természetes és mechanikus állapotváltozásainak összetevői szoros okozati összefüggésben állnak a lakosság biológiai, egészségügyi, szociális-gazdasági, műveltségi, néprajzi és más jellegű összetételével. Mindezeknek a tényezőknek az összefüggései és kölcsönhatásai lehetetlenné teszik, hogy a kutató egymástól elkülönülten figyelje meg és vizsgálja a népesedési jelenségek különböző összetevőit. Minthogy azonban a második világháború után, tehát a vizsgált időszak folyamán Vajdaság egész demográfiai fejlődésében, vagyis a lakosság fejlődésének és mozgásainak úgyszólván minden formájában sok különféle változás következett be, figyelmünket különösen két kérdéskörre érdemes összpontosítanunk:

- 1) a népesség természetes fejlődésének jellemző sajátosságaira, és
- 2) a külső és belső vándorlásra.

Mivel mind a népesség természetes változásai, mind a vándorlások tekintetében számos demográfiai probléma vetődik fel, e sorok írója önállóan választotta ki és dolgozta fel azokat a mutatókat és jelentősebb demográfiai tényezőket, amelyeknek számottevő hatása volt a fontosabb demográfiai változásokra egész tartományunkban.

A lakosság természetes fejlődésével kapcsolatos fontosabb demográfiai változások Vajdaságban a második világháború után

A népesség természetes változásait Vajdaságban olyan sajátosságok jellemzik, amelyek demográfiai értelemben teljesen megkülönböztetik tartományunkat az ország más vidékeitől. Vajdaság lakosságának natalitásában és mortalitásában, vagyis a természetes szaporodás két alapvető összetevőjében a vizsgált időszakban, 1945 és 1975 között két fejlődési szakasz különböztethető meg egymástól. A kérdéses időszak első részében, közvetlenül a második világháború után a natalitás és a mortalitás egyaránt igen magas fokú volt. A természetes szaporodás jelzőszáma szintén egyre nagyobbra nőtt. A lakosság korösszetételét a fiatalok nagy részaránya jellemezte, mivel a közép- és idős életkorúak létszáma viszonylag alacsony volt.

A fejlődés második szakaszában, amelynek kezdete az 1950—55-ös évekre tehető, és amely napjainkig tart, nagy változások következnek be. A natalitás és a mortalitás foka egyaránt csökkenőben van. A természetes szaporodás viszonyszáma az 1950. évi 11,6-ről 1971-ben 3-ra csökken. A természetes szaporodásnak ez a foka a legalacsonyabb Jugoszláviában, sőt Európában és világviszonylatban is a legalacsonyabbak közé tartozik. A népességfejlődés második szakaszában a lakosság korösszetétele is nagymértékben módosul. Az ifjúság arányszáma rohamosan csökken, a közép- és idős korúak viszonylagos létszáma pedig állandóan emelkedik.

A natalitás, a mortalitás és a természetes szaporodás fokának sokoldalú vizsgálata az 1945—75-ös időszakra vonatkozólag lehetővé teszi, hogy szerteágazóbban és átfogóan megismerkedjünk a lakosság természetes fejlődésével, s hogy meghatározott következtetésekre jussunk (1. táblázat).

A háború befejezését közvetlenül követő néhány év kivételével a születések száma Vajdaságban állandóan csökkenőben van. A natalitás enyhe emelkedését mindjárt a háború után számos tényező idézte elő, melyek közül a legfontosabbak:

1. Az újonnan idetelepített lakosság magasabb fokú natalitása;
2. A házasságkötések számának gyors emelkedése a háború befejezése után;
3. A gyermekszaporulat általános növekedése azokban a családokban, melynek tagjait a háború elszakította egymástól, vagy ahol a család bővítését a háború alatt elodázták.

Ma azonban a világon kevés olyan népet tartanak számon, amelynek natalitása alacsonyabb fokú lenne, mint Vajdaságban. A natalitásnak ezt a fokát (3,0‰) már kivételesen alacsonynak tekintik, amely a lakos-

A LAKOSSÁG TERMÉSZETES SZAPORODÁSA VAJDASÁGBAN 1945 ÉS 1975 KÖZÖTT¹

1. táblázat

Év	1000 lakosra számítva		Természetes szaporodás
	A születések száma	Az elhalálozások száma	
1945	18,5	17,0	1,5
1950	25,5	13,9	11,6
1955	21,0	10,8	10,2
1960	17,8	10,1	7,7
1965	15,5	9,6	5,9
1970	12,9	9,9	3,0
1975	13,4	10,0	3,4

ság megújulását sem biztosítja. A jelenség annál aggasztóbb, mivel a lakosság korösszetételében viszonylag magas a számaránya a reprodukív korú lakosoknak. A terepi felmérések ugyanakkor arra utalnak, hogy Vajdaságban már teljesen bejáródott a születések szabályozása. Ebből arra a megállapításra juthatunk, hogy az átmeneti demográfiai időszaknak a végére értünk. Most megfelelő utat, módot és ösztönzést kell találnunk a natalitás fokozatos növelésére, mert ellenkező esetben a természetes szaporodás mutatója Vajdaságban elkerülhetetlen negatív előjelűvé válik.

A születések és halálozások arányszáma 1945-ben megközelítőleg azonos volt. A halálozások arányszáma azonban az egész kérdéses időszakban (1945 és 1975 között) állandóan csökkenő irányzatot mutat. Ez a csökkenés a hatvanas évek elején éri el alsó határát, s az utolsó tíz évben 10,1 és 9,6‰ között mozog. Tekintettel arra, hogy Vajdaságban a lakosság fokozatos elöregedésének tendenciája észlelhető, vagyis mert állandóan növekszik az idősebb korosztályok részaránya a lakosság összetételében, melyek körében az elhalálozások arányszáma magasabb, a közeljövőben várhatólag végképp megszűnik a halálozások arányszámának csökkenő irányzata, s ez a mutatószám enyhén növekedni fog.

Egyidejűleg a natalitás és a mortalitás fokának fokozatos módosulásával, sajátos változások észlelhetők a természetes szaporodás alakulásában

¹ Adatforrás: SZS, Demografiska statistika 1971, 32. old. Bgd, 1974., és a természetes szaporodás 1975-re vonatkozó demográfiai előrejelzése.

is. A mellékelt táblázatba foglalt adatok e tekintetben mindenekelőtt az 1945-ös évre hívják fel a figyelmet, amikor a természetes szaporodás mutatószáma mindössze 1,5‰ volt. Ez annak következménye, hogy abban az évben a születések és halálozások arányszáma csaknem kiegyenlített. Később azonban, 1950-től kezdve, amikor a természetes szaporodás arányszáma elérte a 11,6 ezreléket, egészen 1971-ig, vagyis a lakosság legutóbbi összeírásáig, a természetes szaporodás jelzőszáma állandóan kisebbedik. Nagyon fontos kiemelnünk, hogy Vajdaság lakossága, a maga természetes fejlődésében megközelítette a kritikus pontot, amikor az élve születettek száma kiegyenlítődik a halálozások számával. A terepi felmérések eredményei szerint Vajdaságban már most is léteznek olyan mikroközösségek, melyekben a természetes szaporodás elmarad az átlagtól, sőt helyenként a fogyás is megindult. Ezt a megállapítást az 1971. évi népszámlálás adataival is igazolhatjuk. Eszerint az 1961 és 1971 közötti időszakban a következő községek területén vált negatív előjelűvé a természetes szaporodás arányszáma: Apatin (—1,5), Bácskapalánka (—2,3), Bački Petrovac (—5,4), Kishegyes (—9,1), Csóka (—6,0‰) stb.

Ezek az adatok is, amelyek a természetes szaporodás rendkívül alacsony fokát jelzik, arra utalnak, hogy sürgős társadalmi intézkedésekhez kell folyamodni tartományunkban a lakosság natalitásának fokozása érdekében.

A lakosság általános fejlődésével kapcsolatban a kutatónak külön figyelmet kell fordítania a többi demográfiai jelenségre is, mindenekelőtt a nuptialitásra, a divortialitásra és a fertilitásra (a házasságok és válások alakulására, valamint a termékenység jelenségére). Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány területén, amely sajátos demográfiai vidéke Jugoszláviának, az előbb említett demográfiai tényezők szempontjából is jellemző sajátosságok figyelhetők meg. A nuptialitás foka tekintetében Vajdaság lakosságát az egész vizsgált időszakban, tehát a háború befejezése óta legfőképpen a kiegyensúlyozottság jellemzi. Ez alól csak a rövid kezdeti időszak, a háborút követő néhány év képez kivételt, ami a háború következményének tekinthető. A népesedés-statisztikai adatok emelezt azt mutatják, hogy a nuptialitás foka 1965 óta egészen máig növekvő irányzatú. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy felnőtt korúvá érett az a nemzedék, amely közvetlenül a háború után született, továbbá növekedett az általános életszínvonal, s állandósult a lakosság vándorló mozgása.

Ehhez hasonlóan a divortialitásnak is meghatározott sajátosságai vannak Vajdaságban, az ország más vidékeihez viszonyítva. A legszembeötlőbb, hogy tartományunkban igen magas a divortialitás foka. Ez a jelenség ugyancsak kapcsolatban áll a már említett tényezőkkel. A válások magas számarányára azonban hatással van a házastársak egymástól füg-

getlen anyagi biztonsága is, ami a legtöbbször döntő szempontnak számít a válásra vonatkozó végső elhatározás megszületésekor.

A nők fertilitása Vajdaságban ugyancsak sajátosan eltérő az ország más vidékein élő lakosságéhoz viszonyítva. A fertilitás átlagos foka rendkívül alacsony, s az utóbbi 20 évben még inkább visszafejlődik. Ennél is alacsonyabb a fogamzóképeség aránya, ami szintén csökkenőben van.

Amellett, hogy a nők fertilitásának foka állandóan csökkenő irányzatot mutat, ez az arányszám általában is nagymértékben eltérő az ország más területein élő családokéhoz képest. Ez legfőképpen a születések szabályozásának, a családtervezésnek és annak a következménye, hogy a házastársak egyre inkább megelégszenek egy gyermekkel. A fertilitás foka tekintetében különösen nagy az eltérés a háborút követő első évtized és a vizsgált időszak utolsó évtizede vonatkozásában, aminek az a magyarázata, hogy a születésszabályozás és a családtervezés csak a kérdéses időszak második felében vált bevett szokássá, de kihatott erre az is, hogy időközben lényegesen csökkent a lakosság vándorló mozgása. Az újonnan letelepedett lakosság mindenestre, az őslakosságtól eltérően, csak jóval később fogadta el a születésszabályozás és a családtervezés módszereit.

A fertilitás fokának csökkenése Vajdaságban különösen az 1950–70-es években vált kifejezetté. Az egyes korosztályok tekintetében azonban nagyarányú különbségek észlelhetők, ami összefüggésben áll a házastársak átlagos életkorával, és a szülések különböző gyakoriságával az egyes korosztályokban.

A szóban forgó húszéves időszakra vonatkozó adatok elemzésével a következő demográfiai megfigyelésekre juthatunk:

1. A legfiatalabb felnőtt korosztályban a 100 nőre eső újszülöttek száma nagyjából állandó.

2. A második korosztályban, a 20–24 éves nők vonatkozásában a különbségek jelentéktelenek.

3. A 25–49 éves nők fertilitásának foka az elmúlt húsz év alatt folyamatosan csökkent. Ez az irányzat legkifejezettebben az idősebb korosztályok esetében jut kifejezésre.

A lakosság természetes fejlődése keretében a második világháború után különösen jelentős demográfiai változások következtek be a lakosság korösszetételében.

Számos demográfiai tanulmány és más munka, amely a lakosság földrajzi sajátosságaival foglalkozik, s amely tartományunk lakosságának természetes fejlődését vizsgálja 1953 után, kiemeli a lakosság viszonylag gyors ütemű elöregedésének folyamatát. Az 1961-es és 1971-es népszámlálás adatai is azt bizonyítják, hogy a többi köztársasághoz és Kosovo Tartományhoz viszonyítva Vajdaság lakossága a legidősebb. A mediánhoz mérten Jugoszlávia összlakosságának átlagos életkora 1961-ben 28,2

év volt, míg Vajdaságban ez az átlag elérte a 30,6 évet. Minthogy ez az irányzat tovább folytatódott, a lakosság átlagos életkora Vajdaságban 1971-ben 33,2 évre emelkedett. A változást szemlélteti az a körülmény is, hogy 1953-ig a korösszetétel alapján Vajdaság lakossága a progresszív típusú népek sorába tartozott, minthogy azonban az előregedés folyamata ettől kezdve felgyorsult, az 1953-as népszámlálás után, de különösen az 1961—71-es időszakban Vajdaság lakossága visszaesett a stationárius típusú népek csoportjába, egyes községek lakossága pedig ezen belül már a regresszív típusúak közé tartozik.

A lakosság előregedésének folyamatát, a fiatalok, a közép- és idős korúak arányszámát a lakosság korösszetételére vonatkozó adatok szemléltetik a legvilágosabban. Az előregedés folyamatának jellemző sajátosságait részletesen megismerhetjük, ha összevetjük egymással az 1961-es és 1971-es népszámlálás adatait.

Az 1961—71-es időszakban a különböző korosztályok többségében igen jelentős változások következtek be. A lakosság előregedésének intenzitása szempontjából azonban azok a változások a legjelentősebbek, amelyek a fiatalok, a középkorúak és az idősök korosztályában játszódtak le. A fiatal korosztályúak közül a 0—4 évesek számaránya az 1961. évi 8⁰/₀-ról 1971-ben 6,6⁰/₀-ra esett vissza. Ugyanakkor az 5—9 évesek számaránya 9,3-ról 7,1-re, a 10—14 évesek számaránya pedig 9,2-ről 7,7⁰/₀-ra csökkent.

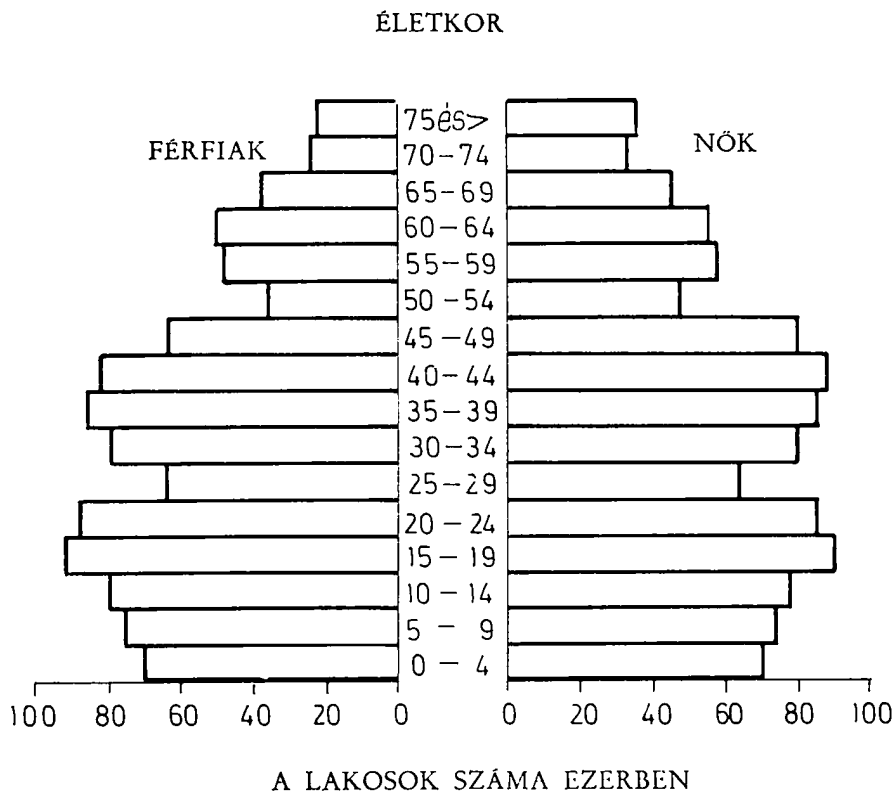
Ezzel egyidejűleg lényegesen megnőtt az idősebb korosztályúak számaránya a lakosság összetételében. A legnagyobb növekedés a 35—39 évesek körében következett be, ahol a különbség elérte a 3,6⁰/₀-ot, míg az ennél idősebb korosztályokban (az 50—54 évesek kivételével, ahol csökkenés volt észlelhető) általában 1⁰/₀-os növekedést jegyeztek fel.

A lakosság korösszetételében bekövetkezett változásokat jól szemlélteti a következő ábra, amely a férfiak és a nők egyes korosztályainak számarányát egymástól különállóan mutatja be, ezáltal is rámutatva a vajdasági lakosság előregedésének egyik sajátosságára. (Az ábrával kapcsolatban lásd: 19, 25. old.)

Ha elemzés alá vetjük az egyesített korosztályok mennyiségbeli változásait, az öregedés koeficiensét és a lakosság előregedésének fokát a jellegzetesebb községek szerint, akkor a vajdasági lakosság előregedésének több jellemző sajátosságára deríthetünk fényt.

Ha kiszámítjuk, hogy milyen arányban áll a 60 éven felüli lakosság száma a potenciális munkaerőt képviselő 0—19 évesek számához viszonyítva, megkapjuk az öregedés koeficiensét. Az általános demográfiai vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a lakosság korösszetétele akkor kedvező, ha ez a koeficiens nem haladja meg a 0,300-et. Vajdaságban azonban a lakosság öregedési koeficiense 1953-ban 0,306, 1961-ben 0,358,

A lakosság korösszetétele Vajdaságban, 1971-ben (14, 59.).

1971-ben pedig 0,455 volt. Az öregedési koeficiensnek ez a gyors megnagyobbodása az utolsó 20 évben még meggyőzőbbé teszi a lakosság elöregedésének tényét.

A biológiai jelzőszám állandó csökkenése szintén arra figyelmeztet, hogy Vajdaság összlakosságának normális újratermelődése rövid időn belül veszélybe sodródhat, ha nem következnek be változások a fertilitás alakulásában és a természetes szaporodás más elepvető összetevőinek vonatkozásában.

Vajdaságban, Jugoszlávia legismertebb agrárterületén, a lakosság elöregedésének folyamata szempontjából különösen jellegzetes a mezőgazdasági lakosság hirtelen elöregedése. (4, 89. o.)

Az aktív mezőgazdasági lakosság korösszetételében az egyes korosztályok nagysága szempontjából nincsenek különösebb eltérések. Ez arra utal, hogy ez a korösszetétel az aktív nem-mezőgazdasági lakossághoz viszonyítva rendkívül kedvezőtlen, mert benne túlságosan is nagy az idős

és legidősebb lakosság számaránya. Az 1971-es népszámlálás adatai szerint ez a folyamat továbbra is azonos irányú. Az aktív mezőgazdasági lakosság idősebb korosztályai egyre népesebbek, míg a 15—35 évesek számaránya tovább csökken. Ha figyelembe vesszük, hogy a fiatalok mind nagyobb számban távoznak a falvakból, s mind többen helyezkednek el a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekben, bizonyossá válhat előttünk, hogy a mezőgazdasági lakosság gyors ütemű előregedése belátható időn belül negatív következményekkel fog járni a mezőgazdasági termelés további fokozására ebben a tartományban.

*A lakosság lakóhely-változtatása által kiváltott
jelentősebb demográfiai változások Vajdaságban
a második világháború után*

Hogy teljesebb képet kaphassunk a lakosság fejlődését és mozgását érintő jelentősebb demográfiai változásokról Vajdaságban, külön figyelmet kell fordítanunk a lakosság helyváltoztatásaira. A második világháború befejezése után Vajdaság kifejezetten szívó hatást fejtett ki Jugoszlávia lakosságára. A kedvező természeti adottságoknak és a gazdaság általános fejlettségének köszönhetőleg a tartomány vándorlási egyenlege magas fokúan pozitívnak bizonyult.

Jugoszláviának ebben a részében mindenképpen az utóbbi 30 évben észlelhetők a legerőteljesebb migrációk. A helyváltoztatások különféle formában nyilvánulnak meg: a lakosság köztársaságközi és köztársaságon belüli vándorlásában, a falvakból a városok felé irányuló mozgásban, a lakosság spontán jellegű letelepedésében, a külföldi munkavállalásokra való távozásban. A helyváltoztatásra készítő alapvető okok közé gazdasági, szociális, politikai és más társadalmi tényezők sorolhatók.

A legtömegesebb méretű vándorlás Vajdaságban mindjárt a háború után alakult ki, a tervszerű betelepítés révén. Az 1945—48-as időszakban, az ország passzív vidékeiről több mint 40 000 családot telepítettek le tartományunk területén.

Az ország gyorsított ütemű iparosításának és a bekövetkezett társadalmi-gazdasági változásoknak a hatására csakhamar egyre erőteljesebbé vált a falusi lakosság beköltözködése a városokba. Ez a vándorlás gyökeres változásokat idézett elő Vajdaság aktív lakosságának összetételében. Amíg egyfelől állandóan csökkent a mezőgazdasági lakosság számaránya és a mezőgazdasági tevékenységekben foglalkoztatott dolgozók létszáma, addig másfelől tetemesen megnövekedett a nem-mezőgazdasági lakosság számaránya és a mezőgazdaságon kívüli tevékenységek dolgozóinak létszáma.

A legutóbbi, 1971-es népszámlálás ide vonatkozó adatai alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Vajdaságban rendkívül nagyarányú a lakosság helyváltoztatása, és szokatlanul erőteljes a köztársaságközi vándorlás. A lakosság összlétszámából a népszámlálás évében mindössze 1 042 000 lakos, vagyis a lakosságnak csupán 53,4%-a lakott a szülőhelyén, míg a többiek mind máshonnan költöztek jelenlegi lakhelyükre. A bevándoroltak összlétszámából 50,9% a Szerb Köztársaságon belüli vándorlás nyomán telepedett le Vajdaságban, 38,9% más köztársaságokból származik, 17,9% a községen belüli helyváltoztatással került új lakhelyére, a fennmaradt 2,3% pedig külföldről vagy más ismeretlen helyről érkezett.

A más vidékekről Vajdaságba irányuló spontán jellegű vándorlást különleges és nagyjelentőségű demográfiai-gazdasági és szociális jelenségnek tekinthetjük. Ez a vándorlás mindjárt a rendes betelepítés után megindult, és még ma is tart. Szűkebb Szerbia, Kosovo és Bosznia-Hercegovina területéről a lakosság spontán módon telepedik le Vajdaság helyiségeiben. A bevándorlók nagy része új állandó lakhelyéül rendszerint olyan agrárjellegű települést választ, amely közel esik a nagyobb gazdasági központhoz, mert így kedvező lehetőségek kínálkoznak számára a különböző gazdasági tevékenységekben való elhelyezkedésre.

Külön formáját képezi a lakosság vándorlásának Vajdaságban a fiatalabb aktív lakosság ideiglenes külföldi munkavállalása. Az 1971-es népszámlálás alkalmával Vajdaságból 60 500 személy tartózkodott külföldön, ideiglenes munkavállaláson. Ennek a migrációnak szintén jellegzetes demográfiai és gazdasági sajátosságai vannak, melyek a külföldön tartózkodó munkások kor-, nemi és képzettségi összetételében nyilvánulnak meg. A gazdasági emigránsok nemi összetétele tekintetében figyelmet kelt, hogy a férfiak számaránya magasabb a nőknél (57,3 : 42,7), ha azonban ezt az arányt összevetjük más köztársaságok ide vonatkozó adataival, akkor kiderül, hogy viszonylagos értelemben, tehát százalék szerint Vajdaságból távozott a legtöbb nő ideiglenes külföldi munkavállalásra. A külföldön tartózkodó munkások korösszetétele azt mutatja, hogy a munkaerő legnagyobb része (70,5%-a) a 20—40 évesek korosztályába tartozik. Foglalkozásuk szerint legtöbben vannak az ipari munkások és a velük rokonszakhajú dolgozók (32,4%), valamint a mezőgazdasági munkások (26,1%).

Hogy teljesebb áttekintésünk legyen Vajdaság munkaképes lakosságának erről a migrációs formájáról, részletesebben is meg kell vizsgálnunk az erre vonatkozó adatokat az 1964 és 1977 közötti időszakból. (Ezeket az adatokat tartalmazza a 2. táblázat és a 2. ábra. Lásd még: 9, 82. old.)

A MUNKÁSOK KÜLSŐ VÁNDORLÁSÁNAK ALAKULÁSA AZ 1964 ÉS 1977 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

2. táblázat

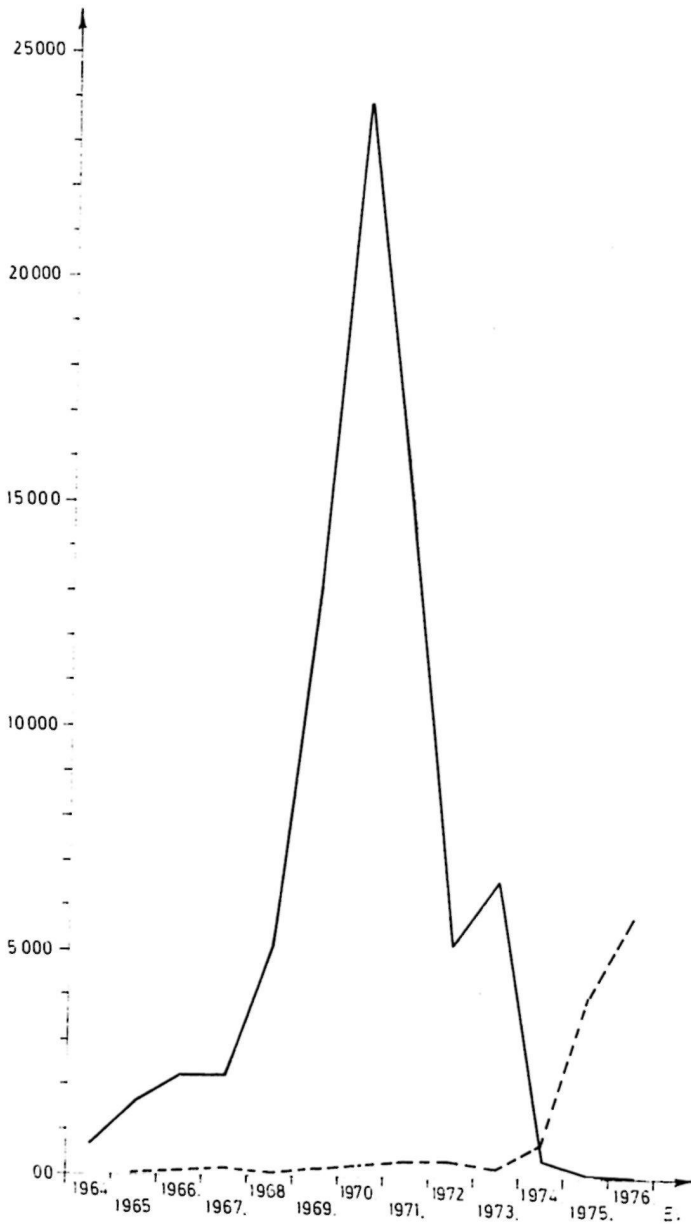
Év	Külföldi munkavállalásra ment	Visszajött
1964	646	—
1965	1 640	23
1966	2 258	102
1967	2 205	165
1968	5 100	81
1969	13 231	177
1970	23 931	223
1971	14 530	372
1972	5 088	327
1973	6 652	205
1974	377	755
1975	46	4 059
1976	22	5 869

A bemutatott adatokból világosan kitűnnek azok a lényeges demográfiai változások, amelyek a vajdasági dolgozók külföldre való ideiglenes távozását és hazatérését jellemzik. Egészen 1970-ig a kivándorló munkások száma gyorsan nőtt, s abban az évben elérte a 23 931 munkásból álló maximumot. Az ideiglenes kivándorlás azonban ugyanilyen gyors ütemben vissza is fejlődött, úgyhogy az elmúlt évben az újabb távozók száma már csak 22 volt.

A hazatérők létszámának alakulásában 1974-ben következett be a fordulat, amikor a visszatérők száma már nagyobb volt a távozókénál. Az eddigi maximumot e tekintetben tavaly jegyeztük fel, amikor a hazatérők száma 5869 volt.

A vázolt demográfiai változások a külföldi munkavállalások tekintetében az inverz külső vándorlás erősödésére utalnak. Ennek abban tállhatjuk meg a magyarázatát többek között, hogy jórészt csökkent a külföldi elhelyezkedés lehetősége, továbbá hogy a külföldön dolgozók egy része elegendő tőkét halmozott fel, és munkakorának további részét a szülőföldjén kívánja eltölteni, s végül hogy tartományunkban is megnövekedett a foglalkoztatottság, több a munkaalkalom.

A MUNKÁSOK EMIGRÁCIÓJÁNAK ÉS REEMIGRÁCIÓJÁNAK
ALAKULÁSA 1964—77 KÖZÖTT — 2. ábra

———— A külföldi munkavállalásra távozó munkások száma
- - - - A hazatérők száma

Összefoglalás

1. A lakosság demográfiai fejlődését Vajdaságban alapvetően a természetes mozgások lassuló üteme jellemzi. A természetes szaporodás foka országos szinten itt a legalacsonyabb, és világviszonylatban is a legalacsonyabbak közé tartozik.

2. A lakosság újratermelődésének alacsony szintje Vajdaságban egyenes összefüggésben áll a természetes szaporodás csökkenésével. Ha ezek a jelzőszámok tovább csökkennek, kérdésessé válhat a szabályos nemzedékváltás biztosítása.

3. A natalitás és a mortalitás foka, ami alapvetően meghatározza a természetes szaporodás alakulását, a vizsgált időszakban a fokozatos csökkenés irányzatát mutatja. Az élve születettek számaránya rendkívül alacsony, világviszonylatban is a legalacsonyabbak közé sorolható. Ezzel egyidejűleg csökken ugyan a mortalitás foka is, de ez kifejezettebben csak a csecsemőhalandóságot érinti. A halálozások oka tekintetében a mortalitás szerkezetében is változások következtek be, s ez egyre inkább megközelíti a magasan fejlett országok lakosai mortalitásának jellemző sajátosságait.

4. A sokféle demográfiai jelzőszám közül Vajdaságban sajátosan alakul a lakosság korösszetétele is. A lakosság átlagos életkora rendkívül magas, a népesség megújulása szempontjából oly jelentős fiatal korosztályok részaránya pedig rendkívül alacsony. Ezért Vajdaság lakosságát már most a regresszív biológiai típusú népek közé sorolhatjuk.

Mindennek alapján, bizonyos kevésbé jelentős demográfiai tényezőket figyelmen kívül hagyva, arra a megállapításra juthatunk, hogy Vajdaság lakossága egészében a regresszív népek állapota felé halad. Hogy ezt az irányzatot megszüntessük, a társadalmi erők már most széles körű és hathatós intézkedéseket foganatosítanak, hiszen az ilyen demográfiai folyamatokat csak idejében előkészített és végrehajtott akciókkal lehet megváltoztatni.

5. A lakosság migrációja Vajdaságban ugyancsak jellemzően sajátos. A belső vándorlások nagyon különbözőek. A passzív és a háború által letarolt országrészekből ide irányuló tervszerű betelepítés után tovább folytatódik a spontán jellegű bevándorlás elsősorban Bosznia-Hercegovinából, továbbá szűkebb Szerbiából, Kosovo Tartományból és Horvátországból. Ennek megfelelően azt mondhatjuk, hogy a háború után Vajdaság a legismertebb bevándorlási területté fejlődött az országban.

A lakosság nagyarányú helyváltoztatása abban is megnyilvánul, hogy a fiatalok folyamatosan a városokba költözködnek a falvakból. A belső vándorlás említett formái mellett jellegzetesen tömeges a munkaerő napi és idényszerű vándorlása is.

A legjelentősebb külső vándorlást a dolgozók ideiglenes külföldi munkavállalása idézi elő. Ez a mozgásforma legerőteljesebben az 1969—73-as években jutott kifejezésre, s azóta csökkenő irányzatot mutat. Mióta az újabb külföldi munkavállalások száma rohamosan lecsökkent, megkezdődött a visszavándorlás, aminek számos, elsősorban gazdasági jellemző oka van.

Fordította Nagy József

Szakkiadványok és adatforrások

- ¹ *Prirodno kretanje stanovništva Srbije od 1863. do 1954. godine.* A Szerb SZK Statisztikai Intézet. Prikazi 20. Belgrád, 1957.
- ² Braznik dr Dušan: *Osvrt na razvitak stanovništva u Vojvodini u poslednjih 45 godina.* Az Általános és Szakmai Képzés Tartományi Fejlesztőintézete. Előadóképző Központ. Sremski Karlovci, 1966.
- ³ Hadživuković dr Stevan: *Demografski faktori privrednog razvoja Vojvodine.* Mezőgazdasági Kar — Mezőgazdasági Intézet, Újvidék. Regionalni i subregionalni momenti u privrednom razvoju Vojvodine. I. füzet. Újvidék, 1973.
- ⁴ Petrović dr Ruža: *Demografski razvitak Vojvodine.* A politikai tudományok és a társadalmi-politikai képzés központja. Újvidék, 1973.
- ⁵ *Regionalni prostorni plan SAP Vojvodine. Mreža naselja.* Vajdaság SZAT Városrendezési, Közművesítési és Lakásépítési Intézete. Újvidék, 1973.
- ⁶ Bukorov dr Branislav: *Migracija u Vojvodini.* Az általános és Szakmai Képzés Tartományi Fejlesztőintézete. Sremski Karlovci, 1966.
- ⁷ Đurić dr Vladimir: *Geografski raspored novo-kolonizovano stanovništva u Vojvodini.* Glasnik Etnografskog instituta SAN. II—III. könyv. Belgrád, 1953.
- ⁸ Simeunović V.: *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika.* Analize i prikazi, 22. szám. Szövetségi Statisztikai Intézet. Belgrád, 1964.
- ⁹ Torbica dr Čedomir: *Osnovni činioci savremenih spoljnih migracija stanovništva Vojvodine.* Újvidék, 1976.
- ¹⁰ *Statistički godišnjak SAP Vojvodine.* II. A községek áttekintése, 1974-ből. Tartományi Statisztikai Intézet. Újvidék, 1975 márciusa.
- ¹¹ *Popis stanovništva i stanova 1971.* A lakosság és a háztartások általános összetétele 1971. március 31-én, községek szerint. Tartományi Statisztikai Intézet. Újvidék, 1972 novembere.
- ¹² *Demografska statistika 1964.* Szövetségi Statisztikai Intézet. Belgrád, 1966.
- ¹³ *Demografska statistika 1969.* SZSI. Belgrád, 1971.
- ¹⁴ *Statistički godišnjak 1972.* SZSI. Belgrád, 1973.
- ¹⁵ *Procene stanovništva prema starosti i polu 1948—1965.* Statistički bilten, 496. SZSI. Belgrád, 1967.
- ¹⁶ *Vitalna statistika za 1950.* SZSI. Belgrád, 1951.
- ¹⁷ *Statistički bilten, 496.* SZSI. Belgrád, 1967.
- ¹⁸ *Vitalna statistika za 1955.* SZSI. Belgrád, 1956.

- ¹⁹ *Statistički bilten*, 783. SZSI. Belgrád, 1972.
²⁰ *Vitalna statistika za 1965*. SZSI. Belgrád, 1966.
²¹ *Procena stanovništva prema starosti i polu 1948—1965*. SB 496. SZSI. Belgrád, 1967.
²² *Demografska statistika 1969*. SZSI. Belgrád, 1971.
²³ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1966*. SZSI. Belgrád. 1967.
²⁴ *Statistički godišnjak Jugoslavije 1971*. SZSI. Belgrád, 1972.
²⁵ *Statistički bilten*, 496. SZSI. Belgrád, 1967.
²⁶ *Demografska statistika 1964*. SZSI. Belgrád, 1965.
²⁷ *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika od 1921. do 1961*. SZSI. Belgrád, 1962.

Rezime

Neka značajnija demografska kretanja u Vojvodini posle drugog svetskog rata

Kada se razmatra prirodno kretanje stanovništva Vojvodine zapažaju se određene specifičnosti, koje u demografskom smislu karakterišu i izdvajaju ovu Pokrajinu u našoj zemlji u posebnu celinu. U natalitetu i mortalitetu vojvođanskog stanovništva, kao osnovnim komponentama prirodnog priraštaja u periodu od 1945 do 1975. godine uočavaju se dve osnovne faze razvoja. U prvom delu posmatranog perioda, neposredno posle završetka drugog svetskog rata, javljaju se visoke stope nataliteta i mortaliteta. Stope prirodnog priraštaja su takođe u porastu. U starosnoj strukturi pomenutog vremenskog perioda zapaža se visok udeo mladog, a relativno mali udeo sredovečnog i starog stanovništva.

U drugoj fazi razvoja, koje nastaje od 1950. odnosno 1955. godine i traje do danas, uočavaju se velike promene. Stope nataliteta i mortaliteta su u opadanju. Stopa prirodnog priraštaja se sa 11,6‰ (1950.) spušta u 1971. godini na 3,0‰. Ova sadašnja stopa prirodnog priraštaja je najniža u Jugoslaviji, a spada i u najnižu u Evropi, pa i u svetu. U drugoj fazi razvoja vojvođanskog stanovništva dolazi do velikih promena i u starosnoj strukturi stanovništva. Udeo omladine je u naglom opadanju, a udeo sredovečnog i starog stanovništva je u stalnom porastu.

Izuzimajući kraći period odmah posle rata, natalitet Vojvodine se nalazi u stalnom opadanju. Blagi porast nataliteta u prvim godinama posle završetka drugog svetskog rata objašnjava se brojnim faktorima, među kojima su značajniji:

1. Viši natalitet kod novodoseljenog kolonizovanog stanovništva;
2. Nagli porast broja brakova posle završetka rata;
3. Opšte povećanje porodice u brakovima koji se za vreme ratnog perioda bili razdvojeni ili su pak u toku rata proširivanje porodice odlagali.

Međutim, danas je mali broj populacija u svetu koje imaju tako nisku stopu nataliteta kao Vojvodina. Ovako niskom stopom nataliteta (3‰), koja se smatra za izuzetno nisku, nije obezbeđeno obnavljanje stanovništva. Navedeni pokazatelji tim više zabrinjavaju što u starosnoj strukturi Vojvodine relativno visoke udele imaju lica iz reproduktivnog doba starosti. Kako terenska istraži-

vanja ukazuju na činjenicu da je kontrola rađanja u Vojvodini potpuno prihvaćena, može se konstatovati da je prelazni demografski period završen. Sada je potrebno iznalaziti puteve, načine i stimulanse za postepeno povećavanje nataliteta, bez čega će prirodni priraštaj stanovništva Vojvodine u celini postati negativan.

Stope nataliteta i mortaliteta u 1945. godini bile su približno izjednačene. Međutim, stope mortaliteta su u celokupnom posmatranom periodu (od 1945. do 1975. godine) u stalnom blagom opadanju.

Uporedo sa promenama koje se javljaju u stopama nataliteta i mortaliteta uočavaju se određene specifičnosti i u stopama prirodnog priraštaja. Prema izloženim podacima jasno se uočava 1945. godina u kojoj stopa prirodnog priraštaja iznosi svega 1,5‰. Ovaj pokazatelj rezultira iz približno ujednačenih stopa nataliteta i mortaliteta. Međutim, od 1950. godine, kada je stopa prirodnog priraštaja iznosila 11,6‰ do poslednjeg popisa stanovništva 1971. godine stope prirodnog priraštaja su u stalnom opadanju. Veoma je značajno istaći da se stanovništvo Vojvodine u svom prirodnom razvoju približava kritičnoj granici, kada bi se broj rođenih mogao izjednačiti sa brojem umrlih. Terenska naučna istraživanja već danas ukazuju da postoje mikropodručja Vojvodine u kojima je prirodni priraštaj već manji od prosečnog vojvođanskog ili je pak postao negativan. Ovu konstataciju potvrđuju i podaci iz popisa stanovništva 1971. godine. U periodu od 1961. do 1971. godine negativan godišnji priraštaj stanovništva imaju opštine: Apatin, na 1000 stanovnika (−1,5), Bačka Palanka (−2,3), Bački Petrovac (−5,4), Kanjiža (−3,4), Kovačica (−3,5) Mali Idoš (−9,1), Čoka (−6,0) itd. U okviru migracija stanovništva Vojvodine zapažaju se takođe određene karakteristike. Unutrašnje kretanje stanovništva je veoma raznovrsno. Posle redovne planske kolonizacije stanovništva iz pasivnih područja nastavljen je stihijno naseljavanje pretežno sa područja SR Bosne i Hercegovine, a delimično iz Uže Srbije, Pokrajine Kosovo i Hrvatske. Tako je Vojvodina kao Pokrajina Jugoslavije posle drugog svetskog rata postala najznačajnije imigraciono područje.

Veliko kretanje stanovništva posle drugog svetskog rata javlja se i stalnim iseljavanjem mlađeg stanovništva iz sela u gradove. Uporedo s navedenim oblicima unutrašnje kretanje stanovništva je veoma izraženo u dnevnim i sezonskim migracijama radne snage.

Najznačajnije spoljne migracije odvijale su se u obliku privremenog odlaska radnika na rad u inostranstvo. Posle najvećeg intenziteta zabeleženog u petogodišnjem periodu od 1969. do 1973. nastaje period opadanja. Naglim opadanjem odlaska radnika na privremeni rad u inostranstvo istovremeno se razvijaju povratne migracije, prouzrokovane brojnim pre svega ekonomskim faktorima.

Summary

The Basic Trends in Population Growth in Vojvodina during the Postwar Period

If we consider the current rate of population growth in Vojvodina we shall notice certain peculiarities reflecting the unique demographic features of the region. The births and deaths in Vojvodina, the basic components of popula-

tion growth, show two stages of development between 1945—75. In the first stage immediately after the war, both fatality and fertility rates increased rapidly. The figures show that the first age bracket, the youngest generation, were the highest while the other two age brackets experienced a relative downward trend.

The second stage began in 1950 or 1955 and is marked by rather significant changes. The fatality and fertility rates have been decreasing. The population growth of 11,6‰ in 1950 declined to 3,0‰ in 1971. The present rate of population growth is the lowest ever in Yugoslavia and is among the lowest in Europe as well as the world. In the second stage of development significant shifts of proportion have taken place as reflected in the changed demographic patterns of the region. The number of youth is rapidly decreasing the other age brackets have increased.

Save for a short postwar period the birth rate in Vojvodina has been constantly decreasing. The slight population growth in the early days of the postwar development was caused by various factors:

1. Higher fertility rates among the new settlers
2. Increasing number of marriages after the war
3. General growth of families after the reunion of parents and delayed family planning, which was renewed and revised after the liberation.

Today however there are few regions in the world with such a low rate of births as Vojvodina. Such a low rate of births 3‰ does not even provide the simple regeneration of population. The figures quoted are even more alarming if we consider the rather high percentage of the middle age bracket, the population still capable of reproduction. Regional researches show that family planning is accepted and readily applied; consequently, the transitory demographic period is over. The time has come when we have to search for new ways and means of stimulations aimed at increasing population growth.

The fatality and fertility figures were closely matched in 1945 but the death rate has had a gradual downward tendency ever since 1945.

Along with the changing fertility and fatality figures the percentage of population growth has assumed certain characteristic tendencies. According to the available figures the population growth in 1945 was merely 1,5‰; however, from 1950 when the population growth was 11,6‰ up to the latest population census in 1971 the population growth has constantly decreased. It is significant that the population of Vojvodina is very near the critical point when the number of births and deaths balance out. Regional researches have shown the existence of micro-regions where population growth is already below average or has even become negative, as was confirmed by the population census in 1971. In the period between 1961—1971 negative result were reported in the following municipalities: Apatin per 100 inhabitants (—1,5), B. Palanka (—3,5), B. Petrovac (—5,4), Kanjiža (—3,4), Kovačica (—2,3) Mali Idoš (—9,1), Čoka (—6,0) etc.

In regard to the migration of the population Vojvodina has also taken on distinct features. The inner movement of inhabitants is greatly varied. After the regularly scheduled migration of the settlers from passive regions, a new wave of spontaneous migration started from Serbia proper, Kosovo and Croatia. Thus Vojvodina has become the most significant area of migration after World War II.

The migration of rural youth to urban centres has also increased from the World War II onwards. In addition to the migrations mentioned above the popu-

lation density varies greatly with regard to the daily and seasonal migration of man-power.

The most significant form of emigration is that of man power seeking employment abroad. The most intensive emigration was registered from 1969 to 1973, since 1973 it has had a downward trend. The rapid decrease of man power emigration has been followed by a reserve migration, i. e. the return of man power from abroad, which has been caused by various, above all economical factors.

Juhász Géza

A VAJDASÁGI NEMZETEK ÉS NEMZETISÉGEK IRODALMÁNAK KÖLCÖNÖS FORDÍTÁSA ÉS KIADÁSA 1970-TŐL 1975-IG

Ismeretes, hogy társadalmi és politikai szervezeteink, kezdve a Kommunista Szövetségtől és a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségétől a Közművelődési Községek Szövetségéig és az íróegyesületekig, ismételtelen és igen határozottan állást foglaltak a Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei közötti kétirányú közlekedés mellett a kultúra terén, külön hangsúlyozva az irodalom, a leírt szó, a könyv szerepét a jobb kölcsönös megismerés, a népek testvériségének elmélyítése szolgálatában. Ezek után merő szószaporítás volna hosszasan bizonygatni az irodalmi művek kölcsönös fordításának mint a nemzetek és nemzetiségek kultúrája közötti egészséges, eleven kölcsönhatás eszközének fontosságát, részletesen fejtegetni ennek eszméi és elvi indokait a mi soknemzetiségű társadalmunkban. Ez azonban nem jelenti, hogy nem szükséges időről időre mérlegre tenni a fordítók és kiadók áldozatos munkájának, valamint a Kulturális Öngazgató Érdekközösség támogatásában testet öltő társadalmi gondoskodás és erőfeszítés eredményeit, vizsgálat alá venni a felmerülő problémákat és nehézségeket, amelyek természetesen nem küszöbölhetők ki egyik napról a másikra a legeggyértelműbb és leghatározottabb állásfoglalások révén sem.

Talán nem árt emlékeztetni rá, hogy e fontos tevékenység az 1970 előtti egy-másfél évtizedben nem állott épp a figyelem középpontjában, ami láthatóan tükröződik a korszak fordítói bibliográfiájában, különösen a nemzetiségi nyelvekről a nemzetek nyelvére történő fordítást illetően; nem mutat sokkal kedvezőbb képet ekkoriban a jugoszláv nemzetek irodalmának kölcsönös fordítása sem. A nemzetiségi könyvkiadás ezzel szemben épp az említett időszakban indult igen erőteljes fejlődésnek, túljutva az ötvenes évek elején beállott néhány éves krízisen. E könyvkiadás az ötvenes évek második felétől kezdődő fellendülés idején a nemzetiségi nyelvű eredeti alkotói tevékenység kibontakoztatása mellett

rendkívül nagy sikereket mutatott fel a jugoszláv nemzetek irodalmának fordítása és közreadása terén is. A hatvanas évek vége felé és a hetvenes évek elején politikai és kulturális közvéleményünk mind határozottabban felismeri annak az állapotnak a tarthatatlanságát, amelyben „a nemzetiségi irodalmak még mindig meglehetősen elszigeteltségben vannak, kívül esnek a szélesebb és intenzívebb kulturális áramlásokon és kritikai értékeléseken. A szélesebb közvéleménynek — ideértve a kulturális közvéleményt is — nem áll módjában megismerkedni a nemzetiségi nyelveken folyó alkotó munka legértékesebb terméseivel sem. A nemzetiségi könyvkiadás egyik jellemzője a nyelvi és regionális bezárkózottság”.¹ A fordítói tevékenység iránti érdeklődés fokozódásáról a hetvenes évektől kezdődően a különböző szintű megbeszélések, tanácskozások és elemző írások egész sora tanúskodik, melyek közül jelentőségében magasan kiemelkedik az 1972-ben Travnikban és az elmúlt év végén Zágrábban megtartott országos szintű tanácskozás. Míg azonban a travniki összejövetel legfőbb eredménye a helyzet felmérése, az állapotok feltérképezése volt, s az ott elhangzott beszámolók és hozzászólások szinte kivétel nélkül a mulasztások szenvedélyes ostromozásában merültek ki, a későbbiek — mindenekelőtt a zágrábi tanácskozás — már kétségtelen eredményeket, pozitív tendenciákat s még ígéretesebb terveket, szándékokat, egyszerűen biztató távlatokat is regisztrálhattak.

Nyilvánvaló azonban, hogy nekünk itt, a soknemzetiségű Vajdaságban mindig elegendő okunk van a nemzetek és nemzetiségek kölcsönös közeledése és jobb megismerése terén elért eredmények külön, tartományi relációkban való felmérésére, a tapasztalt mulasztások és az előállott akadályok megállapítására a még gyorsabb előrehaladás érdekében. Említünk ennek bizonyosságául egyetlen, ám nagyon szemléletes példát. A már idézett Dragoljub Gavarić, aki valóban behatóan ismeri az egész ország nemzetiségi könyvkiadását, a vajdasági nemzetiségeket meg kíváltképpen, a zágrábi tanácskozásra készített beszámolójának dokumentációs anyagában (a jugoszláviai magyar nemzetiség irodalmának fordítása a jugoszláv nemzetek nyelvére) a következő „jugoszláviai (!) magyar” írókat is felsorolta: Ion Alen, Németh László, Simon István, Szabó Magda, Weöres Sándor, Gárdonyi Géza, Kardos G. György, Láng György, József Attila, Molnár Ferenc. (Érthető ez, ha tudjuk, hogy a szerző a nemzetiségi könyvkiadást valóban ismeri, de nem ismer(het)i a nemzetiségi irodalmakat!) Ha pedig az adatok pontatlanok, nyomban kétségek támadnak a belőlük levont következtetések iránt is.

Amint az írás címéből kitetszik, vizsgálódásunk tárgyául az 1970-től 1975-ig terjedő hat éves időszakot választottuk. E választást egyfelől

¹ Dragoljub Gavarić: *Međusobno prevođenje književnih dela sa jezika naroda i narodnosti Jugoslavije. Savez književnika Jugoslavije, Zagreb, 1976. 18. old.*

az a körülmény indokolja, hogy a fentebb említett pozitív tendenciák éppen ebben az időszakban bontakoztak ki, tehát a kétségtelen eredmények is jórészt ekkoriban születtek, másrészt ugyancsak e sorok írója a felszabadulástól 1970-ig terjedő huszonöt éves időszak kölcsönös irodalmi fordításainak bibliográfiáját már elemezte, s eredményeiről *A népek és nemzetiségek kétirányú közlekedése az irodalomban* (Üzenet, 1973. 1. sz. könyvalakban: *Könyvek országútján*, Forum, 1973.) című dolgozatában beszámolt.

Jelen dolgozat könyvészeti adatai a következő kiadványokból valók: *A vajdasági nemzetiségek irodalma, 1945—1972.* a Vajdasági Közművelődési Közösség és a Matica srpska könyvtára kiadása, 1973; Marija Čurčić: *A vajdasági népek és nemzetiségek kölcsönös műfordításai* (1945—1975). A Kanizsai Írótábor Füzetei 3. Kanizsa—Újvidék, 1975; Dragoljub Gavarić: *Medjusobno prevodjenje književnih dela sa jezika naroda i narodnosti Jugoslavije*. Savez književnika Jugoslavije. Zagreb, dec. 1976.

1. A jugoszláv nemzetek irodalmának fordítása a vajdasági nemzetiségek nyelvére

A jugoszláv nemzetek irodalmának fordítását a vajdasági nemzetiségek nyelvére viszonylagos állandóság és folyamatosság jellemzi a felszabadulástól napjainkig. Sőt, a felszabadulás utáni első évek nemzetiségi könyvkiadásában egyenesen túlsúlyban volt a fordító irodalom, s csak később, a nemzetiségi irodalmak erőteljesebb kibontakozása eredményeként jött létre az eredeti alkotások és a fordítások közötti egészséges mennyiségi arány.

A tárgyalt időszak magyar nyelvű műfordítói bibliográfiája egyértelműen tanúsítja, hogy mind a fordításban publikált művek esztétikai értékét, mind változatosságát tekintve, a tevékenység tovább fejlesztette a korábbi gazdag hagyományokat, újabb lehetőségeket nyújtva e nemzetiség olvasóinak a jugoszláv népek legjelentősebb irodalmi értékeinek befogadására — anyanyelvükön. Az időszak legjelentősebb vállalkozásainak többek közt Miloš Crnjanski: *London regénye*, Boško Petrović: *Mire elszáll a nyár*, Danilo Kiš: *Fövenyóra*, Beno Zupančić: *Vészharang* című regénye, Dragutin Tadijanović: *Kései arató* című verseskötete, továbbá Lise és Otto Bihalji-Merin: *Jugoszlávia* című művészete, és kultúrtörténeti esszékötete fordítását tekinthetjük. Nem hagyhatjuk azonban említetlen az ifjúsági és gyermekkönyvek sorozatában megjelent olyan jelentős műveket sem, mint Ivo Andrić elbeszélései (*A löportorony*), Danilo Kiš: *Korai bánat*, Franc Bevc: *Tito* (2. és 3. kiadása!),

Arsen Diklić: *Kisréti szállás*, Vidoe Podgorec: *Szöke cigánygyerek* című regényei. Láthatóan jelen vannak itt a szerb, a horvát, szlovén és a macedón irodalom képviselői, bár kétségtelen a szerb írók túlsúlya s a vajdaságiak szerény képviselete, akiket egyedül Boško Petrović képvisel. A regény számszerű túlsúlya ellenére is kielégítőnek mondható a műfaji változatosság, hisz a regények mellett novellás-, verseskönyv és esszégyűjtemény is szerepel. A vizsgált időszak mennyiségi mutatóit tekintve, (összesen 20 cím jelent meg) a termés megfelel a felszabadulás óta eltelt három évtized átlagának (a kiadói össztermés mintegy 10%-a). Az egyes esztendőik produkciója között azonban bizonyos egyenetlenség figyelhető meg: 1971-ben és 1975-ben csak egy-egy, 1972-ben négy, 1974-ben pedig hat cím jelent meg. E hullámzást semmiképpen sem lehet valamiféle tendencia mutatójának tekinteni, hanem csakis e tevékenység természetéből következő jelenségnek, hisz amint látható, egy-egy év szerényebb teljesítményét jóval gazdagabb termés követi, és fordítva.

A jugoszláv népek irodalmából magyarra fordított művek különben kivétel nélkül reprezentatív alkotások, s igen jelentős helyet foglalnak el abban az irodalomban is, amelyhez közvetlenül tartoznak, a szerzők pedig egytől egyik az illető irodalmak vezető egyéniségei. A jegyzék ennek ellenére — vagy épp ezért — némi hiányérzetet támaszt, mivel keresve sem találunk benne új neveket, az utóbbi egy-másfél évtizedben feltűnt és affirmálódott alkotót. Feltűnő emellett, hogy míg a jugoszláv népek irodalmának egyetemes magyar bibliográfiája igen gazdag különböző antológiákban — kezdve a népköltészettől az elbeszélés-, esszé- és drámagyűjteményekig —, addig a jugoszláviai magyar könyvkiadás a *Napjaink éneke* című kétkötetes lírai antológia és a *Felhőjáték* című gyermekvers-antológia óta nemigen vállalkozott hasonló feladatra.

A szlovák nyelvű fordítói irodalom legalább olyan gazdag és változatos, mint a magyar, s nem is csak relatíve, az eredeti alkotásokhoz viszonyítva, hanem abszolút mennyiségben is. Igaz, nagy számban szerepelnek e bibliográfiában más kiadókkal koprodukcióban készült ún. füzetes kiadványok (egyenként alig 20 oldalnyi terjedelemben), de ha ezeket figyelmen kívül hagyjuk is, 16 könyv alakban megjelent művet találunk e jegyzéken. Ismeretes, hogy a szlovák nyelvű könyvkiadás általános jellemzője az ifjúság és gyermekek felé fordulás, ami világosan tanúsítja egyfelől, hogy a hazai szlovák olvasóközönség zöme az ifjabb, iskolás korú nemzedék soraiból regrutálódik, másfelől pedig, hogy e kiadói politika az egyetlen lehetséges utat választotta a jövő generáció kialakításához. A felnőtt olvasók számára kevesebb, de igényesen és gondosan megválasztott mű jelent meg, mégpedig Miroslav Krleža, Meša Selimović, Andrej Hieng és Erih Koš egy-egy kiemelkedő alkotása. Az ifjúság számára szintén e zsánerben legjelentősebbet alkotó

írók műveiből válogattak; többek közt Branko Ćopić, Mira Alečković, Vidoe Podgorec, Milivoj Matošec, Mato Lovrak, Ivan Kušan, Dragan Lukić, Mirko Petrović, Ahmet Hromadžić nevét találjuk a jegyzékben. E tevékenységben az egyes évek termése között nem mutatkoznak jelentősebb mennyiségi különbségek, s ha a felnőtt olvasók számára hat év alatt kiadott négy címet tartjuk szem előtt, nem indokolt valamiféle szoros időbeli szinkron számonkérése.

Román fordításban három könyv jelent meg az elmúlt hat esztendő alatt a jugoszláv népek irodalmából, köztük két antológia (mai jugoszláv elbeszélések és mai szerb gyermekversek), valamint Vasko Popa versei. Nincs okunk és jogunk kételkedni benne, hogy ez a kiadói-fordítói produkció reális, szem előtt tartva a kiadói-fordítói kapacitást és a jugoszláviai román nemzetiségű olvasóközönség igényeit, a könyvpiac felvevő képességét. Nyilván épp a címek csekély száma indokolja az antologikus kiadványok túlsúlyát, hisz ily módon a kevés cím is a jugoszláv irodalmak nagyobb területére ad betekintési lehetőséget.

A Ruske slovo, a ruszin nyelvű könyvkiadó szerkesztősége a Tartományi Közművelődési Közösségnek a fordítói tevékenységre vonatkozó körkérdésére küldött válaszában többek közt a következőket olvashatjuk: „A marxista irodalom körébe tartozó művek kivételével az elmúlt tíz év alatt egyetlen könyv sem jelent meg a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek irodalmából ruszin fordításban... Ennek oka, hogy a Közösség (ti. Vajdaság SZAT Kulturális Ünigazgatói Érdekközössége — J. G.) rendelkezésére álló anyagi eszközök nem voltak elegendők arra, hogy fedezzék minden nemzetiség ilyen irányú tevékenységét. Még arra sem voltak elegendők, hogy az eredeti irodalmi alkotások költségeit fedezzék”. (Djura Laćak). Feltehetnénk természetesen a kérdést, hogy vajon a többi nemzetiségi kiadó elegendő anyagiakkal rendelkezett-e ahhoz, hogy minden arra érdemes eredeti alkotást közreadhasson, s csak annyi fordítást publikált, amennyire az eredeti művek kiadása után fölösleges eszközei maradtak? Aligha. E szónoki kérdés felvetésével azonban semmiképpen sem a ruszin könyvkiadó eljárását kívánjuk megkérdőjelezni, hisz általánosan ismertek annak több mint szerény anyagi lehetőségei, de szükségesnek látszott legalább utalni a fenti érvelés tarthatatlanságára.

2. A vajdasági nemzetiségek irodalmának fordítása szerbhorvát nyelvre

A legnagyobb változás, túlzás nélkül állíthatjuk, döntő fordulat a vajdasági nemzetiségek irodalmának szerbhorvát fordítása terén játszódott le a folyó évtized első hat esztendejében. Sőt, eddigi értesüléseink alapján elmondhatjuk, hogy a kedvező folyamat 1976-ban is tartott, s a ki-

addó tervek ismeretében arra következtethetünk, hogy az elkövetkező években is tartani fog. Elegendő ennek szemléltetésére megemlíteni, hogy az elmúlt évben olyan jelentős vállalkozás realizálódott, mint Bori Imre: *Irodalmunk évszázadai* (valójában a jugoszláviai magyar irodalom története) c. munkájának szerbhorvát fordítása (a Matica srpska kiadásában), továbbá a belgrádi Narodna knjiga könyvkiadó méltán nagy érdeklődéssel várt három könyve (Majtényi Mihály, Tolnai Ottó és Varga Zoltán egy-egy könyve), s itt kell említeni a Matica srpska eddigi legnagyobb vállalkozásának előkészületeit a jugoszláviai magyar irodalom legjelentősebb műveinek bemutatására több műfajt felölelő öt kötetes válogatásban.

A döntő fordulat tényének szemléltetésére azonban nem szükséges túlépnünk a tárgyalt hat éves időszakon, azon belül is bővebb termést vehetünk számba, mint bármikor a felszabadulás óta ennyi idő alatt. A legjelentősebb vállalkozások ebben az időszakban is a Matica srpska kiadó nevéhez fűződnek, s fontos körülmény, hogy épp e nagymúltú és országos rangú intézmény égisze alatt léphetett egy-egy reprezentatív alkotásával, illetve kötetével az ország legnépesebb olvasóközönsége elé irodalmunk idősebb korosztályának három legrangosabb alkotója: Gál László, Szirmai Károly és Majtényi Mihály (Gál László válogatott verseivel, Szirmai válogatott elbeszéléseivel, Majtényi pedig a csatornaregénnyel). E kiadó ily módon jelentősen hozzájárult annak az elvnek valóra váltásához, hogy „a valódi művészi értékeknek, tekintet nélkül, hogy mely nyelven jöttek létre, egyenlő feltételekkel kell jelen lenniük az irodalmi és szellemi életben, egyenrangú körülmények között kell Jugoszlávia olvasóközönsége elé, illetőleg a kritika mérlegére kerülniük. Voltaképpen ez egyik feltétele a nemzetek és nemzetiségek teljes egyenlőségének a szellemi és művészeti fejlődés terén. A nyelvi különbségek ebben nem képezhetnek akadályt”.² Ugyancsak a Matica srpska gondozásában jelent meg az újabb nemzedék két vezető íróegyeniségének, Gion Nándornak és Domonkos Istvánnak is egy-egy fontos alkotása (*Ezen az oldalon; Kormányletörésben*).

Ha nem is ilyen intenzitással, de meglehetősen rendszerességgel publikál nemzetiségi irodalmat szerbhorvát fordításban a belgrádi Nolit könyvkiadó is. A korábbi Gál- és Ács-versek, Major Nándor novellái és regénye, valamint Tolnai versei és a még korábbi jugoszláviai magyar lírai antológia után a tárgyalt időszakban Bogdánfi Sándor: *Egy merénylet vallomása* c. regényét tette le e kiadó olvasói asztalára. Rendszeresen adja közre a nemzetiségi irodalmak alkotásait szerbhorvátul az újvidéki „Radivoj Ćirpanov” munkásegyletem kiadói munkaközössége is, amely

* Dragoljub Gavarić: I. m. 18. old.

Deák Ferenc meséit (*Bagoly és csizma*) és Domonkos István regényét (*A kitömött madár*) jelentette meg, újabban pedig a Bratsvo-Jedinstvo is, amely a kétszeres HÍD-díjas Pap József, valamint Fehér Kálmán verseit juttatta el olvasóihoz; egy-egy címszóval gazdagította e jegyzéket az ürögi szerb olvasókör és a zrenjanini kulturális központ is. Nem hagyhatjuk ki a felsorolásból a szabadkai Osvit kiadót, amely szerény anyagi lehetőségeihez képest példamutató következetességgel és állhatatossággal folytatja több éve a magyar irodalom fordítását; tevékenységéhez olyan kuriózum is fűződik, mint Sáfrány Imre: *Na tragu* című könyvének fordítása, amely előbb jelent meg, mint a magyar, tehát az eredeti *Várnak az apostolok*, de itt jelent meg Kopeczky László: *A ház* című regénye, Deák Ferenc: *Légszomj* című drámája, 1976-ban pedig Urbán János novelláinak egy válogatása *Obale pod suncem* címen. Mint már említettük, legújabbán felzárkózott az említett kiadók mellé a Narodna knjiga és a BIGZ, mely utóbbi Tolnai Ottó: *Ördögfej* című ifjúsági regényét adta közre.

Ha e jegyzékből egyelőre még hiányzik is néhány jelentős alkotó neve és műve, például Fehér Ferencé, Ács Károlyé, Herceg Jánosé stb. és néhány, a jugoszláviai magyar irodalomban jelentős értéket hordozó műfaj, mint például az esszé, joggal várható, hogy részint a Matica srpska említett nagyszabású vállalkozása, részint az időközben más kiadóknál megjelenő fordítások révén eljut a szerbhorvát könyvkiadás oda, hogy a nagyobb „adósságok” letörlesztése után minden figyelmét irodalmunk folyó termésére irányíthatja, s lépést tarthat annak időszerű történéseivel.

A korábbi évtizedekhez képest hasonló fellendülés tapasztalható a szlovák irodalom szerbhorvát fordítása terén is, mint amilyet a magyar irodalom esetében regisztrálhattunk. Míg ugyanis az 1970-ig eltelt negyed század alatt összesen két (!) szlovák nyelvű irodalmi alkotás jutott el a szerbhorvát olvasókhoz, az elmúlt hat esztendő alatt kerekén hat! Közülük kettő antológia (*Jahač iz Turkmenije* — Mai jugoszláviai szlovák elbeszélések; *A jugoszláviai szlovák költészet kis antológiája*) és három olyan kiemelkedő szlovák alkotó műve, mint (a nemrég elhunyt) Michal Babinka (*I bi zemlja*), Viera Benkova Popitova (*Saloma*) és Viťazoslav Hronjec (*So, ali pesak*).

Ha adataink pontosak, akkor a szerbhorvát—román kölcsönös fordítások terén az a különleges helyzet állt elő a tárgyalt időszakban, hogy több művet fordítottak románról szerbhorvátra, mint fordítva. Az előbbi fejezetben már említettük, hogy román nyelvre három művet fordítottak le a jugoszláv nemzetek irodalmából, ugyanakkor románról szerbhorvátra ötöt. Mihai Avramescu már korábban lefordított regénye után a Matica srpska most a szerző válogatott verseit (*Stepenice osame*) adta

közre; Slavko Almajan szintén másodízben szólalt meg szerbhorvát fordításban, ezúttal *Noć od hartije* c. alkotása jelent meg. Ugyancsak az ő válogatásában és szerkesztésében adta ki az ürögi Szerb Olvasókör *Budjenje Klepsidre* címen a jugoszláviai román költészet kis antológiáját. A Bratstvo-Jedinstvo a nemrég elhunty Ion Balan: *Zelena zima*, a belgrádi Nolit pedig Radu Flora: *Tišina svitanja* c. művét adta közre. Ha kívül esik is vizsgálódásunk időbeli keretein, nem hagyhatjuk említetlen, hogy a jugoszláviai magyar irodalom történetével szinte egyidőben, s ugyancsak a Matica srpska, kiadta (1976-ban) Radu Flora: *Vajdaság román irodalma* c. munkáját is.

Nem számítva Vlado Kostelnik saját kiadásában (horvátul) megjelentett regényét (*Biserne staze*, Vukovar, 1971), a tárgyalt időszakban két könyv jelent meg a jugoszláviai ruszinok irodalmából szerbhorvát fordításban, mégpedig Julijan Tomaš: *Pesme u prahu* című könyve és a mai ruszin írók válogatott elbeszélései *Duboke brazde* címen.

Ha e futólagos áttekintés után összegezni kívánjuk a számszerű eredményeket, azt találjuk, hogy míg a felszabadulástól 1970-ig terjedő negyed század alatt a négy vajdasági nemzetiség irodalmából összesen 35 mű jutott el valamely jugoszláv nemzet olvasóihoz, addig a most vizsgált hat esztendő alatt — csak szerbhorvátul — 31. (Ez a „csak” itt nem azt jelenti, hogy kedvezőbb képet kapnánk, ha a szlovén, macedón és horvát nyelvterületet is vizsgálnánk, mert ott, sajnos, semmi sem történt ezen a téren. De erre még visszatérünk.) Mint a mellékelt jegyzékből látszik, a jugoszláviai magyar irodalomból 17, a szlovákból 6, a románból és ruszinból 4—4 könyvet fordítottak le szerbhorvátúra. A jugoszláviai magyar irodalom vonatkozásában e változást azzal az adattal is szemléltethetjük, hogy a korábbi 25 éves periódusban kb. minden tizenharmadik eredeti alkotás jelent meg valamely jugoszláv nemzet nyelvén is, a mostani időszakban pedig — átlagosan 20 eredeti alkotás megjelenését számítva évenként — csaknem minden negyedik mű megjelent szerbhorvátul.

A vajdasági nemzetiségi irodalmak szerbhorvát nyelvre való fordításának mellékelt jegyzéke még néhány megállapítást sugall. Ha szem előtt tartjuk, hogy a Szerb Szocialista Köztársaság keretébe tartozik a két szocialista autonóm tartomány, melyekben az országban élő nemzetiségek túlnyomó többsége található, akkor érthető, hogy a vajdasági könyvkiadók és könyvkiadással foglalkozó más intézmények (Matica srpska Könyvkiadó, „Radivoj Čirpanov” munkásegyletem, Bratstvo-Jedinstvo Könyvkiadó, ürögi Szerb Olvasókör, zrenjanini Kulturális Központ, szabadkai Osvit Könyvkiadó) mellett és után a szerbiai könyvkiadók vállalták a legtöbbet a nemzetiségi irodalmak szerbhorvát nyelven való prezentálása terén: Nolit, BIGZ, Narodna knjiga (Belgrád), Bag-

dala (Kruševac). Kevésbé érthető azonban, hogy a mi köztársaságunkban tapasztalt ilyen lendületes fordítói tevékenységnek szinte egyáltalán nincs semmilyen kisugárzása a többi köztársaságok felé. Ez annál furcsább, mivel mind magyarra, mind szlovákra a szlovén és részben a macedón irodalmi művek egész sorát fordították le az elmúlt évtizedek során, kezdve Cankartól Beno Zupančićig, Andrej Hiengig és Peter Božičig, vagy Szlavko Janevszkitól Jovan Pavlovszkiig és Vidoe Podgorecig, hogy az ifjúsági és gyermekirodalom gazdag fordítói bibliográfiáját — különösen szlovén nyelvről — ne is említsük. Természetesen senkinek sem jutna eszébe valamiféle számszerű reciprocitást számon kérni, de joggal feltételezhetnénk ilyen gazdag fordításirodalom alapján szorosabb írói-fordítói és kiadói kapcsolatokat magyar—szlovén—macedón, illetőleg szlovák—szlovén—macedón reláción, amiből nem egy-, hanem kétirányú közlekedésnek kellene következnie.

Nem szükséges talán bizonyítani, hogy e mégoly impozáns adatok is csupán kezdeti eredményekről tanúskodnak, s nem feledtethetik a még meglevő adósságokat, kiváltképpen nem a további feladatokat, tehát semmiképpen nem adnak okot önelégültségre. Hiba lenne továbbá e sikerek fényében figyelmen kívül hagyni az e tevékenységgel kapcsolatos megoldatlan kérdéseket. A Matica srpska Könyvkiadó például a Tartományi Közművelődési Közösség körkérdésére küldött válaszában a társadalmi támogatás elégtelenségét jelöli meg e tevékenység további lendületének fő akadályaként. A Bratstvo-Jedinstvo rámutatott a fordítások és az eredeti művek kiadói költsége közti különbségre, s felhívta a figyelmet arra, hogy az érdekközösség valójában csak a fordítót serkenti (a fordítói tiszteletdíj kiegészítésével), a kiadót viszont nem támogatja abban, hogy a nagyobb anyagi ráfordítással előállított fordítást az eredeti művekkel azonos árszinten hozza forgalomba. Az érdekközösség ugyanis a kiadó által már (belső átömlesztés útján) dotált áron vásárolja fel a példányszám felét, tehát csak a raktárkészlet felduzzadásával szemben jelent biztosítékot a kiadónak. Itt kell felvetni azt a kérdést is, hogy bár a hazánkban megjelenő könyvek átlagos példányszáma igen alacsony, ami a példányszámonkénti előállítási költségek magas szintjéhez, egy szóval magas könyvárakhoz vezet, az érdekközösség mégis a tirázs felső határát szabja meg (a tirázs felét, de legfeljebb 1000 példányt vesz át a népkönyvtárak számára a lefordított művekből), holott a mi körülményeink között ésszerűbb volna a tirázs alsó határát megszabni.

Ugyancsak a Matica srpska veti fel a fordítói káder kérdését is, mégpedig a nemzetiségi irodalmak fordításával foglalkozók csekély anyagi érdekelttségét. E fordítók helyzete ugyanis sokkal kedvezőtlenebb, mint azoké, akik világnyelvekről vagy az ún. nagy irodalmakból fordítanak. Utóbbiak — hogy a bestsellerek fordítóiról ne is szóljunk — a megismé-

telt kiadásokra, tehát a fordítói tiszteletdíjak többszörösére számíthatnak, míg az előbbieknél ilyen esélyeik egyáltalán nincsenek. Ettől eltekintve, az előttünk fekvő adatok alapján leszögezhetjük, hogy teljesen szertefoszlottak azok a korábban oly gyakran hangoztatott „érvek”, miszerint a nemzetiségi irodalmak fordításának leküzdhetetlen akadálya, hogy nincsenek a nemzetiségi nyelveket és irodalmakat megfelelő szinten ismerő fordítók.

3. A vajdasági nemzetiségek irodalmának kölcsönös fordítása

A jugoszláv nemzetek és nemzetiségek irodalmi alkotásának kölcsönös fordítását vizsgálva, igen figyelemre méltó következtetésre jut s igen elgondolkodtató megállapításokat is tesz Vajdaságra vonatkozólag a „kívül álló”, a belgrádi Dragoljub Gavarić. Egyik megállapítása: „A szerb-horvát nyelvterület irodalmából (magyarra) lefordított művek szerzői között túlsúlyban vannak a szerbiaiak. Jellemző, hogy a vajdasági (szerb) írók műveit csekélyebb mértékben fordították, mint várható volna”.³ Mint dolgozatunk 2. fejezetében megállapítottuk, a tárgyalt időszakban csupán a magyar fordítói bibliográfiában szerepel egy vajdasági szerb író műve (Boško Petrović: *Mire elszáll a nyár*). És a másik megállapítás: „Szembeötlő a fordítói tevékenység hiánya az egyes nemzetiségek viszonylatában. Csak egyedi példák ismeretesek az albán, magyar, török, szlovák és román irodalom kölcsönös fordítása terén. Elmondhatjuk, hogy a jugoszláviai nemzetiségek egészében alig ismerik egymás irodalmi alkotásait, s csak az elmúlt években figyelhettünk meg e területen jelentősebb aktivitást”.⁴ Sajnos, e megállapításnak csak első részével érthetünk egyet, amely a nemzetiségi irodalmak kölcsönös fordításának hiányát szögezi le, de valami számottevő aktivitásról még a legközelebbi múltban sem beszélhetünk. S ha az imént afölött csodálkozunk — méltán —, hogy a Vajdaságban és Szerbiában lendületet vett fordítói tevékenység a nemzetek és nemzetiségek viszonylatában semmilyen hasonló mozgást nem serkentett, nem váltott ki a többi köztársaságban, akkor még inkább csodálkozhatunk azon, hogy e lendület hatása a nemzetiségi irodalmak kölcsönös fordítása terén sem tapasztalható. Igaz, ami e területen történt, az éppen az elmúlt 5—6 esztendőben történt, de mindez egészében nagyon kevés.

A nemzetiségi nyelvű könyvkiadók közül legtöbbet a szlovák Obzor tett ezen a téren, és nem is csak azzal, hogy a magyarra és románra lefordított két-két nemzetiségi nyelven született irodalmi művel szemben

³ Dragoljub Gavarić: I. m. 8. old.

⁴ Dragoljub Gavarić: I. m. 18. old.

szlovákra négy ilyen művet fordítottak le, hanem inkább azzal, hogy olyan műveket adtak közre, mint a jugoszláviai magyar novella antológia Bori Imre válogatásában (*Cesta domov*), Deák Ferenc ifjúsági regénye (Zsiványok — *Ten zbojnik*) és Mihai Avramescu válogatott költeményei (*Stupne samoty*). Magyar fordításban a szlovák Michal Babinka gyermekeknek szánt versfüzére jelent meg gazdagon illusztrálva (*Igor nagyra nő* címen) és a román Mihai Avramescu két regénye egy kötetben, a *Letört ágak* és az *Ezüstherceg* (az utóbbi regény címével mint kötetcímmel). Román nyelvre magyarról Bogdánfi Sándor: *Óriások* című ifjúsági regényét (*Giganti*) fordították, szlovákról pedig Michal Babinka: *Unde se nasc ceturile* c. művét. A továbbiakról csak annyit tudunk e dolgozat írásakor, hogy a Forum kiadó gondozásában 1976-ban megjelent az első ruszin nyelvű mű is magyar fordításban, mégpedig Miron Budimszki gyermekeknek szánt elbeszélései *Furfangos Jankó kassza* címen.

Abban a reményben, hogy a fordítói bibliográfiából önként adódó megállapítások egyaránt rámutattak az eredményekre és fogyatékoságokra, az elért sikerekre, valamint a még megoldásra váró problémákra, a könyvkiadás előtt álló tennivalókra, jobbnak láttuk ezúttal eltekinteni a szokásos összegezéstől, nehogy a tanácsosztogatásnak, az egyes kiadók kiemelésének, mások elmarasztalásának a hibájába essünk.

FÜGGELÉK

A VAJDASÁGI NEMZETEK ÉS NEMZETISÉGEK IRODALMA (1970 ÉS 1975 KÖZÖTTI) KÖLCSÖNÖS FORDÍTÁSAINAK JEGYZÉKE*

FORDÍTÁSOK A JUGOSZLÁV NEMZETEK IRODALMÁBÓL

I. Magyar nyelvre

1970.

1. Petar Božić: AZ ÉLET PEREMÉN (Na robu zemlje)
2. Bora Ćosić: CSALÁDOM SZEREPE A VILÁGFORRADALOMBAN (Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji)
3. Milorad Janković: OMISI GÁLYÁK (Omiške strele)

* Sajnos, nem áll módunkban e fordítások bibliográfiáját mellékelni, mivel forrásaink némelyike nem tartalmazza a legelēmibb bibliográfiái adatokat (fordító, példányszám stb.) sem.

1971.

4. Danilo Kiš: KORAI BÁNAT (Rani jadi)

1972.

5. Jakov Ignjatović: ŐROK VŐLEGÉNY (Večiti mladoženja)
6. Jugana Stojanović: LEONARDO DA VINCI
7. Boško Petrović: MIRE ELSZÁLL A NYÁR (Dolazak na kraj leta)
8. Beno Zupančič: VÉSZHARANG (Plat zvona)

1973.

9. France Bevc: TITO
10. Danilo Kiš: FÖVENYÓRA (Peščanik)
11. Ivan Kušan: KOKO PÁRIZSBAN (Koko u Parizu)
12. Vidoe Podgorec: SZÓKE CIGÁNYGYEREK (Beloto ciganče)
13. Sunčana Škrinjaric: A KÉKKABÁTOS NYÁR (Ljeto u modrom kaputu)

1974.

14. Ivo Andrić: LŐPORTORONY
15. Oto és Lise Bihalji-Merin: JUGOSZLÁVIA
16. Arsen Diklić: A KISRÉTI SZÁLLÁS (Salaš u malom ritu)
17. Dragutin Tadijanović: KÉSEI ARATÓ. (Válogatott versek)
18. TÖRTÉNETEK A NÉPFELSZABADÍTÓ HÁBORÚBÓL (Priče iz NOB)

1975.

20. Miloš Crnjanski: LONDON REGÉNYE (Roman o Londonu)

II. Szlovák nyelvre

1970.

1. Milivoj Matošec: POSTRACH LIPOVEJ ULICE (Strah u ulivi Lipa)
2. Vidoe Podgorec: BIELY CIGANEK (Beloto ciganče)
3. Jovanka Jorgačević: SLNKO PRE MOJ KAKTUS
4. Branka Jurca: ČERVENÉ ČIŽMIČKY (Crvene čizmice)*
5. Ela Peroci: KLOBUČNIK, KOHUT A KVET (Šeširče, petao i cvet)*
6. Tone Seliškar: MOJA PRVA KNIHA (Moja prva knjiga)*
7. Josip Vandot: KEKEC V HORACH (Kecec u planinama)*

8. Josip Vandot: KEKEC SE VRACIA Z HOR (Kekec se vra-
ća s planina)*
9. Josip Vandot: KEKEC UZDRAVI MARIENKU (Kekec je
izlečio Maricu)*
10. Josip Vandot: KEKEC A KMOTRA PECHTA (Kekec i ku-
ma Pehta)*

1971.

11. Meša Selimović: DERVIŠ A SMRT (Derviš i smrt)
12. Kristina Brenkova: ŽELEZNY PRSTEN (Gvozdeni prsten)
13. Erih Koš: SIETE (Mreže)
14. Mato Lovrak: MICKO, MUCKO A DEDKO (Micko, Mucko
i dedica)

1972.

15. Mira Mihelić: PETKOVA SVATOJANSKA NOĆ (Petkova
ivanjska noć)*
16. Beno Zupančič: STOPAT MELONOV (Sto pet lubenica)*
17. Andrej Hieng: LES A BRALO (Gozd in pečina)
18. Lojze Kovačič: LETOM SVETOM (Koračanje za nose)*
19. Mato Lovrak: ZAVIATY VLAK (Vlak u snijegu)
20. Ivan Kušan: KLAMEŠ, MELITA (Lažeš, Melita)

1973.

21. Miroslav Krleža: VETRI NAD PROVINCNIM MESTOM
22. Branka Jurca: BRAČEK A SESTRICA (Bratić i sestra)*
23. Branka Jurca: NEZBEDNI ZAJKO (Nestašni zečić)*
24. Dragan Lukić: VRABEC V KLOBUKU (Vrabac u šeširu)

1974.

25. Branko Ćopić: ZAHrada SLEZOVEJ FARBI (Bašta sle-
zove boje)
26. Mira Alečković: SLNEČNE VEŽIAKY (Sunčani soliteri)
27. Vid Pečjak: O ROBOTOI, KTORY UTIEKOL (O robotu,
koji je pobegao)*
28. Ahmet Hromadžić: BYSTRE POTOKY (Bistri potoci)*
29. Svetlana Makarovič: PEKAREN MIŠMAŠ (Pekara Mišmaš)

* A *-gal jelölt címszavak ún. füzetes kiadványok, melyeket ugyan nem szokás mint könyveket fel-
venni a bibliográfiákba, mi mégis felvettük őket, hogy minél teljesebb képet nyújthassunk a szlovák for-
dítói tevékenységről.

1975.

30. Leopold Suhodolčan: MAJSTER NITKA (Majstor Nit)*
31. Mirko Petrović: BRANKA
32. Franc Levstik: AKO UROBILI VIDKOVI KOŠIELKU (Kako su napravili Vidku košuljicu)*
33. Josip Ribičič: MYSULO (Mišulin)*
34. Leopold Suhodolčan: GOMBIKOVA CHALUPA (Dom od dugmadi)*

III. *Román nyelvre*

1970.

1. 65 POVESTRI (65 elbeszélés. Antológia)

1972.

2. LEPURASUL ALBASTRU (Mai szerb gyermekversek. Antológia)

1973.

3. Vasko Popa: VERSURI NOI (Novi stihovi)

FORDÍTÁSOK A VAJDASÁGI NEMZETISÉGEK IRODALMÁBÓL
SZERBHORVÁT NYELVRE

I. Magyar irodalom

1971.

1. Kopeczky László: KUĆA (A ház) Osvit, Subotica
2. Sáfrány Imre: NA TRAGU (Várnak az apostolok) Osvit, Subotica
3. Deák Ferenc: ŽEDJ ZA VAZDUHOM (Légszomj) Rukovet, Subotica

1972.

4. Bogdánfi Sándor: ČUTANJE NIJE ZLATO (Hallgatni nem arany) Matica srpska, Novi Sad
5. Deák Ferenc: SOVA I ČIZME (Bagoly és csizma) RU „Radiovoj Čirpanov” Novi Sad
6. Szirmai Károly: VIZIJE TIŠINE (A csend víziói) Matica srpska, Novi Sad
7. Domonkos István: PUNJENA PTICA (A kitömött madár) RU „Radiovoj Čirpanov” Novi Sad

1973.

8. Bogdánfi Sándor: ISPOVEST JEDNOG ATENTATORA (Egy merénylő vallomása) Nolit, Beograd
9. Domonkos István: JA BITI (Kormányeltörésben) Matica srpska, Novi Sad

1974.

10. Gál László: IPAK (Mégis) Matica srpska, Novi Sad
11. Gion Nándor: S OVE STRANE (Ezen az oldalon) Matica srpska, Novi Sad
12. Foky István: MAČJI KLAVIR, Centar za kulturu, Zrenjanin

1975.

13. TAJNA ZGARE „A” (Magyar szerzők rádiójátékai gyermekeknek) Srpska čitaonica, Irig
14. Fehér Kálmán: JANUARSKI ČILIBAR (Válogatott költemények) Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad
15. Majtényi Mihály: ŽIVA VODA (Élő víz) Matica srpska, Novi Sad
16. Pap József: RANE PO KRILIMA (Válogatott költemények) Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad
17. Tolnai Ottó: DJAVOLJE GLAVICE (Ördögfej) BIGZ, Beograd

II. Szlovák irodalom

1972.

1. Michal Babinka: I BI ZEMLJA, Matica srpska, Novi Sad
2. Viťazoslav Hronjec: SO, ALI PESAK. RU „Radioj Čirpanov”, Novi Sad

1973.

3. JAHAC IZ TURKMENIJE. Mai jugoszláviai szlovák elbeszélések. Matica srpska, Novi Sad

1975.

4. Kalman Michal: NE NOSI SVAKI VOJNIK PUŠKU. Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad
5. Viera Benkova Popitova: SALOMA. Bagdala, Kruševac
6. MALA ANTOLOGIJA POEZIJE JUGOSLOVENSKIH SLOVAKA. Srpska čitaonica, Irig

III. Román irodalom

1972.

1. Mihai Avramescu: STEPENICE OSAME. Versek. Matica srpska, Novi Sad

1973.

2. BUDJENJE KLEPSIDRE. A jugoszláviai román költészet kis antológiája. Srpska čitaonica, Irig
3. Ion Balan: ZELENA ZIMA. Elbeszélések. Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad

1975.

4. Radu Flora: TIŠINA SVITANJA. Nolit, Beograd

IV. Ruszin irodalom

1971.

1. Vlado Kostelnik: BISERNE STAZE. Regény. A szerző kiadása. Vukovar

1975.

2. Julijan Tomaš: PESME U PRAHU. Versek. Bagdala, Kruševac
3. DUBOKE BRAZDE. Mai ruszin írók válogatott elbeszélései. Matica srpska, Novi Sad

A VAJDASÁGI NEMZETISÉGEK IRODALMÁNAK KÖLCSONÖS FORDÍTÁSA

I. Magyar nyelvre

a) szlovák irodalom

1972.

1. Michal Babinka: IGOR NAGYRA NŐ (Ako rástol Igorko)

b) román irodalom

1972.

2. Mihai Avramescu: EZÜSTHERCEG (Tinerete frântă — Mesajul)

II. Szlovák nyelvre

a) magyar irodalom

1971.

1. Deák Ferenc: TEN ZBOJNIK (Zsivány)

1972.

2. Major Nándor: ZEMIAKOVE KONIČKY (Krumplilovacskák)
3. CESTA DOMOV. Jugoszlávai magyar írók válogatott elbeszélései

b) *román irodalom*

1971.

4. Mihai Avramescu: STUPNE SAMOTY. Versek

III. R o m á n n y e l v r e

a) *magyar irodalom*

1973.

1. Bogdánfi Sándor: GIGANTI (Óriások)

b) *szlovák irodalom*

1972.

2. Michal Babinka: UNDE SE NASC CETURILE

Rezime

Uzajamno prevođenje i izdavanje literatura naroda i narodnosti
Vojvodine 1970—1975. godine

Na osnovu bibliografskih podataka autor daje prikaz stanja na polju uzajamnog prevođenja literarnih dela naroda i narodnosti, delatnosti od izuzetnog značaja za bolje međusobno upoznavanje i zbližavanje naroda i narodnosti mnogonacionalne Vojvodine.

Podatke i komentare, odnosno zaključke koji proizlaze iz prikazanog stanja, autor sistematizuje i tri poglavlja: u prvom govori o prevođenju literarnih dela jugoslovenskih naroda na jezike vojvođanskih narodnosti, u drugom o prevođenju dela sa jezika vojvođanskih narodnosti na srpskohrvatski, i u trećem o uzajamnom prevođenju literatura vojvođanskih narodnosti.

U prvom poglavlju konstatuje da prevođenje književnih dela sa jezika jugoslovenskih naroda na jezike vojvođanskih narodnosti karakteriše ujednačenost i kontinuitet od oslobođenja do današnjih dana, šta više, u prvim posleratnim godinama u izdavačkoj delatnosti vojvođanskih narodnosti prevedene knjige su činile većinu produkcije, i tek je kasnije uspostavljena povoljna i zdrava

proporcija između prevodilaštva i originalnog stvaralaštva, koja se i danas održava.

U prevođenju literarnih dela vojvođanskih narodnosti na srpskohrvatski jezik konstatuje se u obrađenom vremenskom periodu veliki napredak, čak odlučan zaokret, što potvrđuje podatak da je za ovih šest godina na srpskohrvatski jezik prevedeno ukupno 30 takvih dela, dok je u dvadesetpetgodišnjem periodu od oslobođenja do 1970-e godine svega 35. Na osnovu produkcije u 1976-oj godini i daljih planova pojedinih izdavačkih kuća može se konstatovati da ova pozitivna tendencija i dalje traje.

Na planu uzajamnog prevođenja literatura vojvođanskih narodnosti učinjeno je veoma malo. Samo su na slovački jezik prevedena 4 naslova, dok na mađarski i rumunski samo po dva.

Članku je kao dokumentacioni materijal priključen spisak prevedenih dela u periodu od 1970-e do 1975-e godine.

Zusammenfassung

Die gegenseitige Übersetzung und Herausgebung der Literatur der Völker und Völkerschaften Wojwodinas 1970—1975

Aufgrund biografischer Angaben berichtet der Autor über dem Stand der gegenseitigen Übersetzung von literarischen Werken der Völker und Völkerschaften, sowie von Tätigkeiten von aussergewöhnlicher Bedeutung für eine bessere gegenseitige Bekanntschaft und Annäherung der Völker und Völkerschaften des viel völkischen Wojwodinas.

Die Angaben und Kommentare bzw. Schlussfolgerungen, die aus dem dargestellten Stand hervorgehen, behandelt der Autor in drei Kapiteln: im ersten handelt es sich um die Übersetzung von literarischen Werken der jugoslawischen Völker in die Sprachen der wojwodinischen Völkerschaften, im zweiten um die Übersetzung von Werken aus den Sprachen der wojwodinischen Völkerschaften in das Serbokroatische, und im dritten um die gegenseitige Übersetzung der Literatur der wojwodinischen Völkerschaften.

Im ersten Kapitel wird konstatiert, dass die Übersetzung von literarischen Werken aus den Sprachen der jugoslawischen Völker in die Sprachen der wojwodinischen Völkerschaften durch Gleichmässigkeit und Kontinuität von der Befreiung bis heute gekennzeichnet sind, dass sogar während der ersten Nachkriegsjahre die übersetzten Bücher, die von den wojwodinischen Völkerschaften herausgegeben wurden, die Mehrheit der Produktion ausmachten, und dass das zusage und gesunde Verhältnis zwischen dem Übersetzungs- und originalen Schaffensdrang, der noch heute erhalten ist, erst später hergestellt wurde.

Bei der Übersetzung von literarischen Werken der wojwodinischen Völkerschaften in die serbokroatische Sprache wird grosse Fortschritte, sogar eine entscheidende Wendung in dem behandelten Zeitraum konstatiert, was die Angabe bestätigt, dass in diesen sechs Jahren insgesamt 30 solche Werke ins Serbokroatische übersetzt wurden, dagegen in der fünfundzwanzigjährigen Periode von der Befreiung bis die 1970iger Jahre nur 35. Aufgrund der Produk-

tion im Jahr 1976 und der weiteren Pläne einzelner Verlagshäuser kann konstatiert werden, dass diese positive Tendenz auch weiter dauern wird.

Auf dem Plan gegenseitiger Übersetzung der Literatur der wojwodinischen Völkerschaften wurde sehr wenig geleistet. In die slowakische Sprache wurden nur 4 Titel übersetzt, während in die ungarische und rumänische nur je zwei.

Als Dokumentationsmaterial ist dem Aufsatz eine Liste der übersetzten Werke in der Zeitspanne von 1970 bis 1975 hinzugefügt.

E számunk támogatói:
a Tartományi Művelődési, Tájékoztatási és Vallásügyi Titkárság,
a Magyar Nemzeti Tanács,
a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma,
Újvidék városa,
a Nemzeti Kulturális Alap,
az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Petőfi Kulturális Ügynökség

CIP — A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Fő- és felelős szerkesztő
Mészáros Zoltán. — 1. évf., 1. sz. (1971) -.- Újvidék : Forum Könyvkiadó
Intézet, 1971 -.- 23 cm.

Évente négy szám
ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

LÉTÜNK - társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.rs; e-mail: letunk@forumliber.rs — Szerkesztőségi fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető az Izdavački zavod "Forum" 840—905668—94-es számlára (broj model 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Létünk nevét. — Előfizetési díj 2021-re belföldön 800 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 30 EUR. Egyes szám ára 250 dinár. — Készült a Sajnos nyomdában, Újvidéken. — YU ISSN 0350—4158